

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

UPPSATSER

Jörgen Hermansson: The Rationalist Tradition and Political Science

Sara Kalm: Emancipation or Exploitation? A study of women workers in Mexico's maquiladora industry

ÖVERSIKTER

Maria Hedlund: "Tobin or not Tobin...?" En prövning av Albert O. Hirschmans reaktionsteori: Fallet Attac på ledarsidorna i fem svenska dagstidningar våren 2001

LITTERATURGRANSKNINGAR

Ann-Cathrine Jungar: Surplus Majority Government. A Comparative Study of Italy and Finland. Anm. av Mats Sjölin.

Cecilia Bokenstrand: Den politiska budgeten. Om kommunala budgetprinciper och budgeten som process för dialog. Anm. av Erik Oddvar Eriksen.

ABSTRACTS

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Jörgen Hermansson*: The Rationalist Tradition and Political Science..... 193
Sara Kalm: Emancipation or Exploitation? A study of women workers in Mexico's maquiladora industry 224

ÖVERSIKTER

- Maria Hedlund*: "Tobin or not Tobin...?" En prövning av Albert O. Hirschmans reaktionsteori: Fallet Attac på ledarsidorna i fem svenska dagstidningar våren 2001 259

LITTERATURGRANSKNINGAR

- Ann-Cathrine Jungar*: Surplus Majority Government. A Comparative Study of Italy and Finland. Anm. av Mats Sjölin. 289
Cecilia Bokenstrand: Den politiska budgeten. Om kommunala budgetprinciper och budgeten som process för dialog. Anm. av Erik Oddvar Eriksen. 297

- ABSTRACTS** 304

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Utgiven av Fahlbeckska Stiftelsen
med stöd av Vetenskapsrådet.

Redaktionssekreterare: Lennart Lundquist
(ansvarig utgivare)

Bitr. redaktionssekreterare: Anders Sannerstedt

Redaktionsutskott: Lennart Lundquist, Anders
Sannerstedt och Lars-Göran Stenelo

Teknisk redaktör: Bengt Lundell

Tidskriftens ombud

Göteborg: Mikael Gilljam

Stockholm: Rune Premfors

Umeå: Gullan Gidlund

Uppsala: Jörgen Hermansson

Eftertryck av tidskriftens innehåll utan
angivande av källan förbjuds.

ISSN0039-0747

Tryck: Studentlitteratur, Lund 2003

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

Prenumerationspris 2001 320 kr, 2002 340 kr.

Pris för enstaka nummer 90 kr.

Studenter erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare.

Prenumeration sker genom insättning av av giften
på postgiro 27 95 65-6 med angivande av namn
och adress eller skriftligen till tidskriftens exp.

Adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52,
221 00 Lund.

Telefon: 046-222 9776 (Lundquist), 222 8939
(Sannerstedt), 222 1071 (exp), telefax 222 4006.

e-post: Statsvetenskaplig.Tidskrift@svet.lu.se.

The Rationalist Tradition and Political Science*

Jörgen Hermansson

The rational actor is a central tool for theorising in social science. Moreover, it is the distinctive feature of rational choice theory or, more generally, the rationalist approach, which today stands out as probably the most important tradition within positive social theory as well as moral and social philosophy. However, the rationalist tradition is in no way unchallenged, and apart from economics it has nowhere reached a position resembling hegemony. Political science and political philosophy, the disciplines of my own, may be said to represent the typical situation: rational choice theory executes its power by offering a common language suitable for many different topics. My ambition in this essay is to develop and elucidate this point.

Without going into technical details, I am trying to state my argument concerning the strength and weakness of rational choice theory as precisely as possible. Although I draw heavily on the extensive literature in many different disciplines,¹ my own pretensions are more restricted. I confine myself to political theory, which is the only discipline where I can claim to be something like a professional.

To begin with I will briefly introduce two of the leading and to some extent competing schools within the rationalist tradition. Next, I devote a section to a presentation of the central concepts of rational choice and to some remarks on the relevance of game theory for that approach. In the subsequent three sections I try to set out some of the limitations and shortcomings of rational choice theory. At first I will analyse some problems at the conceptual level. I then proceed to a discussion of rationality from an empirical point of view, i.e. how does rational choice theory manage as a positive political theory? And thirdly, I will offer an analysis of some normative aspects of rationality. The last section of the essay reflects my concerns for the future of rational choice theory.

*This essay summarises the main ideas of *Spelteorins nytta. Om rationalitet i vetenskap och politik* (The payoff of game theory. On rationality in science and politics, Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 109). My work was pursued with the support from the Swedish Research Council for the Humanities and the Social Sciences (HSFR).

Towards hegemony for rational choice?

Rational choice theory or, more vaguely, the rationalist tradition has contributed a lot of new findings, which in the light of previous thinking appear as non-obvious and in some cases even counter-intuitive. The research on the track of Kenneth Arrow's impossibility theorem may be mentioned as an example.² To be sure, already in the eighteenth century Marquis de Condorcet clarified the paradox of voting and the preconditions for cyclical majorities, but not until Arrow these findings have emerged as a problem for the theorists of democracy.³ It is due to Arrow and to modern game theory that we are able to discover the origins of rational choice theory in classics such as Hobbes, Hume and Rousseau. Moreover, as a result we are better equipped to scrutinise and disclose ambiguities and flaws in their argumentation.⁴

However, it is not necessarily the research results as such that should be emphasised. Fruitful scientific and philosophical ideas do not always give us new knowledge directly. Often a theoretical breakthrough consists of a new idea that helps us to put new questions and to clarify the old and well-known problems. That was the case with Mancur Olson's *The Logic of Collective Action* – a most powerful, although in some important respects faulty, analysis of the problem of voluntary co-operation, which has generated many interesting studies on the possibility of individual actors acting together as a collectivity. And in these studies the analytical tools of game theory have been indispensable.

When mentioning Mancur Olson it is common to assign him, together with James Buchanan and Anthony Downs, the role of a key representative for the public choice-school. The judgement and the characteristic of Olson's *The Logic of Collective Action* apply more or less to the entire school of thought. The same may be said about an even younger tradition, viz. rational choice Marxism,⁵ the existence of which is due partly to the seminal work of Olson.

Rational choice Marxism and public choice resemble each other in several respects. Most important, they both apply rational choice theory with great methodological rigour to topics previously reserved for quite different approaches. However the dissimilarities are also obvious, though less important in this connection. They choose very different problems; indeed both schools almost follow a predictable ideological pattern. Perhaps there is also a dissimilarity between their ideological style. While the thesis of the public choice-school always have the expected ideological tendency, the lack of respect for the ideological heritage of its own tradition is characteristic of rational choice Marxism. The heresies of Jon Elster or John Roemer might be compared with something like James Buchanan arguing for the necessity of a radical redistribution every tenth year in order to realise the ideal of the market.

The very fact that modern rational choice theory is identified with James Buchanan as well as Jon Elster and John Roemer, who differ a lot with respect to their topical orientation and sources of inspiration (i.e. context of discovery as opposed to context of justification) may be seen as an illustration of both its strength and its limitation. On the one hand, it is a great advantage of rational

choice theory that it is fairly neutral at least in the ideological terms of the West. It makes some demands on method and it forces the researcher to focus in certain directions, but that apart it is an apparatus that can be used by most social scientists and philosophers.⁶ Because of this catholic position rational choice theory has enforced as well as paved the way for better communication between theorists of different schools. On the other hand, if almost every social scientist and theorist can approve the requirements imposed by rational choice theory, that also is a sign of its weakness or, at least, its limitation. There is a price to be paid for its catholic position. In substantive matters rational choice theory is marked by a lack of plainness and a poverty of content.

The emergency of the public choice-school may be seen as a reaction to this state. By postulating utility-maximizers but also egotists, public choice-theorists, as previously Hobbes, are able to reach more precise and, not to say provokable conclusions. However, at the same time, these theorists introduce an element into the theory, which others claim to be unnecessary and unfortunate, since it can be empirically refuted and since it appears to be controversial on normative grounds. The latter development imply a violation of an important rule for rational argumentation, viz. the parties ought to strive for consensus in the starting-points of the discussion. Of course, it is a good point if a debater is able to question ingrained opinions, but the controversial element of a theory should be a conclusion reached from arguments based on premises everyone has consented. Here a simple comparison with rational choice Marxism can be made. It deserves our interest, since it claims that Marxists should adopt rational choice theory. If its proposal were that advocates of rational choice should embrace Marxism, it would be considered a joke.

Not everyone will agree that lack of plainness and precision concerning empirical predictions and normative prescriptions should count as a weakness. However, as will be made clear later on, rational choice theory has other properties that definitely belong to the category of imperfections.

The notion of rational man and the significance of game theory

Rational man appears almost everywhere in the social sciences and philosophy and consequently is a well-known character for all of us. In spite of that there is some confusion about his/her distinguishing features. This confusion rests upon a dispersed and vague dissatisfaction with the substantial poverty of individual rationality. For example Amartya Sen points to the fact that it is possible to be "a rational fool".⁷ Now and then, theorists have developed models of human agency that improve upon the capacity of rational man. However, throughout this essay I will stick to, and also to some extent argue for, a conventional and minimal concept of rationality, which basically calls for consistency and nothing more. Although, they deserve a lot more attention, I devote just a few remarks to the alternative conceptions.

Rational man is sometimes mistaken for two related but dissimilar notions: economic man and moral man. Roughly speaking, in both cases too many

qualities are ascribed to rational man.⁸ The same may be said about a fourth variation – judicious man would be a fitting name – as launched by Jon Elster. Starting from the discontent with the empty formalism of rational man, Elster proposes a "broad theory of individual rationality" as a supplement to the conventional "thin theory". The broad theory requires more than mere consistency, although it does not demand either omniscience or goodness. Elster distinguishes judgement and autonomy as the characteristics of judicious man.⁹

However, rationality is essentially a matter of consistency. For an economist a rational actor is defined as an actor whose revealed preferences, i.e. choices, are transitive. This extremely minimal or descriptive conception of rationality is by no means restricted to human beings and it does not presuppose intentionality or agency.¹⁰ It requires nothing but a consistent pattern. Hence it is an empirical problem whether the behaviour of animals or the resultant outcomes of collective action fall into such a pattern. For the purpose of model-building economists usually add completeness and continuity, viz. it is possible to represent preferences that are transitive, complete and continuous through a real-valued utility function. Moreover, if the preferences are assumed to be selfish, it may be said that we have all the characteristics of economic man.

A related and more interesting conception of rationality emphasises the prescriptive aspect of rational action, thereby accentuating the close ties between rationality and optimality. The general idea is that rational choice theory tells us what to do in order to attain our goals. In this context, it is common to give prominence to the idea that rationality only states a conditional or hypothetical imperative, i.e. it refers to the choice of means irrespective of the ends. To be rational is to choose the best possible means towards one's end.

In order to be truly useful for scientific purposes, it is important to stress the subjective nature of rationality. Among different perceived options, the actor chooses that alternative which he believes to be most adequate to fulfil his own desire. As an implication, the actor's reasons, i.e. his subjective rationality, may explain the chosen course of action. Such a rationalist explanation is an important sub-specie of intentional explanations.

To apply the notion of rationality may in some circumstances be straightforward. The most simple case will be to make a decision when all the parameters that can affect the outcome of different choices are known. However, situations where decision-makers operate under certainty are rare or of little interest. It is more likely that a social scientist focus on situations where the choices involve some risk and uncertainty. Unfortunately, the notion of rational choice will then be less simple to apply, although the general idea still holds.¹¹

The main concern in this essay will be situations in which the actors by nature lack control over the outcome of their actions. I will concentrate on strategic situations, i.e. choice situations where the environment of the actor consists of other actors. To choose rationally in such a situation each actor has to anticipate the choices of other actors, i.e. he has to act strategically. And of course, each actor also has to take the strategic choices of the other into consideration. This idea promises to be quite complicated. It seems that we have to consider se-

		Y – column player		
		Stone	Scissors	Paper
X – row player	Stone	1 , 1	2 , 0	0 , 2
	Scissors	0 , 2	1 , 1	2 , 0
	Paper	2 , 0	0 , 2	1 , 1

Figure 1: The Stone – Scissors – Paper Game.

quences of anticipations, but fortunately our situation is not that bad. Game theory makes it possible to analyse this kind of strategic interaction.¹²

Most children without any knowledge of the technicalities of game theory have grasped its essence or at least some of the important features of a game through a lot of practice. They know for example that playing games of pure conflict – or more generally, inessential games – soon may become rather boring. An extreme case is the well known "stone, scissors and paper" game (stone defeats scissors, which defeat paper, which defeats stone) where the players can not do better than picking randomly either of its three alternatives (figure 1).¹³

However, in a typical pure conflict game with two actors the notion of rational choice has a more clear-cut meaning. The best an actor can do is to play safe; i.e. when choosing a prudent strategy the actor selects that alternative which maximises the minimum payoff. Hence, this kind of strategy is known as maximin and the corresponding outcome is named a saddle-point.¹⁴

The analysis of games including some incentives for co-operation is far more interesting and sometimes also less straightforward. The extreme opposite of a pure conflict is a game of pure co-ordination (see figure 2a). If the actors in such a game lack the opportunity to communicate, there is no obvious final outcome, i.e. solution.¹⁵ Both actors have a common interest. They want to co-ordinate their choices in order to reach one of the Pareto optimal outcomes (the outcomes with payoffs (2,2) in the upper-left and the lower-right corner of the matrix), but the best they can do is to arrange separate lotteries which single out strategy A or strategy B at random.

The matrix in Figure 2b illustrates a slightly different case. The game of generosity depicts a co-ordination problem, but it resembles the well-known Battle of the Sexes¹⁶ in that the actors have separate favourite outcomes. Hence, the game of generosity exemplifies a choice situation in which the actors have mixed motives. In this specific case the actors have a common interest in reaching one of the two co-operative outcomes (A*A and B*B), but they are also in conflict as their opinions diverge on which of these is to be preferred.

a) <i>Co-ordination Game</i>			c) <i>Prisoners' dilemma</i>			e) <i>Assurance Game</i>			
	Y			Y			Y		
	A	B		C	D		C	D	
X	A	2, 2	1, 1	C	3, 3	1, 4	C	4, 4	1, 3
	B	1, 1	2, 2	D	4, 1	2, 2	D	3, 1	2, 2
b) <i>Game of Generosity</i>			d) <i>Game of Chicken</i>			f) <i>Control Game</i>			
	Y			Y			Y		
	A	B		C	D		C	D	
X	A	4, 3	2, 2	C	3, 3	2, 4	C	4, 3	1, 4
	B	1, 1	3, 4	D	4, 2	1, 1	D	3, 2	2, 1

Figure 2. Six different two-person games.

The matrix in Figure 2c is an instance of the famous Prisoners' Dilemma.¹⁷ Both actors have a dominant strategy, i.e. an alternative that is the best choice regardless of how others choose. Prisoners' Dilemma is peculiar in this respect: In choosing their respective dominant strategies – the course of action required for by individual rationality – the actors bring about an outcome (D*D) which according to the Pareto criterion is inferior to another feasible outcome (C*C). Since Pareto optimality may be seen as a specification – perhaps incomplete – of collective rationality, this case proves that there is no straight connection between individual and collective rationality. Hence, Prisoners' Dilemma illustrates, it is said, that there is a visible punch that is the counterpart of the invisible hand. Moreover, if the actors reach the co-operative outcome (C*C) – no matter how – this situation will not last long because they both have an incentive to defect, i.e. to switch from C to D.¹⁸ As a matter of fact, the only stable outcome is D*D. Apart from being sub-optimal, this outcome is an equilibrium point, which means that the corresponding strategies are optimal against each other, i.e. the actors can not do better than sticking to the D-strategy as long as the other does.

In the remaining payoff matrices – the Game of Chicken, the Assurance Game and the Control Game¹⁹ – both actors lack a dominant strategy. In Chicken (Figure 2d) there are two equilibria, viz. (4,2) and (2,4), but as in Prisoners' Dilemma the co-operative outcome is unstable. The Assurance Game (Figure 2e) also includes two equilibria and since one of them, the co-operative outcome (C*C), is preferred to any other outcome by both actors, it seems reasonable that the actors – at least if they have complete information about the choice situation – will reach the superior equilibrium point. Finally, the Control Game (Figure 2f) is characterised by entire instability. There is no equilibrium at all. No matter what outcome is taken as a starting-point, there is always someone who has an incentive to deviate.

Although these games may seem to be too simple in their structure, this presentation will still do as a survey of the interaction problems and perverse interdependencies analysed by game theorists. Some of the games are almost obligatory in every introductory textbook in game theory. That is not without reason: These games may serve well as models for some of the most fundamental problems in the history of political ideas. Just to mention a few examples: It is common to associate Thomas Hobbes' political theory with Prisoners' Dilemma, different games of co-ordination remind us of David Hume's ideas about a just society and the Assurance Game offers a telling picture of Rousseau's views on human co-operation.²⁰

I will end this section by introducing a discussion on a minor conceptual problem, thereby laying the basis for the argument in the last section. The issue is whether the notion of collective rationality is at all meaningful except in a transferred sense referring to collective actors. As we all know, it is usual, at least in economics, to identify rationality with efficiency defined as Pareto optimality. By contrast, in a political context it almost seems suspect to use words like collective rationality. Hence, it is not at all obvious that there is a corresponding political notion of collective rationality.²¹

However, when raising empirical questions concerning the rationality of politics it is rather something about politics as a collective activity than the actions of individual politicians that interests us. In everyday speech we usually allude to objectivity and endeavour to find constructive solutions when stating that politics function rationally. Certainly, it is possible to link this to a means-end calculation associated with the conception of individual rationality. But primarily, this usage of language no doubt serves the purpose of transferring the positive value of rationality to a political style, which we appreciate exactly because of its objective and constructive approach. To be suitable as a scientific tool it is necessary to give the notion of political rationality a distinct and precise meaning, which is related to the original concept of rationality but still not coincident.

Here, political science can not offer any established terminological convention. However, an apparently reasonable and fruitful proposal has been launched by Jon Elster in *Sour Grapes*. As his point of departure Elster takes market-failures or collective irrationality in the economic sense, i.e. situations in which individually rational actions produce a sub-optimal outcome. The political notion of collective rationality then refers to the capability to bridge difficulties that obstruct voluntary co-operation.

The economic notion of collective rationality implies that people, by individually rational actions, bring about an outcome that is good for all, or at least not bad for all. Failure of such collective rationality may occur in one of the three ways just described: by isolation, by perverse interaction structures, and by lack of information. Elsewhere I have referred to such failures as 'social contradictions'. The political notion of collective rationality implies that people by concerted action are able to overcome these contradictions.²²

Thus, politics should – if it claims to be rational – help us to escape or avoid perverse interaction structures such as Prisoners' Dilemma or the Control Game.

I will return to this political conception of collective rationality, but before then some problems of rational action will be discussed.

The limits of rationality

Before asking if individuals (and possibly collectivities) do in fact act rationally and if this – true or not – always is desirable, rational choice theorists have to face a more fundamental question: is it always and in principle possible to tell what actions rationality prescribes? This is a theoretical or conceptual problem and it concerns the aspirations for generality of rational choice. Unfortunately, the literature is full of negative evidence on this issue. There are a lot of situations where rational choice theory fails to give us any answer to the very question it pretends to handle, viz. What is the best thing to do under these circumstances? Thus, rational choice theory is a failure in so far its ambition is to offer a general social theory.

I want to elaborate the conceptual aspects of this statement, while postponing further conclusions about its actual scope and capacity. As my point of departure I take the conceptualisation of rationality proposed by Felix Oppenheim in his *Political Concepts: A Reconstruction*.

Broadly speaking, an action x done by actor A in situation S will qualify as rational if, in the light of the information available to A in S , it is an optimal means to the attainment of some ultimate goal of his.²³

I will pay attention to two different problems related to the application of this kind of definition to situations of strategic interaction.²⁴

First, the shortcomings of rational choice theory manifest itself in non-cooperative game theory as the problem of how to develop an entirely satisfactory solution concept. As opposed to co-operative game theory, which may be said to study games from the point of view of the collectivity, we have to avoid the notion of a binding agreement. In relying only on individual rationality, the stability of a solution has then to be derived from some kind of self-enforcement. A couple of proposals will here be mentioned: solution in the sense of Nash and Luce and Raiffa's solution in the strict sense.²⁵

According to John Nash, a game has a solution if and only if there is at least one equilibrium point and all equilibrium points (if there are many) are interchangeable.²⁶ Applying this solution concept to the six different games introduced in the previous section gives us only one game with a solution: In Prisoners' Dilemma there is only one equilibrium and by definition all its equilibrium points are interchangeable. By contrast, the Control Game has no solution, since there is no equilibrium point at all in that game. And in the Assurance Game, Chicken, the Generosity Game and the Game of pure co-ordination there are two equilibria, but in none of these games the two equilibria are interchangeable (though in the co-ordination game they are equivalent).

The proposal of Duncan Luce and Howard Raiffa was to single out Pareto optimal equilibrium points which are both interchangeable and equivalent.²⁷ At first this seems promising: the Assurance Game becomes a game with a solution in the strict sense. But in return, Prisoners' Dilemma is not solvable in the strict sense, since its equilibrium point (D^*D) is sub-optimal.

The general idea behind these and other proposals is to link two elements to each other; viz. there is an equilibrium point (i.e. a stable outcome) which is the outcome of rationally chosen strategies. Elster makes the same point when he defines "the solution to a game as an equilibrium point towards which all the agents will tacitly converge".²⁸ Ignoring the debate on competing equilibrium concepts it may be said that the difficulty comes where we have to state what will count as the right signal to the actors on how to choose. It may then be said that a non-cooperative game has a solution if and only if the following stipulations are satisfied:

- (1) There is at least one equilibrium point.
- (2) There is some kind of focal point or strategic key, which tells the actors how to choose rationally.
- (3) The resultant outcome of actions performed in accordance to (2) will be one of those equilibrium points referred to in (1).

Obviously, the second stipulation in this definition is rather vague and something more precise has to be said about what feature or characteristic of a game may function as a strategic key, i.e. something that tells the actor what is the best thing to do in the actual situation. However, the most I can offer is an extensive, but probably not exhaustive, list:

1. It is sometimes possible to find a univocal outcome by successive elimination of dominated strategies. This presupposes that each player is aware of everybody's preferences.
 - A special case is that each actor has a dominant strategy (e.g. Prisoners' Dilemma). That is the only characteristic, which serves as a focal point in situations where the actors lack information about each other's preferences.
2. If the actors recognise that the situation is one of an inessential game, i.e. a game where there is nothing to gain by co-operation, then it is rational to adopt a prudent strategy (i.e. maximin).
 - An important special case of this situation (but also of 1 above) is a two-person zero sum game with a saddle point.
3. In some games there are many equilibrium points, but one of them Pareto dominates the other (e.g. the Assurance Game).
4. In some games there are many equilibrium points, but they are all equivalent and interchangeable.
5. In games of co-ordination, i.e. where there are several Pareto optimal equilibrium points which are not interchangeable (they may but need not be equivalent), there are sometimes characteristics in the preference structure

which may serve as a focal point, i.e. a "Schelling point". However, if it is possible for the actors to communicate, they may correlate their strategy choices by constructing a common lottery, i.e. they construct a random signal that selects one of the equilibrium points. The signal to the actors may be understood as a non-binding suggestion to choose a certain strategy.²⁹ In this case it may be said that the actors themselves take the responsibility for the existence of a focal point.

None of these characteristics will help us to single out a solution in games such as Chicken or the Control Game. In a two-person Chicken game there are two Pareto optimal equilibrium points, but they are neither equivalent nor interchangeable. Consequently, the actors lack the strategic key that can help them to act rationally. The Control Game points to a different problem. It fails already on the first criterion, since there is no equilibria at all in that game.³⁰ Hence, the length of the list does not matter. If we stick to a reasonable solution concept, there will always be games without a solution.

The indeterminacy in some situations of strategic interaction may be seen as a failure of rational choice theory. It puts a definite limit on the applicability of the notion of rational action. However, this does not mean that the rationalistic approach has nothing to provide to the analysis of such situations. Of course, rational choice theory can not explain or predict the chosen courses of action or the final outcome in games without solution, but in spite of that it may be argued that the theory is able to shed light upon that which is of real interest in situations such as Chicken and the Control Game. In such situations it helps us understand why there is indeterminacy, i.e. it may explain and predict a random empirical pattern.

Apart from this conceptual problem it should be stressed that many applications of non-cooperative game theory have brought to light another weakness of its solution concept. It is in a way nothing but a practical problem for the researcher. However, it is nevertheless a disastrous problem, since it strongly reduces the applicability of game theory as an analytical tool. A typical application of non-cooperative game theory contains very few (as a rule only two) or very many (n -person games) actors. In n -person games the trick is to model the decision problem on the two person case, i.e. any actor plays against all the others. By contrast, stringent game theoretical analyses of strategic situations with five or six actors involved (most typical for a multi-party system) are rare. As Adam Przeworski has noted, this is not a coincidence. His diagnosis is worth quoting – though his implicit recommendation is somewhat ambiguous; he seems to suggest more empirical wariness as well as more mathematical sophistication.

The technical apparatus of game theory is almost unusable for all situations that involve fewer than many but more than two actors.

... and while the solution concepts remain the same for any number of players, technical difficulties become formidable when the number of strategic actors exceeds two. I am thus not particularly optimistic about the future of formal appli-

cations of game theory to the study of intergroup conflicts and, in particular, to the study of class alliances.

What is apparent is that the formal game-theoretic analyses will remain unpersuasive unless the concepts of equilibria they employ are descriptive of particular historical conditions. I suspect, therefore, that methodological individualism will force us to be more cautious and more explicit in analysing strategic situations, especially class alliances and the relations among social groups and state apparatuses, but I do not see much future for formal deductive analyses of this kind, at least not before game theory crawls out of its mathematical infancy.³¹

The second conceptual problem concerns "situation S" in Oppenheim's definition. A simple and almost trivial observation may serve as our point of departure: most rational choice analyses use as an implicit assumption that the circumstances are given beforehand and that the situation is fixed and stable. For game theory analysts this notion corresponds to a methodological rule: When applying game theory it is important to depict a well-defined opportunity set, i.e. a set of alternative strategies. This is a prerequisite for a fruitful study. It seems that rational choice theory is not suitable for dynamic analyses, where the choice situation itself is the subject of analysis. As soon as we allow the actors to change the situation S, i.e. this possibility is an option within the opportunity set, and thus influences their possibility to act rationally in the future, problems arise which rational choice theory can not handle.

An example frequently used in this connection is the kind of difficulty which occurs if the actors are faced with the option that they may search for further information in order to get a more reliable basis for their choice. The relevant criticism of rationality in terms of optimality is then well known. It is impossible to answer questions about the rationality of searching for more information or about the optimal level of information. To find out an answer to these questions you have to know beforehand what information you can get by further research, and in that case the very reason for the original question disappears.³² Once again rational choice theory, as in situations like Chicken and the Control Game, suffers to be at a loss for an answer.

More generally, it seems that game theory does not permit actors to reflect simultaneously upon alternatives within the frame of a fixed strategic situation and alternatives that amount to a change in the prerequisites for strategic action. To place these different types of alternatives on a par appears within game theory to be a kind of category mistake. It creates problems resembling those illustrated by the classical 'liar paradox' and Bertrand Russell's famous set of all elements which are not members of themselves.³³

I take it that these two examples of conceptual problems are sufficient to show that the limitations of rational choice theory are indeed serious. Hence, it is not at all strange if one questions the prevalent occupation with the notion of rationality in contemporary social science and philosophy. But there is, on the other hand, a rather simple rejoinder to this reaction: The alternatives available to us are hardly superior. It is rather just the contrary. And as long as this prevails, most of us will stick to the rationalist approach, because "one can't beat something with nothing".³⁴

The empirical challenges to rational choice

To ask if individuals and collectives act rationally is, of course, to put an important empirical question. But it does not seem reasonable to settle this question once and for all. Evidently, we sometimes fail even though we attempt to be rational.³⁵ And it is also obvious that at other times we live up to our potential as rational creatures. The proper question is to ask if and to what extent the concept of rationality is fruitful in theorising about societal matters.

With respect to this latter issue, i.e. the scope of rational choice theory, two different but related views are frequently stated. First, it is common to point to the flaws of rational choice theory, which stem from the fact that it takes preferences as given. There are a few examples, often quoted, of theories including endogenous change of preferences, but these examples may be seen as exceptions that confirm the rule. As a consequence, rational choice theory is ill-suited to any social and political phenomenon that involves changing or shaping of people's desires and beliefs, e.g. an ordinary decision process in a parliamentary democracy. Second, it is often said that rational choice theory is essentially a static theory and it is therefore not capable of taking history into account. At most rational choice theory may help us to formulate some formal models of social change.

These criticisms, which I think are largely accurate, appear today as conventional wisdom.³⁶ Although both of these two critical points may be questioned as to the details,³⁷ I will instead turn to a slightly different discussion. Its point of departure is more modest than the ambition to develop a general social theory. I will restrict myself to a position where rational choice theory is conceived more or less as a heuristic device, and I will say something about its strength and weakness in relation to this position.

Rational choice theory is identified with more or less formal models. A typical rational choice theorist produces far-reaching idealisations of reality. The models of game theory make this poverty of substantial content explicit. As was announced in the first section, this may be a strength as well as a weakness. In this section I will consider some examples of theorising taken from political science. I begin with John D. Steinbruner's attack on rational choice in *The Cybernetic Theory of Decision*. By introducing Anthony Downs' *An Economic Theory of Democracy*, and Mancur Olson's *The Rise and Decline of Nations* I then want to reveal some of the problems, which the formalism produces.

The subject matter of my first example is the decision theory proposed by John D. Steinbruner as an alternative to the rational choice approach.³⁸ Steinbruner assisted Graham T. Allison in writing the famous *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. His own book *The Cybernetic Theory of Decision* was announced as a fourth model in addition to those presented by Allison. However, for several reasons Steinbruner fails in his attack on rational choice and his book does not by any means outshine Allison's.

It can be argued that Steinbruner misses the point when he chooses a different set of empirical data than Allison. Instead of the Cuban missile crisis, Stein-

bruner's case is the negotiations within NATO during the years 1956–1964 concerning the future organization of the alliance. More importantly, it appears on a closer look that Steinbruner has incorporated one of Allison's original models into his own, viz. the organizational process paradigm which takes the idea of bounded rationality as its starting-point. Moreover, but less important, the style of Steinbruner cannot match Allison's. Nevertheless, Steinbruner's book is an interesting challenge, since his purpose is to present a non-rationalistic decision theory, which claims to be superior to theories of the rationalistic approach.

The point of departure for Steinbruner is an analysis of political decision-making of today. His conclusion is that it has reached such complexity that the rational choice approach is doomed to fail because of its lack of realism. Instead, he proposes that we should adopt a cybernetic theory, which essentially is a combination of James March' and Herbert Simon's theory about administrative behaviour and some kind of psychological theory stressing the cognitive constraints on the individual.

With respect to substantial matters, there are two empirical problems that are blended in Steinbruner's book. To begin with, he wants to answer why the negotiations ended in the status quo, i.e. NATO survived without any organisational changes. This form of military co-ordination Steinbruner calls a multinational force (MNF) and is characterised by the fact that the different countries preserve their sovereignty. According to the MNF-doctrine there should be a co-ordination, but each individual country is in the end responsible for their own national forces. However, most of the interest is devoted to a related but still different question: How to explain that the United States took several different stands during the process of negotiation? Before the United States realised that it was impossible to change NATO and accordingly got stuck with the MNF-alternative, the American administration had launched two other proposals, both of which aimed at strengthening the position of the NATO-organisation against its members. According to one of the proposals the alliance should establish a common force with a single command. Power would be centralised in a supra-national organisation over which the members shared the responsibility: the so-called multilateral force proposal (MLF). Besides that the US Defence Secretary Robert McNamara introduced a proposal in May 1962 at a NATO-meeting in Athens. His idea was that the NATO-forces should be put under the command of the United States.

The main problem for Steinbruner is to explain the disorderly performance of the United States. His thesis is that this becomes intelligible only in the light of the theoretical perspective favoured by himself. The indecisive behaviour of the American administration is explained by the fact that no decision-maker in a central position surveyed the entire negotiation process and by the fact that different parts of the process were handled by different parts of the administration and according to different routines. It goes without saying that Steinbruner puts the finger on some important problems connected with political decision-making. It seems reasonable that limitations in organisational arrangements as

		US	
		<i>Swerve</i>	<i>Not swerve</i>
The US allies	<i>Swerve</i>	NATO preserved Joint forces Shared power	NATO preserved Joint forces US supremacy
	<i>Not swerve</i>	NATO preserved Co-ordination of forces Sovereignty	NATO preserved Joint forces US supremacy

Figure 3. Outcome matrix: The United States against its allies.

well as the mental capacity of humans sometimes have great impact on the outcome of decision-making.

In spite of that, Steinbruner's argument is still not convincing. As a decision theory his model has some obvious weak points. At most, it can explain why the performances of political actors, both individuals and collectives, are sometimes inconsistent. But according to this theory, what becomes the outcome of the decision process seems to be entirely arbitrary. Moreover, Steinbruner's book is filled with ad hoc explanations of details and common sense discussions without any connection to his own theory. All of this would be seen as challenges for future research and not only as decisive faults, if Steinbruner had convinced us that the shortcomings of the rationalistic approach were even greater. But that is definitely not the case.

As a matter of fact, the informal negotiation process between the allies in NATO may be analysed in terms of a game between the United States and its allies. The substantive matter of that game was the power of NATO, but also the power over NATO. The small nations, i.e. all but the United States, had to take a stand over whether they were ready to give up parts of their national sovereignty. Should they, in accordance with the wish of the United States, subordinate themselves to NATO in military affairs (*swerve*) or should they insist on their sovereignty (*not swerve*)? The United States had to decide if it was content with the present situation, i.e. to share the power over NATO with the others (*swerve*), or if it dared to claim that the NATO-forces should be put under American command (*not swerve*). This scenario may be depicted in the matrix in figure 3.

It is not difficult at all to deduce from Steinbruner's discussion how the United States was ranking these possible outcomes. Its first priority was that NATO should not become further impaired. It was bad enough that France went its own way. However, the ambition of the United States was to strengthen the military alliance. To achieve that all the forces should be under a joint command, preferably in the hands of the United States.

		US	
		<i>Swerve</i>	<i>Not swerve</i>
The US allies	<i>Swerve</i>	2 , 3	1 , 4
	<i>Not swerve</i>	4 , 2	3 , 1

Figure 4. The security policy game concerning the future of NATO.

From Steinbruner's text it also appears that the government of Great Britain was under no circumstances ready to give up its national sovereignty. Most of all, it wanted to preserve NATO in its present form. The alliance should co-ordinate the resources of all the members, but each nation was sovereign with respect to its own forces. Great Britain was ready to follow France: it would rather leave NATO than give up its sovereignty. Accordingly, the British government was not at all interested in an agreement on joint forces under joint command, and even less interested in the supremacy of the United States.

Since Great Britain, besides the United States, was the key actor within the alliance, the following pay-off matrix may illustrate the security policy game concerning the future of NATO (figure 4).

How, to use Steinbruner's question, should we explain the indecisive behaviour of the United States? It is obvious from the game matrix that the United States could do anything but swerve for Great Britain. The matrix expresses the fact that Great Britain (and all the other NATO-members) was in a veto position over the "constitution" of NATO. There was always the possibility to stay outside the co-operation. But why at all did the United States introduce proposals, which would imply that the other nations had to give up their national sovereignty?

It is hard to give a complete answer on the bases of Steinbruner's account, but it appears from what he writes that the American administration did not come to know the preferences of Great Britain until December 1962. President Kennedy realized that the British held a very stubborn attitude when he had a conversation with Prime Minister Macmillan during a meeting at Nassau. It seems as if that the United States believed up to then that they were playing the Game of Chicken (figure 5).

In this perspective the different proposals from the American administration become intelligible. The problem for the United States was to find the formula on which everyone within the alliance could reach an agreement.

The sometimes very tough attitude from the Kennedy administration can be explained as attempts to ascertain the will of the Europeans and, if possible, to

		US	
		<i>Swerve</i>	<i>Not swerve</i>
The US allies	<i>Swerve</i>	3 , 3	2 , 4
	<i>Not swerve</i>	4 , 2	1 , 1

Figure 5. The US' picture of the security policy game before Nassau.

force them to swerve. After the meeting at Nassau the Americans never used this black mailing tactic anymore and gave in to the demands of the British. The established state of affairs was to prevail. It proved impossible to induce Great Britain to support further co-ordination of NATO.

The purpose of this somewhat lengthy exposition has been to indicate that the criticism of rational choice theory sometimes makes things too easy, and to illustrate (I hope convincingly) that the rationalistic approach still has a great potential at least as a framework for empirical analysis.³⁹ Now, performing something like a volte-face, I will turn to my two other examples. Since these examples are familiar to most political scientists, I will take a shorter path to my conclusion.

Downs' book on party politics in democratic states was published in 1957. It stands out as a pioneer-work not only for the public choice-school, but also for positive political theory as a whole. To put it very briefly, Downs develops an elaborated model of how politics works in a representative system by treating political parties as firms and voters as consumers. I do not intend to reduce the importance of Downs. However, Harold Hotelling had formulated the most central idea in *An Economic Theory of Democracy*, i.e. the median voter theorem, already in 1929. There are a lot of applications of this theorem, but among other things it tells us that in a two-party system public decisions always go in the way the median voter wants it.⁴⁰

This theorem offers an intelligible and telling interpretation of American politics, especially when contrasted with the Nordic multi-party systems. In the same way as the previous models of game theory, the median voter theorem and Downs' economic theory of democracy provide powerful analytical tools.⁴¹ Evidently, Downs' theory is an idealization of reality and it is easy to find empirical examples that refute its propositions, thereby throwing doubts on the soundness of its assumptions. As a reaction, Downs himself as well as his disciples have been engaged in modifications of some of the assumptions. They have, just to mention the most important, incorporated a more realistic view on the information held by the political actors. However, I am not con-

vinced that this kind of theoretical development represents an improvement. Frankly, the more Downs reinforces his theory the less attractive it appears to me. I feel myself very much allied to Brian Barry's critical comment:

Downs recognises that the assumptions of perfect information on both sides and of no abstentions are very strong, and suggests some results of weakening them. However, this increased realism is bought at a heavy price in loss of rigour. Part of the trouble is that Downs seems sometimes to introduce ad hoc premises in an attempt to be able to deduce from his model predictions that correspond to what is well known to be the case.⁴²

Hence, it may be said that part of the problem is due to Downs himself.

However, I think there is a proper response from the rational choice theorist to this kind of criticism. In theories such as Downs', there seems to be a need for an even greater methodological consciousness. The median voter theorem and games such as Prisoners' Dilemma are best understood as formal models or Weberian ideal types, which epistemologically belong to the same category as analytical truths.⁴³ When dealing with the substantial political theory in *An Economic Theory of Democracy*, one has to distinguish between operational definitions of the variables in the formal models and hypotheses based on additional empirical premises. Only the latter can be refuted on empirical grounds.

I do think that this attitude is the accurate one, though as a reply to the critics of Downs I am not entirely happy about it. I am very much afraid that this kind of reasoning may be used in order to render theories immune against empirical tests. My last example will here serve as an illustration. In *The Rise and Decline of Nations* Mancur Olson uses the core idea from *The Logic of Collective Action* to shed light on everything from economic growth, stagflation and unemployment to the Indian caste system and other "social rigidities". It turns out that the "logic" of a collective action situation, i.e. essentially the same logic as in a Prisoners' Dilemma, provides the explanation of almost every social phenomena that can be cast under the headings "Rise" and "Decline".

The principal elements of Olson's theory are easy to grasp: The decline of nations and social rigidities can be explained by the successful pursuing of group interests at the expense of the general interest of society as a whole, i.e. efficiency defined in terms of Pareto optimality. But the fulfilment of a group interest depends on the success of a collective action, and this is according to the argument in *The Logic of Collective Action* hard, if not impossible, to achieve. In *The Rise and Decline of Nations* Olson qualifies this argument. He maintains that "'small' groups have disproportionate organizational power for collective action", but in addition he asserts that "this disproportion diminishes but does not disappear over time in stable societies".⁴⁴ Thus, countries which recently have experienced disruptions such as revolutions or wars (e.g. Germany and Japan) are more efficient than stable societies (e.g. Great Britain), since the old organizational structure of the former have been purged and new organizations have not yet been formed.

To evaluate this explanation I will again turn to Brian Barry, who in a critical comment has distinguished between three alternative positions with respect to

its pretensions to explanatory power.⁴⁵ A first possible claim would be that Olson offers a monocausal explanation, i.e. although there may be several explanatory factors, they will all be explained in terms of the monocausal explanation. Olson explicitly assures us that he does not make such a strong claim, but Barry correctly points out that he frequently writes as if he does.

A second, more modest claim would be that Olson's theory always provides the most important causal factor. This would imply that an exhaustive explanation of economic growth has to include factors, which can not be subsumed under his theory, although it still provides the principal explanation. It is not at all clear if Olson would agree to describe the status of his own theory in these terms, but that does not matter anyhow. Barry's objections make it clear that this claim would be far too strong.

The third claim would be "that the factor picked out (by Olson) is not always the most important but it is always present and will always emerge on top whenever other factors are not too strong". This seems more reasonable. It could be that organized interests of different kind, especially the unions, is part of the explanation of the slow rate of economic growth for Britain as compared to other OECD-countries during the post-war period. But there are a lot of other factors as well – Barry provides a list with seven different factors – and the problem is to evaluate the importance of just that factor picked out by Olson.

So putting them all together we have no difficulty in explaining slow growth. The only trouble is that we have explained it so well that it is hard to say which factor is doing the most work. We can understand the question – if we took them out one at a time what difference would it make? – but we may not be able to answer it. Thus, Olson's explanation is fine, but I have no idea how important it is and I do not see how he can.⁴⁶

This concludes my argument. It may be that the dilemma outlined can be resolved, but I prefer to leave it as a problem and as a memento.

The normative status of rational action

How should one act? Our subject matter in this essay seems to provide an obvious and reasonable answer. But is it always desirable that one acts rationally? This is the central issue in this section. To begin with we may notice that there is another answer – on the face of it almost as obvious and reasonable – to our original question, viz. one should act morally. Thus, we have at least two answers to take into consideration. We may then ask if this will cause us any problem. How are these two answers related to each other? What is the connection between rationality and morality?

In moral theory and in ethics, the notion of practical rationality is used when raising questions on how one ought to act. At the conceptual level it usually refers to something more qualified than rationality in the "thin" sense; to some variant of Kant's "pure rationality", where the distinguishing feature of rational action is its compatibility with the categorical imperative, which requires that one's actions are impressed by universality, i.e. that they do not

emanate from personal and subjective impulses and instincts.⁴⁷ Hence, following Kant, one may claim that it is never rational to behave immorally. The connection between rationality and morality is then a matter of definition; logic tells us that there is no rationality outside morality.⁴⁸ This may be a simple solution to our problem, but it is arrived at through a redefinition of rationality. Its core is no longer optimization or maximization, but rather universality.⁴⁹

There are a few variants on this theme. Elster pleads for a "broad" theory of rationality including more than mere consistency, one that requires that desires are autonomously shaped and that beliefs are impressed by judgement. In the version of Richard Brandt the characteristic of rationality is its capacity to resist criticism. As a first approximation he refers to "actions, desires, or moral systems which survive maximal criticism and correction by facts and logic", The preferences of the actors are then taken as they are. However, for Brandt to accept an act to be fully rational, he also requires that the preferences will survive a similar test. He proposes "cognitive psychotherapy".⁵⁰

Evidently, these attempts to define a more demanding concept of rationality have in common an urgent recognition of the need for a more attractive notion of rationality according to which "rational fools" are impossible by definition. They keep the close connection between rationality and consistency but resemble Kant in harmonizing rationality and morality (although they never reach it completely).

There are at least two other positions, which deny that, combining rationality and morality involves any difficulty, i.e. positions, which offer a "simple solution".⁵¹ There is a second proposal founded on the reverse reductionism, which involves a similar dream about a straightforward conceptual connection between rationality and morality. According to this idea, recently stated by David Gauthier in his very sophisticated *Morals by Agreement*, it will always be morally justifiable to act rationally.⁵² Then it would be possible to deduce morality solely from individual rationality. But that is to say that individual rationality is sufficient to avoid sub-optimality in strategic situations such as Prisoners' Dilemma.⁵³ Hence, also this proposal is refuted.

What then about the third proposal to combine rationality and morality? By contrast it is not based on any reductionism. Instead its simplicity follows from the opposite idea; viz. rationality and morality have nothing at all in common. Rationality may be seen as a formal goal for the actor, while morality prescribes what substantial goal that should guide the action. Rationality demands consistency, but in addition to that no further restrictions is imposed on the actor's thoughts and behaviour.⁵⁴ This common sense proposal appears very attractive. The point would be that we as individuals in a community should perform in accordance with rationality as well as morality. Both are necessary, but neither of them is sufficient. The question is whether this solution will also be too simple. Can we claim that it is always desirable to act rationally, even though we admit that rationality is not enough?

In order to clarify this issue it is necessary that we are more precise about morality. Following Derek Parfit in his *Reasons and Persons* I confine myself to two different types of morality: act-consequentialism, and a common sense

morality with a deontological outlook. These two types of morality are distinguished from each other in two different ways. On the one hand, consequentialism, e.g. the traditional variant of utilitarianism in which the consequences are measured in terms of the total sum of utility,⁵⁵ is concerned with what will happen while common sense morality typically is concerned with what to do. On the other hand, consequentialism is characterized by its impartiality, i.e. it gives us agent-neutral aims, while the aims of common sense morality are agent-relative, e.g. it states that you shall take care of your own children as opposed to a morality which gives you the agent-neutral aim that parents shall take care of their own children.⁵⁶ The latter of these distinctions appears to be the most important, since it reflects the distinction between moralities that gives the actors common aims and moralities with different aims for different actors.⁵⁷

Parfit demonstrates that the moral mathematics of act consequentialism include a lot of pitfalls. A minor problem is that it may be self-effacing, i.e. it may be the case that it tells us to believe in some other theory. This is not unique for consequentialism. It appears in most other moralities as well. Hence, it may be somewhat complicated to be moral, but this is not a failure of morality. It reflects the fact that life sometimes is complicated. However, the most important problem for a moral theory is that it can be self-defeating, i.e. it "fails even in its own terms, and thus condemns itself".⁵⁸ There are four different variants of this argument:

A theory T is

1. indirectly individually self-defeating "when it is true that, if someone tries to achieve his T-given aims, these aims will be ... worse achieved".

2. indirectly collectively self-defeating "when it is true that, if several people try to achieve their T-given aims, these aims will be worse achieved".

3. directly individually self-defeating "when it is certain that, if someone follows T, he will thereby cause his own T-given aims to be worse achieved than they would have been if he had not successfully followed T".

4. directly collectively self-defeating "when it is certain that, if we all successfully follows T, we will thereby cause the T-given aims of each to be worse achieved than they would have been if none of us had successfully followed T".⁵⁹

If we suppose that a theory fails in its own terms then it follows that it is not compatible with rationality. Hence, this is the serious problem.

Obviously, an agent-neutral theory is not directly self-defeating, since it gives to all actors' common aims. However, it may be indirectly self-defeating: A theory such as consequentialism tells us all to be "pure do-gooders", but if each of us is a "pure do-gooder" the result may be worse for all (e.g. in a Prisoners' Dilemma situation) than if we were disposed to act in another way. However, in such a case the theory is still not failing on its own terms. Instead, the relevant conclusion is that the theory sometimes tells us not to be "pure do-gooders". The theory has to be revised. To save consequentialism Parfit argues that we ought to incorporate some elements of common sense morality.

The situation for an agent-relative theory such as common sense morality is hardly better. As for self-interest theory – the agent-relative theory, which tells you to strive for your own good – common sense morality, may be directly collectively self-defeating. Again the Prisoners' Dilemma provides us with our example. To avoid this fate it has to incorporate some agent-neutral elements.⁶⁰

Thus, for Parfit the future for substantive moral theory lies in some kind of blend of agent-neutrality and agent-relativity. In this diagnosis and prospect for the future, he is not alone. Thomas Scanlon, Thomas Nagel and Amartya Sen – just to mention some prominent theorists – have all provided different versions of mixed moral theories.⁶¹ Hence it seems to be possible to uphold the third position; namely that rationality and morality have nothing in common, although the price for this may appear to be too high. In order to give a consistent answer to our initial question about how one shall act, the actor has to rely on very sophisticated and complicated theorizing, e.g. it may be necessary to admit that there are situations where it is rational to act irrationally. As has already been noticed, this may not be regarded as a fault in the theory. It is the complexity of reality that forces us to develop a complicated theory.

Having reached the heights of current moral philosophy, we may feel some doubt. Our endeavour to find a convenient solution to the combination problem has carried us far off from theoretical simplicity. A more down to earth solution may after all appear as attractive. And even if we at the end return to Parfit's solution, the alternatives may be worth looking at.

There are at least two further positions that can be adopted: to give priority to rationality or to morality. Following Nietzsche we may state that rationality always overrules morality or, more commonly, we may give priority to morality when it conflicts with rationality.⁶² The second of these proposals is the most important. It is one of the main alternatives in the history of ideas. In its most typical form, it states that rights ought to function as some kind of constraint on individuals when they try to pursue their goals as rationally as possible. Today, it is the property rights theorist Robert Nozick, who is the best known proponent of such a deontological ethics. The main idea of Nozick is that an act is morally right if it does not infringe on anyone's rights. Obviously then, morality may be a restriction for the utility maximizing actor. Certain acts may simply be morally wrong, although they would be the best courses of action from a rational point of view. But this also means that this kind of moral theory makes the tension between morality and rationality weaker: as long as the individual acts within the restrictions of morality, he or she may choose whatever goals he or she wants.⁶³

The idea of Ronald Dworkin about rights as some kind of trump may be interpreted in a similar way. Dworkin's criticism of utilitarianism focuses on the occurrence of external preferences, i.e. that our own satisfaction sometimes depends on other's well being (a more familiar notation is "other-regarding wants"). Rights then enter into our utility calculation in a very ruthless way: They simply purge those external preferences, e.g. racism, which are morally wrong.⁶⁴

It would be premature to draw any far-reaching conclusions from this analysis. But if the diagnosis of the complexity of combining rationality and morality has something to say, it is that the problem for the individual may be interpreted as if he or she sometimes is put in choice situations where the rules of the game are badly shaped. The same insight is also brought about by Nozick's political philosophy and Dworkin's philosophy of law. Hence, it would be desirable if the rules of the games in politics and in society in general could be corrected so that value conflicts originating from individuals striving for rationality in strategic situations are avoided.

The future of rational choice theory

Two of the previous sections have ended in a similar idea: the task of politics is to create conditions – institutions – which make it possible for individuals to pursue their own goals without producing losses of efficiency or moral conflicts. Both Elster's idea about the political notion of collective rationality and Dworkin's theory about rights as trumps that regulate utility maximization which otherwise would lead to morally doubtful conclusions, direct our attention to organizational problems. In a game theoretical analysis we ask how the rational actor should act, and this is followed by a question about what kind of outcome we expect as a result of the interaction of rational actors. However, the overall question may be another, viz. the one put at the foreground in social choice theory, i.e. how one should design rules in different contexts.⁶⁵

Instead of asking how one should act, we then ask what kind of society the individual should favour if he or she is supposed to live his or her life in it. Both questions belong to practical philosophy. Moreover, if believing in Richard Brandt, they are the two most central questions of ethics:

The constructive idea was the identification of two questions, different from the ones with which moral philosophers have traditionally been concerned, but which capture at least most of what is clear and important in the traditional questions. The first of these is: 'What would a person (perhaps all persons), if rational in the sense of having made optimal use of all available information, want and choose to do?' The second is: 'What kind of moral system, if any, would such a person support for a society in which he expected to live?'⁶⁶

However, it is primarily the second of these questions which direct our interest to politics and consequently it is in connection with that question that the contributions from political science and political philosophy may be expected.

An important, perhaps the most important task of political thought and action is to arrange the world so that everyone can live a good life without doing wrong, injuring others, benefiting unfairly from their misfortune, and so forth. Moral harmony and not only civil peace is the right aim of politics, and it would be desirable to achieve it without putting everyone through the type of deep personal conversion needed to make a clash between morality and the good life impossible.⁶⁷

On closer inspection, it is precisely this kind of constitutional or administrative problem which a great deal of classical political theory deals with. This is obvious in the contract theories of Hobbes and Rousseau.

Rousseau's famous theory of the general will is usually identified with a romantic idea about people's unity and the common good. It has also been argued that Rousseau represents a totalitarian mode of thinking, where the general will may be derived independently from the wills or opinions expressed by individuals. And to be sure, the watchmaker-son from Geneva has inspired several different and sometimes contradictory systems of ideas. To some extent, this ambiguity is Rousseau's own fault. He was very fond of drastic formulations and he often made his argument too incisive. But never the less, it is definitely wrong to believe that Rousseau was not a realist with respect to the plurality of interests in society. His idea seems to have been that a society or any kind of association may be understood as a game in which the actors have common as well as diverging interests. As was mentioned before, it is possible to associate Rousseau with the Assurance Game. This is the most reasonable interpretation of the story about the stag hunt in *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité*. However, when reading *Du contrat social* a situation such as the Prisoners' Dilemma comes naturally into one's mind.⁶⁸ The general will, which according to Rousseau is different from "the sum of all wills", may be interpreted as the co-operative outcome in that well-known game.⁶⁹

In the Prisoners' Dilemma the actors have no difficulties on agreeing the urgency of co-operation. The real problem is compliance in the absence of external forces that would bind them to this agreement. Rousseau's problem has also to do with the guarantees for the individuals that ordinary legislation will be governed by the general will and that the co-operative outcome will be respected by the others. Rousseau's proposal for a solution consists of a careful specification of the constitutional rules of the society. The individuals themselves have to make up their own laws. This will also provide the solution to the problem of compliance and obedience; the only reason for the individuals to accept the role of a subject is that they as a collective perform the role as a sovereign.

When deciding on separate laws the general will is then to be realised through a procedure where the actors of the game appear as citizens and together participate in collective decision-making. One of the clauses of the social contract states that the general will is established in a referendum. Rousseau declares that such an arrangement will bring about a situation where the differences of the private wills may "cancel each other out" (The Social Contract, II, 3, 2). Russell Hardin has demonstrated that this is also the case in Prisoners' Dilemma if the rules are changed into an "agreeable" Prisoners' Dilemma. The co-operative outcome will then be a Condorcet winner, i.e. in a pairwise comparison with any other outcome there will always be a majority favouring the general will.⁷⁰

According to Rousseau, majority rule may serve as a guarantee for the realisation of the general will: hence his importance for democratic theory. But to

make good laws is not sufficient even for Rousseau. Like Hobbes he is fully aware of the fundamental importance of the problem of obedience. Rousseau also needs a Leviathan, which forces the subjects to obey the laws. Therefore, the social contract includes a clause on individual compliance with decisions made by the collectivity and on the sovereign's right to use, if necessary, coercion to guarantee obedience to the laws. The difference is that the coercive power of Rousseau is the democratic state and that the social contract of Rousseau includes constitutional and procedural guarantees that the content of the laws will be in accordance with the interests the individuals have in common as citizens.

In this interpretation Rousseau's theory of the general will is far from a work by a romantic dreamer. Though he personally was an outsider, at odds with the dominant philosophy of his time, the Enlightenment, his constitutional ideas are a masterpiece in the spirit of constructivist rationalism and of enlightenment. By that I do not mean that his theory goes free from any objections. On the contrary, his social contract may be criticized because it presupposes too much fine-tuning. Rousseau's theory of the general will is, if anything, an ideal theory. It is a vigorous attempt to construct a perfect machinery. It then adds up to a quite complicated constitutional system, where all conceivable institutions are allotted their closely defined place and function, which they inevitably have to fulfil, if not the whole machinery shall break down and fail in its purpose, viz. to carry the general will into effect. In this sense Rousseau was a romantic, divorced from reality. Rousseau would have been more convincing if his ideal polity was marked by a greater strain of robustness.

This criticism of Rousseau is not directed against those streaks of rational choice theory, which at least can be gathered from his political writings. Instead, it is these traces of a game-theoretical approach, which still make it worthwhile to ponder on the strength and weakness of a political theory of Rousseauian kind. And from this we may derive the concluding viewpoint of this essay: The primary contribution of modern rational choice theory to political science and philosophy is that it makes the classical problems of political theory available for renewed and more precise analyses.

Notes

1. See especially the contributions from Jon Elster (e.g. 1983a, 1983b, 1984 and 1989), Amartya Sen (1982 and 1987), Hervé Moulin (1982) and Brian Barry (1978, 1982 and 1983).
2. Arrow 1963. See also Sen 1984 and the contributions in Barry & Hardin 1982.
3. See Elster & Hylland 1986, Nurmi 1987 and Riker 1982.
4. I am thinking of Jon Elster's monumental *Making Sense of Marx*, but there are a lot of other examples in recent literature. Just to mention two of the most interesting: In his *Morals by Agreement* David Gauthier starts from a Hobbesian position and makes use of Locke explicitly and Hume implicitly in taming Leviathan. Michael Taylor's *The Possibility of Cooperation* is another example of modern rational choice theory taking up the challenge of Hobbes. My own contribution to this discussion is an attempt to give a rationalistic interpretation of Rousseau's theory of the general will (Hermansson 1988 and 1992).
5. E.g. Jon Elster, John Roemer and Adam Przeworski. The label Analytical Marxists is sometimes used to name the same group of theorists. The important exception is G.A. Cohen's functionalist interpretation of Marx' theory of history, a typical example of analytical Marxism outside the rationalist tradition.
6. I am aware that I exaggerate this point somewhat.
7. Sen 1982:84-106.
8. Firstly, as will be further specified below, Economic man is one, but not the only, species of Rational man. Secondly, morality seems to presuppose rationality, while, at least according to most philosophers, it is possible to be rational and still fail to act morally. The treatment of this point will be postponed to a later section.
9. Elster 1983b:15-26.
10. This feature explains the curious fact that there are rational choice theorists who try to develop evolutionary social theories. See Axelrod 1984 and Sugden 1986.
11. See the surveys in Elster 1983b or 1986b, which I think represent the state of the art.
12. There are several variants of game theoretical analyses, but I confine myself to non-cooperative game theory and to games in normal form. For technical details, see von Neumann & Morgenstern 1953, Luce & Raiffa 1957, Moulin 1982, Shubik 1982 and Harsanyi 1986.
13. In this game a player may gain at most "two points". A draw gives both player "one point" and a loss nothing. Thus, they compete for a constant sum. Henceforth the pay-offs represent the rank-order of the actors; i.e. the payoff 2 informs you that the actor values the outcome as better than an outcome with payoff 1.
14. I will disregard the notion of mixed strategies, although it plays an important role for the mathematical elaboration of game theory. Mixed strategies mostly force us into rather obscure interpretations when dealing with human agency (See Elster 1986b:18).
15. To begin with I use "solution" in a loose sense. The solution concept will be discussed in the following section.
16. See Luce & Raiffa 1957:90-94.
17. See Luce & Raiffa 1957:94-102 and Rapoport & Chammah 1965.
18. This is known as the 'free rider' problem.
19. These games are analysed in Brams 1975:39ff, Elster 1983a:78 and Sørensen 1984 respectively. See also Rapoport & Guyer 1966 for a general overview of all 2*2 games.
20. In my dissertation (Hermansson 1984; cf. Hermansson 1990) I use the Control Game to illustrate the orthodox Marxist-Leninist theory of proletarian revolution. The proletariat as row player (the controller) and the bourgeois as column player (the controlled) both choose between peaceful (C-strategy) and armed (D-strategy) class struggle. The outcomes are interpreted as follows: (4,3) – peaceful socialist revolution; (3,2) – almost peaceful socialist revolution; (2,1) – violent socialist revolution; (1,4) – violent capitalist counter-revolution.

21. Cf. Elster 1983b:26ff.
22. Elster 1983b:29. Elster here refers to Elster 1978, chapter 5.
23. Oppenheim 1981:125.
24. Cf. Elster 1986b:17-22. In Elster 1983b:2-26 my first problem appears as one of the "three cases where optimality breaks down", which according to Elster "provide the special argument for satisficing". My second problem resembles that kind of failure of rational choice, which in Elster 1983b provide "the general argument for satisficing". It may in fact be seen as a generalization of Elster's argument.
25. Cf. Luce & Raiffa 1957:106f.
26. I.e. suppose that both the strategy combinations x_1*y_1 and x_2*y_2 yield equilibria. These two equilibrium points are then interchangeable, if the strategy combinations x_1*y_2 and x_2*y_1 also yield equilibria.
27. Instead of Pareto optimality Luce & Raiffa (1957:107) use the notion of jointly admissible.
28. Elster 1983b:13.
29. Cf. Moulin 1982:200ff.
30. It will not even do to change the definition of equilibrium. In the Control Game there is also no non-myopic equilibrium (See Sørensen 1984).
31. Przeworski 1985b:399f.
32. This is the core of Herbert Simon's (1955) well-known critique of rational choice theory.
33. Most textbooks in mathematical logic or the history of philosophy include passages on the importance of self-referential statements in ordinary as well as formal language. However, Douglas Hofstadter's *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid* is by far the best and most cogent survey of this subject.
34. Elster 1986b:27.
35. See Quattrone & Tversky 1986 and Tversky & Kahneman 1986.
36. Rational choice theorists themselves admit that these features count as short-comings, although they may differ with regard to what conclusion that should be drawn. See e.g. Boudon 1986, Elster's contribution in Elster & Hylland 1986 and Przeworski 1985b.
37. The first critique may be right if one take preferences to mean desires, but it is wrong if one wants to widen the scope to include beliefs. As to the static nature of rational choice theory, one can argue that the recent development in game theoretical modelling of politics mostly make use of extensive games. Hence, it rather points to the dynamic character of politics. On both these points see Morrow 1994 and Gates & Humes 1997.
38. The term used by Steinbruner is the analytical paradigm.
39. This discussion can and should be taken further at least in two respects. Firstly, there is a need to specify the criterion to be used in comparing and evaluating different analytical models (see Bates et al. 1998 and Morton 1999). Secondly, it is rather obvious how the game theoretic model can be improved by introducing learning through some kind of signalling. The proper tools for this are extensive-form games and perfect Bayesian equilibria (see Morrow 1994).
40. Cf. Tullock 1976, Mueller 1979 and Ordeshook 1986.
41. See e.g. Brams 1978.
42. Barry 1978:108.
43. See especially Boudon 1986:200f.
44. Olson 1982:74.
45. Barry 1983, especially p. 19.
46. Barry 1983:23.
47. Lindley (1986) offers a lucid presentation of the notions of rationality and autonomy in the philosophies of Kant, Hume and Mill.
48. A somewhat weaker position is defended by Nagel 1986:200, viz. that it is never irrational to act morally, although the connection is then not only definitional. It may also be illuminating to think of Plato, where a theory of the right provide the answer on how to pursue one's own good.
49. Cf. Hare 1981:107-116 and Mackie 1977:83-102.
50. Elster 1983b:15-26 and Brandt 1979:10-16.
51. Cf. Williams 1985, chapter 1, and Nagel 1986, chapter X.

52. Historically this idea is usually associated with ethical theories which oppose that the notion of the good life may be reduced to something as simple as maximization of utility. However, both Bentham and Aristotle represent similar ideas, i.e. a teleological philosophy as opposed to a deontological one, in so far as that the morally right is defined in terms of pursuing the good (be that pleasure/utility or something more complex). As for Gauthier and his critics, see especially Kraus & Coleman 1987 and the articles in *Social Philosophy and Policy* 5 (2/1988).

53. In this context it is usual to refer to iterated Prisoners' Dilemmas (Axelrod 1984) and to the theory of supergames (Taylor 1976; 1987), and sometimes it is claimed that reiteration, i.e. the repetitive character of most strategic situations, provides a solution to the problems of cooperation in situations such as Prisoners' Dilemma. However, I do not agree. If at all relevant, I think that Axelrod's analysis primarily provides insight into the conflict of interest between present and future. In the case of Taylor and his supergames it can be argued that an iterated Prisoners' Dilemma actually becomes an Assurance Game. The possibility of cooperation rests on the possibility of co-ordinating behaviour in the long run, which crucially depends on actors' information about each other, which in turn is affected by the size of the community. Hence, the importance of smallness for collective action (Olson 1971 (1965) and Hardin 1982).

54. Cf. Parfit 1984:3.

55. See Smart & Williams 1973, Sen & Williams 1982 and Griffin 1982.

56. Apart from these cases Parfit also analyses the self-interest theory, which is a agent-relative theory, concerned with what happens to the agent himself.

57. See Sen's important "Rights and Agency", especially p. 214, which clarifies that this notion is the difference between viewer neutrality and viewer relativity. Sen distinguishes between doer, viewer and self-evaluation neutrality, and correspondingly doer, viewer and self-evaluation relativity.

58. Parfit 1984:3.

59. The quotations are taken from Parfit 1984:5, 27 and 55.

60. Parfit 1984, especially pp. 24-28 and 40-43.

61. Scanlon 1988, Nagel 1986 and Sen 1988. See also Hare 1981.

62. To make my list exhaustive I may add another position, viz. one can argue that the eventual conflict between rationality and morality has to be solved differently in dissimilar situations. Michael Walzer (1983) and Bernard Williams (1981 and 1985) probably adhere to this (sixth) pluralist position.

63. Nozick 1974.

64. Dworkin 1977, especially pp. 231-238.

65. Cf. Riker & Ordeshook 1973:276-280 who distinguish between "questions of action" and "questions of regulation". With respect to social choice theory, see especially the works of Kenneth Shepsle and others, which analyse how complementary political institutions contribute to stability in collective decision making. One of the articles of Shepsle is titled "Structure-induced equilibrium and legislative choice".

66. Brandt 1979:v.

67. Nagel 1986:206.

68. I have developed this rationalistic interpretation of Rousseau's theory of the general will in Hermansson 1988 and 1992.

69. There are several passages in *The Social Contract* which provide suitable references, but the most important are book I, chapter 7, paragraph 7, and (using the same notation) II,1,1 and II,3,2. Cf. Runciman & Sen 1965 and Boudon & Bourricaud 1982.

70. Hardin 1982 (1971).

Literature

Abrams, Robert. 1980. *Foundations of Political Analysis*. New York: Columbia University Press.

Allison, Graham T. 1971. *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown and Company.

Anckar, Dag, Nurmi, Hannu & Wiberg, Matti, eds. 1988. *Rationality and Legitimacy: Es-*

- says on Political Theory*. Jyväskylä: The Finnish Political Science Association.
- Arrow, Kenneth J. 1963 (1951). *Social Choice and Individual Values*. 2nd edition. New York: Wiley.
- Axelrod, Robert. 1984. *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Barry, Brian. 1978 (1970). *Sociologists, Economists and Democracy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Barry, Brian. 1982. "Methodology Versus Ideology: The 'Economic' Approach Revisited", pp. 123-147 in Ostrom, Elinor, ed., *Strategies of Political Enquiry*. Beverly Hills: Sage.
- Barry, Brian. 1983. "Some Questions about Explanation", *International Studies Quarterly* 27, 17-28.
- Barry, Brian & Hardin, Russell, eds. 1982. *Rational Man and Irrational Society?* Beverly Hills: Sage.
- Barry, Brian, ed. 1976. *Power and Political Theory. Some European Perspectives*. London: John Wiley & Sons.
- Bates, Robert H. et al. 1998. *Analytical Narratives*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Binmore, Ken G. 1984. "Game Theory and the Social Contract, Part I", Mimeo, London School of Economics and Political Science, Department of Mathematics.
- Binmore, Ken G. 1988. "Game Theory and the Social Contract, Mark II", Mimeo, London School of Economics and Political Science, Department of Mathematics.
- Boudon, Raymond. 1986 (1984). *Theories of Social Change: A Critical Appraisal*. Cambridge: Polity Press.
- Boudon, Raymond & Bourricaud, Francois. 1982. "Rousseau, Jean-Jacques", pp. 476-482 in *Dictionnaire Critique de la Sociologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Braithwaite, R.B. 1955. *Theory of Games as a Tool for the Moral Philosopher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brams, Steven J. 1975. *Game Theory and Politics*. New York: The Free Press.
- Brams, Steven J. 1978. *The Presidential Election Game*. New Haven: Yale University Press.
- Brams, Steven J. 1985. *Superpower Games. Applying Game Theory to Superpower Conflict*. New Haven/London: Yale University Press.
- Brams, Steven J. & Hessel, Marek P. 1982. "Absorbing Outcomes in 2*2 Games", *Behavioral Science* 27, 393-401.
- Brandt, Richard B. 1979. *A Theory of the Good and the Right*. Oxford: Clarendon Press.
- Buchanan, James & Tullock, Gordon. 1962. *The Calculus of Consent*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Coleman, Jules L. & Ferejohn, John. 1986. "Democracy and Social Choice", *Ethics* 97, 6-25.
- Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Dworkin, Ronald. 1977. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald. 1978. "Liberalism", pp. 113-143 in Hampshire 1978.
- Dworkin, Ronald. 1984. "Rights as Trumps", pp. 153-167 in Waldron, Jeremy, ed., *Theories of Rights*. Oxford readings in philosophy. Oxford: Oxford University Press.
- Elster, Jon. 1978. *Logic and Society. Contradictions and Possible Worlds*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Elster, Jon. 1983a. *Explaining Technical Change. A Case Study in the Philosophy of Science. Studies in Rationality and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon. 1983b. *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon. 1984 (1979). *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon. 1985a. *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon. 1985b. "Rationality, Morality, and Collective Action", *Ethics* 96, 136-155.
- Elster, Jon. 1987. "The Possibility of Rational Politics", *Archives Européennes de Sociologie*, 28, 67-103.
- Elster, Jon & Hylland, Aanund, eds. 1986. *Foundations of Social Choice Theory. Studies in Rationality and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon, ed. 1986a. *The Multiple Self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon, ed. 1986b. *Rational Choice*. Oxford: Basil Blackwell.

- Gates, Scott & Humes, Brian D. 1997. *Games, Information, and Politics. Applying Game Theoretic Models to Political Science*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Gauthier, David. 1977. "The Social Contract as Ideology", *Philosophy and Public Affairs* 6, 130-164.
- Gauthier, David. 1985. "Bargaining and Justice", *Social Philosophy and Policy* 2:2, 29-47.
- Gauthier, David. 1986. *Morals by Agreement*. Oxford: Oxford University Press.
- Gauthier, David. 1987. "Taming Leviathan", *Philosophy and Public Affairs* 16, 280-298.
- Gauthier, David. 1988. "Morality, Rational Choice, and Semantic Representation: A Reply to My Critics", *Social Philosophy and Policy* 5:2, 173-221.
- Griffin, James. 1982. "Modern Utilitarianism", *Revue Internationale de Philosophie* 141, 331-375.
- Hamburger, Henry. 1979. *Games as Models of Social Phenomena*. San Francisco: Freeman and Company.
- Hardin, Russell. 1982 (1971). "Collective Action as an Agreeable n-Prisoners' Dilemma", pp. 123-135 in Barry & Hardin 1982.
- Hardin, Russell. 1982. *Collective Action*. Baltimore: Resources for the Future, The Johns Hopkins University Press.
- Hare, R.M. 1981. *Moral Thinking. Its Levels, Method and Point*. Oxford: Clarendon Press.
- Harsanyi, John C. 1986 (1977). *Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hermansson, Jörgen. 1984. *Kommunism på svenska? SKP/VPK:s idéutveckling efter Komintern*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hermansson, Jörgen. 1988. "The Majority as a Guarantee for the General Will: A Note on the Constitutional Theory of Rousseau", pp. 96-126 in Anckar m.fl. 1988.
- Hermansson, Jörgen. 1990. *Spelleorins nytta. Om rationalitet i vetenskap och politik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hermansson, Jörgen. 1992. "Rousseau on Justice.
- Hofstadter, Douglas R. 1980 (1979). *Gödel, Escher, Bach: The Eternal Golden Braid*. New York: Penguin Books.
- Kraus, Jody S. & Coleman, Jules L. 1987. "Morality and the Theory of Rational Choice", *Ethics* 97, 715-749.
- Lindley, Richard. 1986. *Autonomy*. London: Macmillan.
- Luce, R. Duncan & Howard Raiffa. 1957. *Games and Decisions*. New York: John Wiley & Sons.
- Mackie, John L. 1977. *Ethics. Inventing Right and Wrong*. London: Penguin Books.
- May, K.O. 1982 (1952). "A Set of Independent, Necessary and Sufficient Conditions for Simple Majority Decision", pp. 299-303 in Barry & Hardin 1982.
- Morrow, James D. 1994. *Game Theory for Political Scientists*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Morton, Rebecca B. 1999. *Methods and Models. A Guide to the Empirical Analysis of Formal Models in Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moulin, Hervé. 1982. *Game Theory for the Social Sciences. Studies in Game Theory and Mathematical Economics*. New York/London: New York University Press.
- Mueller, Dennis C. 1979. *Public Choice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagel, Thomas. 1986. *The View from Nowhere*. Oxford: Oxford University Press.
- Nash, John. 1951. "Non-cooperative Games", *Annals of Mathematics* 54:286-95.
- Nelson, Alan. 1988. "Economic Rationality and Morality", *Philosophy and Public Affairs* 17, 149-166.
- Neumann, John von & Morgenstern, Oskar. 1953 (1944). *The Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
- Niskanen, William A. 1971. *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago, New York: Aldine-Atherton.
- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Basil Blackwell.
- Nurmi, Hannu. 1987. *Comparing Voting Systems*. Dordrecht: Reidel.
- Olson, Mancur. 1971 (1965). *The Logic of Collective Action*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Olson, Mancur. 1982. *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven: Yale University Press.

- Oppenheim, Felix. 1981. *Political Concepts: A Reconstruction*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ordeshook, Peter C. 1986. *Game Theory and Political Theory. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parfit, Derek. 1984. *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press.
- Popper, Karl R. 1963. *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Przeworski, Adam. 1985a. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam. 1985b. "Marxism and Rational Choice", *Politics & Society* 14, 379-409.
- Quattrone, George A. & Tversky, Amos. 1986. "Self-Deception and the Voter's Illusion", pp. 35-58 in Elster 1986a.
- Rae, Douglas W. 1969. "Decision-Rules and Individual Values in Constitutional Choice", *American Political Science Review* 63, 40-56. (also in Barry & Hardin 1982).
- Rapoport, Anatol. 1960. *Fights, Games, and Debates*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Rapoport, Anatol. 1966. *Two-Person Game Theory. The Essential Ideas*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Rapoport, Anatol & Chamamah, Albert M. 1965. *Prisoner's Dilemma. A Study in Conflict and Cooperation*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Rapoport, Anatol & Guyer, M. 1966. "A Taxonomy of 2*2 Games", *General Systems: Yearbook of the Society for General Systems Research* 11: 203-214.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Riker, William H. 1982. *Liberalism Against Populism. A Confrontation Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. San Francisco: Freeman and Company.
- Riker, William H. & Ordeshook, Peter C. 1973. *An Introduction to Positive Political Theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Roemer, John E. 1982. *A General Theory of Exploitation and Class*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Roemer, John E. 1985a. "Should Marxists Be Interested in Exploitation?", *Philosophy and Public Affairs* 14, 30-65 (also in Roemer 1986).
- Roemer, John E. 1985b. "Equality of Talent", *Economics and Philosophy* 1, 151-188.
- Roemer, John E. 1986a. "An Historical Materialist Alternative to Welfarism", pp. 133-164 in Elster & Hylland 1986.
- Roemer, John E. 1986b. "The Mismatch of Bargaining Theory and Distributive Justice", *Ethics* 97, 88-110.
- Roemer, John E. 1986c. "New Directions in the Marxian Theory of Exploitation and Class", pp. 81-113 in Roemer 1986 (originally published in *Politics and Society*, vol. II, nr 3, 1982).
- Roemer, John E. 1989. "What Is Exploitation? Reply to Jeffrey Reiman", *Philosophy and Public Affairs* 18, 90-97.
- Roemer, John E., ed. 1986. *Analytical Marxism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roth, Alvin E. 1979. *Axiomatic Models of Bargaining*. Berlin: Springer Verlag.
- Runciman, W.G. & Sen, Amartya K. 1965. "Games, Justice and the General Will", *Mind* 74, 554-562.
- Satterthwaite, M.A. 1975. "Strategy-Proofness and Arrow's Conditions", *Journal of Economic Theory* 10, 187-217.
- Scanlon, T.M. 1982. "Contractualism and Utilitarianism", pp. 103-128 in Sen & Williams 1982.
- Scanlon, T.M. 1988 (1978). "Rights, Goals, and Fairness", pp. 74-92 in Scheffler 1988.
- Scheffler, Samuel, ed. 1988. *Consequentialism and Its Critics*. Oxford: Oxford University Press.
- Schelling, Thomas C. 1978. *Micromotives and Macrobehavior*. New York: Norton.
- Schelling, Thomas C. 1980 (1960). *The Strategy of Conflict*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Schelling, Thomas C. 1984. *Choice and Consequence. Perspectives of an Errant Economist*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Sen, Amartya. 1982. *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sen, Amartya. 1984 (1970). *Collective Choice and Social Welfare*. Amsterdam: North-Holland.
- Sen, Amartya. 1987. *On Ethics and Economics*. Oxford: Basil Blackwell.

- Sen, Amartya. 1988 (1982). "Rights and Agency", pp. 187-223 in Scheffler 1988.
- Sen, Amartya & Williams, Bernard, eds. 1982. *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shepsle, Kenneth A. & Weingast, Barry R. 1981. "Structure-Induced Equilibrium and Legislative Choice", *Public Choice* 37, 503-519.
- Shubik, Martin. 1982. *Game Theory in the Social Sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Simon, Herbert A. 1955. "A Behavioral Model of Rational Choice", *Quarterly Journal of Economics* 69, 99-118.
- Smart, J.J.C. & Williams, Bernard. 1973. *Utilitarianism: For and Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snyder, Glenn H. & Diesing, Paul. 1977. *Conflict among Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Sørensen, Rune J. 1984. "The Application of Game-Theory in the Study of Hierarchical Decision-Making", *Scandinavian Political Studies* 7, 155-173.
- Steinbruner, John D. 1974. *The Cybernetic Theory of Decision. New Dimensions of Political Analysis*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Traffin, Philip D. 1982 (1977). "Majority Rule and General Decision Rules", pp. 316-324 in Barry & Hardin 1982.
- Sugden, Robert. 1986. *The Economics of Rights, Co-operation and Welfare*. Oxford: Basil Blackwell.
- Taylor, Michael. 1976. *Anarchy and Cooperation*. New York: Wiley.
- Taylor, Michael. 1987. *The Possibility of Co-operation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tullock, Gordon. 1976. *The Vote Motive*. With a British Commentary by Morris Perlman. London: The Institute of Economic Affairs, Hobart Paperback No. 9.
- Tversky, Amos & Kahneman, Daniel. 1986 (1981). "The Framing of Decisions and the Psychology of Choice", pp. 123-141 in Elster 1986b.
- Vickrey, William. 1982 (1960). "Utility, Strategy, and Social Decision Rules", pp. 343-353 in Barry & Hardin 1982.
- Walzer, Michael. 1983. *Spheres of Justice. A Defense of Equality and Pluralism*. New York: Basic Books.
- Williams, Bernard. 1981. *Moral Luck. Philosophical Papers 1973 - 1980*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Bernard. 1985. *Ethics and the Limits of Philosophy*. London: Fontana Press.
- Zagare, Frank C. 1984. *Game Theory: Concepts and Applications*. Beverly Hills: Sage.

Emancipation or Exploitation?

A study of women workers in Mexico's maquiladora industry

Sara Kalm

1 Introduction

The countries that do not make themselves attractive will not get investors' attention. This is like a girl trying to get a boyfriend. She has to go out, have her hair done up, wear make up... (David Mulford, U.S. Under-Secretary of the Treasury during the George Bush administration [quoted in Runyan 1996: 238])

As Marchand (1994) has observed, gendered metaphors are often used in international relations without much thought being given to their implications. This statement, implying a (hetero)sexual invitation to the penetration of foreign capital, is a case in point. At the same time, however, the gender perspective is curiously absent from most debates about the implementation and consequences of strategies of economic integration. With this essay, I seek to contribute to the understanding of gender in the context of the global economy. More specifically, I intend to explore the impact of paid work in export-processing factories on Third World women workers.

During the last four decades or so, Third World countries have increasingly been integrated into the global economy. This is in part the result of strategies to "open up" their economies to world markets, that have been implemented under a general belief in export-orientation as a highway to growth and development, and in some cases under pressure from the international financial agencies. But it is also connected to the increased importance of the multinational corporations (MNCs) in world affairs. Since the mid-1960s, MNCs have found it profitable to locate parts of their labor-intensive production into low-wage areas of the Third World. This has caused the proliferation of export-processing zones (EPZs) in Southeast Asia, Latin America, and – more recently – mainland China. Low-skilled, blue-collar workers are here assembling consumer goods for export to the companies' home markets, or to other markets in the advanced North. Decreased production costs make the companies' goods competitive as consumer prices fall. Reduced consumer prices is commonly held to be one of the advantages of economic globalization – which causes a more "efficient" world allocation of production and resources. But what about the workforce assembling these goods? A salient feature of the workforce composition of the EPZs worldwide is that women workers constitute the great majority. Whereas these women have previously been largely

marginalized from the labor markets, they have suddenly become the preferred workers in this new type of industry. Is the fact that these women are now holding paid jobs to be considered as conducive to emancipation, or are they only subjects to exploitation from the MNCs?

This is a case study about the impact of paid work on women workers in the export-processing industry in Tijuana in northern Mexico. Mexico is one of the developing countries that have gone the farthest in implementing strategies for the integration into the world economy (Watkins 1997), which makes it a particularly interesting case. The maquiladora industry, as it is known in this area, was established along the U.S.-Mexican border in 1965 and has grown explosively since then. This industry, which mainly consists of subsidiaries to U.S. and Asian MNCs, is almost exclusively producing electronic equipment, garments and auto parts for export to the U.S. market. Because of its importance in attracting foreign currency and providing jobs, the maquiladora industry has become vital for the Mexican economy. Just like in other EPZs all over the globe, women have been targeted for work in this industry since the outset. What I will seek to find out is whether or not the integration into capitalist relations of production can be considered a liberating experience for these women. My central question reads as follows: "Is the work in the maquiladora industry conducive to the emancipation of women workers, or does it merely signify an exploitation of the same?" To answer this question properly, I have divided it into two sub-questions: "In what ways can it be argued that the work is exploitative to women maquiladora workers?", and: "Are there any reasons to believe that the women's new situation as wagedworkers contributes to their emancipation?" When pursuing the answers to these questions, I hope to fulfill the more general goal of my thesis, which is to shed light on the gendered aspects of economic globalization.

1.1 Theory, method and material

At the core of my theoretical framework are the diametrically different views offered by the liberal "integration thesis" and the socialist feminist "exploitation thesis". These will be used methodologically as *ideal types*. Ideal types can be thought of as internally consistent intellectual constructs, presenting stylized versions of a phenomenon's properties. They serve as measures with which to compare reality and for noting to which extent one's findings diverge from the types (Lundquist 1993: 82). What must be explained from the outset is that the great majority of the literature on my subject has been written from a socialist feminist perspective. That is, most of the previous work on Third World women workers in EPZs is consistent with the "exploitation thesis". However, including the contrasting view of the "integration thesis" creates a tension between the two and allows me to make comparisons, which will be useful for the analysis. It should be noted that the two central concepts of this essay – emancipation and exploitation – are not easily compared since they work in different directions. In this context, "emancipation" signifies a process directed *from* women *towards* men or society in general, whereas "exploita-

tion” is directed *from* MNCs *towards* the workers. Therefore, the concepts need not be mutually exclusive.

To increase the understanding of the subject of women and work, I also include theories on gender and the gendered division of labor. In order to situate the women workers of my study in a wider context, I dedicate one section to women in the new international division of labor. These theories are mainly (but not exclusively) elaborated from a socialist feminist perspective. When presenting my empirical findings, I will sometimes refer to other, non-feminist, theories to clarify subjects such as alienation, migration and social movements.

Since this is a case study, it is mainly of a qualitative nature. Qualitative methods include (as is the case in this work) field studies, in-depth interviewing, and participant observations (Lundquist 1993: 104). The main base of the qualitative data employed consists of in-depth interviews with women workers in the maquiladora industry in Tijuana, conducted in the summer of 2000 as part of a field work financed by the Swedish international development cooperation agency (Sida). It also contains interviews with scholars, public sector representatives from the state level in Baja California and the federal level in Mexico City, and representatives for various NGOs in Tijuana and Mexico City. However, it also includes quantitative data, such as information on wage trends and workforce composition, which I believe is vital for a more thorough understanding of the subject. Other material includes previous research on the subject, internet resources, and material supplied by some of my interviewees.

According to Ruth Frankenberg (1993: 5), “any system of domination can be seen most clearly from the subject positions of those oppressed by it”. In-depth interviewing allows for the researcher to gain insight into the lived experiences of the interviewees, and is therefore an invaluable method when conducting feminist analyses. My interviews were performed by “the general interview guide approach”, using both closed- and open-ended questions. An interview guide was prepared to make sure that essentially the same information was obtained from the different interviewees. The interviews were conducted more or less informally, principally as discussions about different topics. The merits of this approach include the possibility of discussing issues that the researcher had not thought of when designing the interview guide (Patton 1987: 111). It should be admitted that some of the questions on my interview guide (*see* Appendix) were not there from the beginning. During the conversations, my attention was drawn to matters I had previously not taken into account. Most of the interviews were conducted in the women’s homes, which gave me invaluable possibilities for observing the material conditions as well as the family situations of these women. In my opinion, the women also seemed to feel more at ease when interviewed in their homes, which made them speak more open-heartedly. The interviews were made in Spanish and, in most cases, taped. Some parts of the interviews have been extracted, translated into English and included in this study for illustrative purpose. The interviewees will be referred to by their *names in italics*. The maquiladora workers will be referred to by their first names only.

This study is about the women workers of the maquiladora industry in the city of Tijuana on the U.S. – Mexican border. A more thorough work would include a comparison with alternative employment options for the women in question, but that is beyond the scope of this study. Moreover, my focus is on the female blue-collar workers, exclusively. Since gender relations are culturally determined and vary over time and space, no generalizing conclusions about women workers in export processing in other parts of the world can or should be drawn. Moreover, the number of interviews (12) certainly does not make the results statistically significant, which further limits any generalizing claims. My ambition is rather to achieve an understanding of the experiences of the women in my specific case, and the extent to which this essay may have value for further research is restricted to comparisons with situations in other maquiladora cities in Mexico.

The structure of the essay is as follows: the theoretical framework is introduced in section 2. Section 3 provides background information in the subsections “Mexico in the global economy”; “Women and work in Mexico”; and “The maquiladora industry”. The findings of my case study is presented in section 4, under the headings “Conditions of work”; “Living conditions”; and “Organization and resistance”. The main results are summed up in section 5.

2 Theoretical Framework

2.1 Gender

An exploration of women in the international political economy needs an understanding of gender and gender relations (Krause 1995: 136). Unlike “sex” – the biological distinction between males and females – the term “gender” refers to “the social differentiation of women and men through processes which are learned, changeable over time and vary within and between cultures” (Elson 1996: 70). The gender perspective does not deny that biological differences may constrain behavior, but biology should not be used deterministically to justify practices and institutions that could be different from what they are (Tickner 1992: 7). We are socialized into stereotyping certain characteristics and institutions as “male” and others as “female”. But the social construction of gender does not merely separate between these two categories. It also constitutes a power system in that it typically places men, and what is associated with masculinity, above women and what is associated with femininity. Because in almost all cultures, the gender difference signifies the domination of men over women – the secondary status of women in society is “[...] one of the true universals, a pan-cultural fact” (Ortner 1996: 21). This is not solely attributable to men’s domination over women in the direct sense, but also to a process of “internalized oppression” (Rowlands 1998: 14) whereby women come to identify with the prevalent oppressive structures and thus partake in upholding them. Women actively participate in the process of repro-

ducing their roles as well as being actively involved in controlling other women (Anthias – Yuval-Davis 1994: 316).

The understanding of gender is based on a set of culturally determined dichotomies, deeply embedded in Western epistemology, such as: man/woman, public/private, self/other, reason/emotion, autonomy/relatedness, objective/subjective, center/periphery, and culture/nature. The first of each pair is typically associated with masculinity and accorded primacy, the second is associated with femininity and perceived as inferior. Yet the two terms are interdependent; the first needs the second for its formation – the “self” needs the “other” for its own definition (Wright 1997). Although all cultures use categories of comparison, dichotomies have a special status in Western thought because of the importance of science for Western culture. Science is based on two dichotomies: the categorical separation of fact from value, and of the knower (subject) from what is known (object). Because of their association with science and its claims to “objective knowledge”, we tend to perceive these oppositions as “natural” and value-free, usually not paying attention to their gendered implications and hierarchical structures, privileging the first term over the second. Feminists find it imperative to challenge these dichotomies since they obscure the actual power structures, promote patterns of thought and action that are static and oversimplified, and create stereotypes. Male/female stereotypes are *political* because they both reproduce and naturalize (depoliticize) unequal power relations (Peterson – Runyan 1993: 22).

Gender interests. My questions implicitly ask whether the work in the maquiladoras can be thought of as conducive to the interests of these women. Maxine Molyneux (1985) stresses the impossibility of generalizing about “women’s interests”, since women are positioned within their societies through a variety of different means – among them class and ethnicity – that shape their interests as a group in complex and sometimes conflicting ways. Instead she talks about “gender interests” as those women (or men, for that matter) may develop by virtue of their social positioning through gender attributes. She also makes a useful distinction between “strategic gender interests” and “practical gender interests”. *Strategic gender interests* are those that seek to overcome women’s subordination; such as the abolition of the gendered division of labor, the attainment of political equality, the establishment of freedom of choice over childbearing, and the removal of institutionalized forms of discrimination. These sorts of demands are often termed “feminist”. *Practical gender interests* arise from the concrete conditions of women’s positioning within the gendered division of labor. They are the response of an immediately perceived need, and they are generally of an economic nature. For example, because of women’s place within the gendered division of labor as those primarily responsible for the wellbeing of the households, it is often argued that women have a special interest in public welfare. These interests are closely connected with class. They do not challenge the prevailing forms of gender subordination, although they arise out of them.

Molyneux also emphasizes that a relationship between strategic gender interests and women's recognition of them and desire to realize them cannot be assumed. Even those that seem most uncontroversial – like complete equality with men, and control over reproduction – are not readily acceptable to all women. This is not only because of a lack of consciousness, but also because such changes could threaten the short-term practical interests of these women, or signify a cost in the loss of forms of protection which are not compensated for in other ways. This distinction between strategic and practical gender interests will be useful when analyzing the impact of paid work on women workers. Does the job only satisfy an immediate economic need, or does it also challenge gender subordination?

Gender and empowerment. Gender relations are power relations. Changing them in the sense of challenging the public/private divide implies a shift in power. The concept of empowerment therefore merits some attention.

In its formal sense, empowerment includes opportunities such as the vote, the right to work, and open access to the legal system. But this is not enough; it also requires a change in the personal perception of the empowered subject (Craske 1999: 23). Hence, the concept of power has to be problemized. According to Jo Rowlands (1998), power is usually understood in an outcome-focused, dominant, masculine “power over” way. “Power over” is in finite supply – if some people have more, others have less. If power is perceived in this way, then the notion of women becoming empowered can be seen as inherently threatening. There are, however, other ways of understanding power, focusing not on outcomes but on the *process* and the experience of the subject. To Rowlands the core set of necessary elements in women's individual empowerment is comprised of self-confidence, self-esteem, sense of agency, dignity, and a sense of “self” in a wider context. The increase in these elements is crucial for the empowerment process, and the increase has to be in all of them. The area of change that comes hardest is in close relationships, where the woman is “up against it on her own”.

Feminists also stress the connection between processes of empowerment working at the individual as well as at the collective level (Andersen – Elm Larsen 1996: 69). Karl (1995: 14) states that it is mostly through involvement in *groups* that people develop awareness and the ability to organize to take action and bring about change. She views women's empowerment as a continuum of mutually reinforcing components: collective awareness building that creates a sense of group identity; capacity building and development of skills to organize and carry out activities; participation and greater decision-making power in the home, community and society; and action to bring about greater equality between men and women.

The women of my study have been granted the right to work and have thus become empowered in a formal sense. But apparently this does not mean that they automatically become empowered in the “deeper” meaning of the word. I will use this concept as a complement to the notion of emancipation, assuming

that if aspects of work in itself seem to counteract empowerment as defined here, it is also opposing emancipation.

2.2 Women and work

The gendered division of labor. Central to all thinking about women and work is the special role women have in the reproductive sphere of activity, and how this conditions their role in the productive sphere (Moghadam 1995: 3f). The public/private dichotomy is therefore of utmost importance. Social and political structures have been based on the separation of public and private spheres, and the gendered nature of this distinction is most clearly observed in the different citizenship duties for men and women: bearing arms and bearing children, respectively. The public sphere has been associated with such activities as politics and production, and has traditionally been conceived of as the male arena. The private sphere, on the other hand, has been the women's domain and the place for reproduction and consumption. (Craske 1999: 20ff).

The *gendered division of labor* means that some types of work are strongly associated with women and others with men. This is usually explained with the association of women with the private sphere, which shapes their participation in the labor market. For socialist feminist Maria Mies (1986: 100ff), capitalism and patriarchy are closely entwined. She argues that the gendered division of labor was created in the 18th century, with a process she calls *housewifization*. With the rise of capitalism, the proletarian woman had to be domesticated in order to breed more workers. In the interest of the bourgeoisie, the state had to interfere in the reproduction of people with help from the church and legislation to "housewifize" the proletarian woman. The nuclear family with the man as head and breadwinner was made the norm with legal reforms. The private sphere was created and pictured as women's domain – her primary role being mothering – and the ideology of romantic love was created as a compensation for the sexual and economic independence she had previously enjoyed. This way, the propertyless proletarian man got his colony – family and domesticated housewife – which was a sign that he had risen to the status of citizen and become a full member of the culture-nation. This was paid for by the subordination of women. *Housewifization* had not only the objective of producing workers but also to make the housewife an agent of consumption. Nina Björk stresses that modernization required not only the rationality and work ethic necessary for production, but also the irrationality and impulsiveness necessary for consumption of the ever-increasing number of consumer goods produced. The traditional perception of women as irrational and emotional made her seem predestined for the role as consumer; early advertisements were directed to women and shopping soon became a female affair. The department store that came about in the second half of the 19th century became the first public space for women: a place for dreaming, looking and consumption, a place to be "seduced" – but also a place where traditional gender roles were reinforced. In the U.S., women accounted for 80-85% of the consumption of consumer goods in 1915 (1999: 65ff, 104f).

The dichotomy between the private sphere of reproduction and consumption and the public sphere of production and politics has made women's work in the home invisible. The rationale for confining women to the domestic sphere rests in defining women's primary role as mothering. And if it is their "natural" role to mother, then mothering is not work in the true sense of the word and, by extension, neither are any of the associated domestic chores considered production (Wright 1997). Feminist economists thus criticize neoclassical macroeconomics for its neglect of the whole area of unpaid production, and for ignoring the interdependence between this area of production and the areas that macroeconomics is concerned with. In capitalist economies, the market is viewed as the core of economic activity. Since household work does not take place on the market of paid exchanges for goods and services, it is not considered economic activity and not included in national accounts (Elson 1996; Waring 1989: 227f; Krause 1995). Hence, women's time is not admitted any value, and her work is taken for granted: "Women's labor is considered a natural resource", writes Mies, "freely available like air and water" (1986: 110). According to calculations made by the UNDP (1999: 237) on selected developing countries, women carry on the average 113% of the total burden of work compared with men, measured in minutes per day. Yet only about one third of this is defined as "market-oriented production" and included in the national accounting data, which is the basis for economic analyses, development projects and so forth. Since women's invisible labor would have to be done anyway, placing it outside the market system makes it an "externalization of costs". According to calculations made by the UNDP Human Development Report 1995, women's economic contributions globally are undervalued by US\$ 1 trillion (cited in Cockcroft 1998).

Apart from rendering women's household chores invisible and devalued, the public/private divide has another important implication for her labor market participation. The association of women with the private sphere creates the *ideal* of a non-working woman, whose main role is as mother and housewife. It has been argued that many women tend to identify with this ideal regardless of personal circumstances (Craske 1999:11). This might make them consider their waged work as complementary, although it is a vital part of family income. It also explains why, once women enter the labor market, they are disproportionately represented in low-wage caring professions such as teachers and nurses – vocations that are chosen on the basis on female socialization rather than on profit maximization. Feminists therefore critique liberal economists' basic unit of analysis, the "rational economic man" – portraying human beings as primarily driven by rational self-interest – and call for a different understanding of rationality (Tickner 1992: 72f).

Two perspectives on women and capitalist development. Southern countries' integration into the world capitalist system has transformed their internal social structures and reshaped existing divisions in the populations. Each phase of the evolving world system has also restructured the labor pools. To explore the production in export-processing factories properly, one must gain under-

standing of the social relations of production and reproduction on which it is based (Tiano 1994: 30). Since “the worldwide expansion of capitalism is at the core of the dynamics of globalization” (Ghai 1997: 28), this subsection presents two different views on how Third World women are affected by capitalist development.

Susan Tiano classifies the approaches to development’s effects on Third World women into three perspectives, that she denotes “the integration thesis”, “the marginalization thesis”, and “the exploitation thesis”, respectively. The marginalization thesis basically states that capitalism marginalizes women by confining them to the private sphere. Since the women subjects of my study obviously have entered the public sphere of paid work, this perspective has been left out. The two remaining perspectives reach radically different conclusions about women and waged work, and will be used as a point of reference in my study.

A. The integration thesis represents the view of neoclassical economics and modernization theory. According to this thesis, capitalist development emancipates women by involving them in their society’s political economy. Traditional societies are permeated by patriarchal values that bar them from politically influential positions and subordinate them to a strictly gendered division of labor. Socioeconomic development transforms these conditions by introducing new technologies – that lighten women’s work load and give them the means to control fertility – and by replacing the traditional patriarchal values with more egalitarian ideals. Proponents of this thesis especially call attention to labor-force participation in this liberating process. Waged work offers an alternative to economic dependence on a male partner and increases bargaining power within the household. It enhances women’s self-image and increases her autonomy, it enables the forming of social bonds with coworkers and increases well-being. It also enables them to develop the productive skills and modern attitudes necessary for advancement in the labor market where success is determined by achievement and not by ascribed characteristics such as gender and race. Whether or not a woman chooses to enter the labor force, the capitalist development process undermines patriarchal structures and enhances her personal autonomy (Tiano 1994: 37f; Tiano 1987b: 78; Lim 1990: 110).

In explaining what motivates women to enter the work force, the integration thesis stresses “pull” factors. Pull factors include a range of conditions such as the availability of suitable jobs, the weakening of norms that traditionally have confined them to the household, and the desire for increased personal autonomy. A woman’s participation in paid employment reflects her personal choices – based on rational cost-benefit analyses – in response to positive incentives (Tiano 1994: 50f).

B. The exploitation thesis is consistent with socialist feminist analyses of women’s role in capitalist societies. This view holds that women’s oppression is tied to the emergence of the monogamous nuclear family, which is a creation of capitalist society. Nuclear family relations simultaneously ensure a male labor force for capitalist production and make women an economically dependent category of workers providing free labor for individual men and for

the capitalist economy. Women's unpaid labor is legitimized through ideologies of motherhood that also obscure their oppression. They are taught to view themselves primarily as wives and mothers, which makes them ambivalent in their roles as waged workers. The notion of women's waged work as a temporary complement to their "proper" roles as housewives and domestic reproducers makes them exploitable once they enter the labor market. It makes them willing to work under unstable conditions, and confines them to low-status, poorly paid jobs with little prospects of advancement. Capitalism reinforces rather than eliminates patriarchal relations, oppressing women in both the private and public spheres. This is especially pronounced in the Third World where racism and imperialism reinforce their exploitation (Tiano 1994: 39f; Ruiz – Tiano 1987: 6f).

For the proponents of the exploitation thesis, "push" factors are paramount for explaining female labor market participation, the major one being economic necessity. Capitalist development implies financial difficulties for many Third World families, and women's wages become essential for family income. With no other options, they enter a gender-segregated labor market where women are condemned to unstable, poorly paying jobs. In addition to their paid work, women also have domestic duties, and this double burden threatens their mental and physical health. A woman's entrance into the labor market does not increase bargaining power within the household, since her wages are part of the household's survival strategy, but only deepens her oppression (Tiano 1994: 51f).

These perspectives offer diametrically different views on the causes and consequences of women's labor force participation. They use different assumptions about the nature of capitalist development and its effect on the gendered division of labor, and they also offer opposing views of the results of paid employment for the well-being and the household status of women. The integration thesis believes paid work to be conducive to strategic gender interests, whereas the exploitation thesis most certainly does not. It should be noted, though, that these ideal types do not account for changes over time, nor do they differ between groups of women.

Women in the New International Division of Labor. The concept of the *International Division of Labor* (IDL) was originally used to describe the structural division existing between the colonial powers and their dependent colonies. Basically, this division consisted in the "periphery" countries supplying primary resources for production in the industrial "core" countries – they were the "hewers of wood and the drawers of water" for the developed world (Sanderson 1992: 199).

A common view is that a new international division of labor has emerged within the world economy. The distinction between an industrial "core" and a raw material producing "periphery" no longer holds. Many commentators seek a systemic explanation, arguing that long-term tendencies in the development of capitalism has led to the relocation of production to low-wage areas from the mid-1960s. In short, the *New International Division of Labor* (NIDL) consists of firms from industrialized countries seeking to maximize profit by relo-

cating labor-intensive production to low-wage developing countries. The goods produced are subsequently exported to the companies' home markets, or other markets in the advanced North. The availability of a worldwide reservoir of potential labor, combined with certain technological developments, such as the decomposition of tasks, has made it possible for firms to employ Third World workers with a minimum of training. The fluidity of capital investments, along with the growing importance for the MNCs, has also contributed to this change. (Jenkins 1992: 33ff).

This has caused the proliferation of export-processing zones (EPZs) throughout the globe and it has changed the pattern of South-North trade. In 1992, almost 60% of developing country exports to the industrialized world consisted of manufactured goods, compared with 5% in the mid-50s (Watkins 1997). Decreased industrial investment and increased unemployment within the advanced industrial countries have paralleled this trend. Already by the late 1960s, U.S. electronics firms had moved 90% of their labor-intensive production to the Third World (Tiano 1987a: 19; Nash 1983).

A remarkable fact about the new international division of labor is that women in large numbers have entered the industrial workforce. It has been estimated that about 85% of the workers in the world's export processing zones (EPZs) in the mid-80s were women (Peterson – Runyan 1993: 100). Moreover, it is particularly *young* women, typically 16-24 years old, who have been absorbed into the workforce (Tiano 1987a: 19). The rise of women's share in industrial employment parallels the rise in manufactured exports from the Third World to such an extent that Pearson writes: "industrialization in the post-war period has been as much female-led as export-led" (1994: 345). There are several factors explaining the preference for hiring women to work in the export-processing factories. One is the widespread assumption that women are better at enduring monotonous tasks, and that they have a "natural" talent for work requiring dexterity and "nimble fingers". Commentators argue, however, that to the extent that women really do possess this "advantage" over men, it is because they have been socialized by gender stereotyping into carrying out detailed work over sustained periods (Young 1987: 109; Pearson 1994: 347).

Another explanation is that MNCs target women instead of men in the Third World because patriarchal ideology makes them the cheapest and most easily manipulated workers, allowing firms to lower production costs as much as possible. Women, especially young Third World women, are supposed to be docile and less likely than men to organize in labor unions (Bullock 1994: 70ff). And since women are primarily associated with the private sphere, their income is considered only complementary to their husbands' wages. If women are considered as working only for "pocket money"- no matter how unreal this stereotype is- their labor can be bought at a much cheaper price. But MNCs not only require low labor costs. They also demand labor to be flexible, that is, subject to as few regulations as possible. Women are "superexploitable" (Cockcroft 1998) in the sense that if their work is merely seen as a temporary departure from their "natural" domain of the household in times of hardship, they do not require stable working conditions. Deregulating labor standards

has been an integrated part of the structural adjustment programs (SAPs), introduced in Third World countries under pressure from the international financial agencies, and it coincides with women's increased labor force participation (Standing 1989). Following this line of argument, MNCs' profitability depends on the existence of patriarchal structures, and the maintenance of the public/private divide. The patriarchal ideology, "the 'mystification' of women as housewives" (Mies 1986: 120) is what lowers labor costs – although it has no empirical base since most Third World men cannot afford a non-working housewife. Maintaining the ideology in spite of reality becomes essential for the functioning of the new international division of labor where women are central, not marginal, to capital accumulation (Cockcroft 1998). Capitalism, then, reinforces patriarchy, as predicted by the exploitation thesis.

According to Mies, the NIDL not only requires the exploitation of the world's cheapest labor. It also demands the mobilization of consumers in the North (Northern women – traditionally conceived of as consumers – have an important role here). Because in this division of labor, the Third World does not produce what its own people need, only what consumers in the North will buy. When Northern markets are saturated with necessary consumer goods, workers of the Third world have to produce luxury items, that because of the low labor costs will be affordable to more people in the North. Then, in spite of rising unemployment and decrease in real wages in the North that follows from the relocation of production to the South, the new international division of labor guarantees a level of mass consumption that prevents social unrest (1986: 114ff). Expanding capitalism eventually also requires Third World people to consume. Sklair (1994: 178ff) claims that this is obtained by the creation and maintenance of "the culture-ideology of consumerism", defined as "a coherent set of practices, attitudes and values, based on advertising and the mass media but permeating the whole social structure, that encourages ever-expanding consumption of consumer goods and services". Since the masses cannot be relied on to keep buying, especially when they do not have access to spare cash or credit, maintaining this culture-ideology is vital for Third World consumption.

3 Background to the case study

3.1 Mexico in the global economy

The transition of the closed, state-controlled Mexican economy to integration into the world economy is said to have signified "a shift as revolutionary as in the former communist countries" (Watkins 1997). This subsection briefly outlines this process.

Mexico experienced a period of rapid economic growth in the wartime and postwar years. The growth was connected to the import substitution strategy for industrialization (ISI)¹ then employed, shielding the industry from foreign

competition and involving the government in important strategic decisions. But the “boom” was offset by side effects such as the enormous increase in population, rural unemployment and urbanization. In the early 1970s, Mexico experienced high inflation and price increases. In 1976, however, new oil reserves were discovered. The price of oil at this time was highly elevated as a result of the oil crisis, which allowed the Mexican ruling party to borrow heavily on the world capital market to modernize the economy. By 1981, the price of oil dropped very fast, and interest rates were on the rise. The debt of around \$100 billions put Mexico in a situation of capital flight, inflation, and chaos on the financial markets. In 1982, the Mexican government declared a moratorium on its debt, launching the global “debt crisis” of the early 1980s (Mason 1997: 85ff).

During the presidency of Miguel de la Madrid (1982-88) Mexico had to implement the structural adjustment programs (SAPs) demanded by the IMF and the World Bank in order to qualify for loans. Between 1980 and 1991, Mexico was handed more loans from the World Bank than any other country had received. In exchange, the country was “redesigned”. The role of the state in relation to the market was severely limited and government spending was cut by half. The economy was “opened up” by a change from a focus on the domestic market to a focus on the export market. In 1985, Mexico formally reversed the ISI strategy for export-orientation, and in the following year joined the GATT whereby tariffs were lowered. The social costs of this redesign were high: unemployment grew, wages were frozen and prices increased – the buying power of the minimum wage dropped by 67% from 1982 to 1991 (Mason 1997: 90ff; Skott – Larudee 1994). In the much-disputed elections of 1988, charged with accusations of electoral rigging, Carlos Salinas de Gortari of the PRI² defeated the PRD³-candidate. According to the PRI-controlled media, he won by a 50,3% majority. Supported by neo-liberal technocrats, his government moved rapidly rightwards. The longstanding antipathy toward close economic relations with the U.S. also changed during this period, and Mexico joined Canada and the U.S. in the North American Free Trade Agreement (NAFTA), which became effective on January 1, 1994. By the end of the same year, Mexico was hit by a new economic crisis, and radical devaluation was the only choice. The weaker peso meant a huge increase in Mexico’s dollar-denominated foreign debt, which passed the 1982 crisis level. The amount of people living in poverty increased from 13 to 18 million in less than a year and inflation reached 35% (Mason 1997: 95ff). Per capita income is, in constant dollars, lower today than in 1980, and excluding Africa, Mexico ranks sixth from the bottom in income inequality (Castaneda 1996).

As we have seen, Mexico was relatively “open” even before NAFTA. The main function of the agreement is therefore to attract further investment and establish credibility for the domestic reforms already implemented, by “locking in” the free market arrangements against future changes in government (Skott – Larudee 1994). It also entails a secure access to the U.S. market, which counts for 85% of Mexican exports. NAFTA is a less deep form of integration than the EU in several respects: it does neither include the establishment of a

Common External Tariff (CET) nor the provision of resource transfer from stronger to weaker members. And it most certainly does not include the free movement of labor. Unlike the EU members, the NAFTA countries are complementary rather than competitive. Thus, trade will be based on differences in factor endowments rather than competitive, intra-industry trade (Robson 1998: 287ff). Since Mexico's comparative advantage is in cheap unskilled labor, the income distribution might be more skewed to the disadvantage of the poorer segments of the population (Skott – Larudee 1994). This has been one of the main arguments for Mexican anti-NAFTA activists, among them several of the NGO representatives I interviewed.

3.2 Women and work in Mexico

Female suffrage was introduced in Mexico in 1953. Tuñon-Pablos (1999: 105) argues that this was not a result of changed gender roles or of a genuine concern about gender equality, but rather a decision based on the desire to imitate developed countries, where female suffrage was the norm. The fact that the Constitution was not amended to establish gender equality until 1974 might lend support to this hypothesis. Before that year a man could lawfully prevent his wife from working because it was considered his duty to provide for the family. Women were allowed to work only if it did not interfere with household obligations.

The real economic situation for women workers today can be difficult to determine since 50% of the workforce is employed in the informal economy. One of the effects of the economic reforms has been to increase the number of women in this type of insecure, low-paid jobs. But structural reforms have also increased women's participation in the formal labor market – there has been an “added worker”-effect; meaning that when the primary worker is laid off, another member enters the workforce in order to protect the family's standard of living (Holt 1994: 181ff). This has caused a growing number of women “heads of household”, signifying that they increasingly function as the main supporters of the families.

Women's wages, however, have dropped considerably. Whereas average real wages dropped for all workers in the formal sector (the 1994 average wages were below their 1980 level in real terms) they declined even more for women. This occurred in spite of an increase in women's average level of education. Thus, structural adjustments in Mexico did not reduce labor market discrimination against women, and in fact appear to have contributed to it. Alarcón and McKinley (1999: 103ff) find this indicative of a general problem of the way in which labor markets function in Mexico: earnings are not linked to education, training or skills. This contradicts the “integration thesis”, which states that achievements, and not ascribed characteristics such as gender and race, determine success on the capitalist labor market. Mexico's labor markets obviously do not correspond to this description.

Today, 35% of all Mexican women work outside the home compared with 19% in 1970, dedicating on the average 39 weekly hours to formal employment

and 33 to household chores. On the aggregate level, then, it seems that women still perform most of the household work although employed within the labor market. This could indicate a weak or non-existing effect of paid work on gender relations. This interpretation is reinforced by the persisting occupational segregation, clustering women into “female” jobs: women constitute 90% of the domestic workers, and 62% of the teachers. Even businesswomen tend to devote themselves to services, sales and alimentation – activities considered typically female. In general, women are also paid less than men. Overall, women’s take home pay represents about 81% of the wages of male workers. In part this is because women are over represented in minimum wage and less-than-minimum wage jobs. But at all levels women’s wages and salaries are lower than men’s and the higher one climbs the career ladder, the smaller a percentage women’s wages. For the “supervisors and bosses” category, the difference between men’s and women’s earnings is of 48% (Villaescusa 2000; MLNA 1999). Women workers, independent unions, feminist and human rights organizations have proposed that a number of changes be made in Mexican labor law to protect women workers. But this is further complicated because there are so few women legislators – while women make up about half of the population, they represent only 13,9% of all legislators in the state legislatures or Federal Congress (MLNA 1999).

3.3 The maquiladora industry

The word “maquila” used to be the portion of flour that the miller kept after he had grinded the corn. Nowadays, it is the MNCs that provide the “corn” (for example cut cloth or electronic components), Mexico keeps the “portion” (U.S. dollars changed into pesos for wages and production costs) and the assembled goods (garments, TVs or auto parts) are shipped to the U.S. (Sklair 1993: 10).

The maquiladora, or maquila (the words are used interchangeably) industry was established as a result of the “Border Industrialization Program”(BIP), initiated in 1965. The idea was to reduce the (male) unemployment along the country’s northern border resulting from the conclusion of the “bracero” or day-laborer program which previously had allowed Mexican farm workers temporary work in the U.S. Another related reason was to avoid social unrest or an outright political rebellion starting among all these, mostly young, men suddenly out of work (*Elsa Jimenez*). The BIP was also thought to contribute to industrial development by creating linkages to local industry. For U.S. firms, that were the first to outsource production to the border zone, the arrangement provided low labor costs that would ensure the competitiveness of their products. The companies were allowed tax incentives and enjoyed very favorable tariff laws, and the geographical closeness to the U.S. markets lowered transport costs enormously compared to similar investment in Southeast Asia.

The maquiladora industry is the equivalent of foreign assembly, and is defined as “an industrial process or service designed to transform, process or repair goods of foreign origin that are temporarily imported for subsequent

export” (Cardero et al 2000: 49). Since the beginning of the BIP, textiles, electric-electronics, and auto parts have been the most important activities (Carrillo – Kopinak 1999: 85) Originally, 100% of the goods had to be exported back to the U.S. since Mexico employed the ISI strategy to protect domestic industry. The BIP also caused industrialization of the U.S. side of the border. The U.S.-based plants made the components, which were assembled at the Mexican-based plants and then shipped back for final processing and sale, creating “twin cities” like Tijuana-San Diego, Ciudad Juárez-El Paso, and Matamoros-Brownsville. The growth of these border municipalities is directly related to demand and circumstances in the U.S.

After oil sales, the maquiladora industry is now the second largest source of foreign exchange in Mexico, and it accounts for 42% of total exports. It is also important in absorbing the workforce, currently employing a little bit more than a million people. Economist Macario Schettino (2000) asserts that these are the industry’s main purposes – creating jobs and attracting dollars. It does not contribute to industrial development to any considerable degree, since it has hardly created any linkages to local industry. To keep up with its main functions, the wages must necessarily be kept at a low level. According to his calculations, average maquila wages (including the salaries of technicians, administrators etc) must not surpass \$3,50/hour, or else the industry stagnates. His results suggest, then, that the possibilities of ever getting a substantial raise for the maquila workers are actually zero.

As the demand for labor is a *derived demand*, the demand for labor in the maquiladoras is directly connected to U.S. consumer demand. On the other hand, it is also connected to the Mexican economy in the sense that the maquiladora industry booms when the Mexican currency drops. Currency devaluations make maquiladora investment cheaper for foreign companies, and hence the state of the maquiladora industry can be thought of as contrary to the state of the Mexican economy.

Since its inception, the BIP (subsequently known as the “maquiladora program”) has been subject to harsh criticism. In the U.S., the most outspoken critics have been representatives of organized labor who perceive it as challenging the interests of U.S. workers. In Mexico, intellectuals have considered it threatening to national sovereignty (Fernández-Kelly 1983: 35f). The program has also been condemned by human rights organizations, and by environmentalists, since firms have tended to take advantage of Mexican lax environmental regulations by dumping hazardous waste and locating their dirtiest industry on the border.

Oscar Margain Pitman of the Mexican Directorate of Labor reminds me that one has to bear in mind that the maquiladora industry is dynamic and has gone through many changes since its inception. For example, it is no longer located solely in the border zone, but exists in other parts of the country as well. Another important change is the diminishing share of U.S. companies, especially in the border zone. Asian MNCs, especially Japanese and Korean, have established themselves rapidly during the 1990s and now make up a large part of the maquiladoras all over the country (*Junichi Yamamoto*).

4 Women of the maquiladoras

My fieldwork was carried out in Tijuana, the largest city in the state of Baja California, bordering San Diego in the U.S. A central characteristic of maquiladora production in Tijuana is its specialization in television sets and related products, which has given it the nickname “Television Valley” (Carrillo – Kopinak 1999: 92). During the 1990s, it has also come to be the leading city along the border for Asian foreign direct investment, as Japanese, Korean and Taiwanese MNCs increasingly have established plants for production for the U.S. market. The great majority of the women I interviewed were working for Asian firms.

As already mentioned, the industry has gone through some important changes. Measured in relevance for my case study, the most important change is the enormous strength of the U.S. economy in recent years. Remembering that the demand for labor is a *derived demand*, the increased buying power of U.S. consumers has increased the demand for labor in the maquiladoras to the point where supply can no longer meet demand (*Efrain Ortiz Castillo*). The Mexican devaluation in 1994 obviously contributed to this development. As will be pointed out, this has important implications for the results of my fieldwork.

4.1 Conditions of work

Recruitment and female workforce characteristics in the maquiladora industry. From the outset, young women were targeted for employment in the maquiladoras. Plant managers based their preference for women on the presumed anatomical and “natural” features of manual dexterity and patience. They were also supposed to be more tractable in general than men (Fernández-Kelly 1983: 43). A brochure for businesses setting up maquiladoras stated: “from their earliest conditioning women show respect and obedience to authority, especially men. The women follow orders willingly, accept change and adjustments easily and are considerably less demanding” (Fuentes and Ehrenreich, 1983:30). Their recent entrance into the labor market, rather than youth in itself, made *younger* women the preferred employees, according to what managers in Mexicali told Susan Tiano (1987b: 84f). They had usually no previous contact with labor unions, and were less likely to become “troublemakers”. Since most of them were single and childless, household and childrearing responsibilities would not interfere with their work performance in the forms of absenteeism and lack of concentration, and they were therefore considered better employees. After the recession in 1974-75, the Mexican government exempted firms from various existing labor laws, which caused a further proliferation of plants. The maquiladoras were now able to dismiss “inefficient” workers without severance pay, and to adjust the size of the workforce as needs required (Tiano, 1987a: 22). As we have already seen, patriarchal ideology make women ideal workers when labor standards are deregulated. Moreover, because of the maquiladoras’ preference for hiring young

female workers, the BIP did not reach its original goal, which was to reduce *male* unemployment.

The maquiladora industry has grown explosively; only in Tijuana, the number of workers employed has increased by almost 50% – reaching about 180,000 – since 1995 (INEGI 2000). The numbers of both female and male workers have increased in absolute terms, and women's relative share has decreased, from 78% in 1980 to 58 % in 1997 (Cardero et al 2000: 50). Does this mean that the companies' preference for docility, passivity and obedience, that once made women the ideal workers, has changed? Leslie Sklair (1993: 171ff) has another explanation. According to him, "the litany of docile, undemanding, 'nimble-fingered' women workers, uninterested in joining unions or standing up for their rights" is an ideological tool for manipulating working class consciousness and behavior. The "ideal worker" has become institutionalized, and serves as a model also for male workers, conveying the notion that only those who comply with the non-aggressive stereotype will be hired and retained by the MNCs.

Except for the change in gender workforce composition, there has also been a change in the age composition of women workers. The "young, single, childless girls" are still in majority, but by 1991 a substantial proportion (38%) of women workers were mothers. Whereas before young girls were ideal because their lack of experience made them less likely to become "troublemakers", managers now seem to have developed preference for (somewhat) older women with children. According to the interviews conducted by Tiano (1994: 90ff), managers perceive young women (and men, for that matter) as more likely to be "job-hoppers", whereas women with children tend to stay longer at the job. Also, being responsible for supporting their children actually makes *mothers* the least likely to risk their jobs by engaging in union activities. The most reliable workers of all are the single mothers, who are solely responsible for the welfare of their children (Carrillo – Kopinak 1999: 113).

Anyway, with the industry booming and companies competing about the workers, there is not much room for preferences of any kind. *Juan Carlos Palacios*, quality control manager and partly responsible for recruitment at a Japanese plant, tells me: "All we care about is that they can read and write. Nowadays, one cannot require more...". Judging from all the job-ads that can be seen everywhere in the industrial zones of Tijuana, typical requirements include to be 17-35 years old, having passed *primaria* (6 years of schooling), and possess a birth certificate. For women, another absolute requisite is to be non-pregnant. All the women I spoke to had had to take a pregnancy test before they were employed. For feminist activists, like *Ana Enriquez* from the NGO Factor X, this is a violation of reproductive rights, which has become so institutionalized that people do not even notice it. "It is done so systematically that the women don't even question it. Because there is a lack of rights education, the women don't know when their rights are being violated". It is also contrary to "strategic gender interests", which includes the freedom of choice over childbearing.

Wages and other benefits. The minimum wage level used to provide both the “floor” and the “ceiling” for maquiladora earnings. Nowadays, however, the average maquiladora wage is about 1,5 times the minimum wage. (Carrillo – Kopinak 1999: 131). This is partly a result of the increased demand for labor. But it can also be explained by the fact that with the latest devaluation minimum wages lost half their former value in U.S. dollars. Paying the workers more than required does thus not mean spending more money on wages. The crises have lowered real wages and thereby increased the competitiveness of the maquiladora industry. When compared internationally, this is particularly dramatic: whereas in 1975, maquila wages were on the average 3 times as high as the average EPZ wages in Hong Kong, Taiwan and South Korea, in 1996 the Asian wages were 4 times as high as the Mexican ones (ibid: 133).

According to Mexican law, companies have social and medical obligations toward their employees. Firms register the employees with the Mexican Institute for Social Security (IMSS), which covers maternal benefits (42 days before and 42 days after delivery), and pays workman’s compensation in the case of workplace accidents. Whereas maquiladoras in the past often tried to escape the IMSS payments, they now seem to comply to a greater extent (*Jaime Cota*). In May 2000, 317,000 maquiladora workers were insured with the IMSS in Baja California (IMSS 2000). Employment in the maquiladora industry offers more security than employment in the informal sector. On the other hand, informal activities of similar kind pay more than maquiladora work (Staudt 1998: 21).

The minimum wage in the state of Baja California, currently 52 pesos/day, is the highest in Mexico. When performing the same tasks, women and men are remunerated equally. The women I interviewed earned between 415-780 pesos for a 45-50 hour week, the difference depending on the company, seniority and position – some of them had acquired the status of inspectors instead of assemblers. Workers do not get paid for the first week of employment. This payment is instead deposited, to be paid out as “compensation” when workers get laid off as companies cut employment as a response to declining U.S. consumer demand for the goods produced (*Teresa*). This tells us something about the vulnerability of these workers, who constitute the “flexible labor force” required for offshore production.

Considering the high demand for labor, it is remarkable that wages are still kept at such a low level. According to regular micro economic theory, labor shortages should lead to upward pressure on wages. The explanation is, of course, that the whole existence of this particular kind of industry depends on low labor costs. As we have already seen (section 3.3) a substantial wage raise is essentially impossible. There is no doubt that wages are very low, especially when compared to what the companies earn from selling the products. “There is no doubt exploitation in the Marxist sense of the word” says *Junichi Yamamoto*. But, though wage increases are impossible, there are other ways of attracting workers. *Efrain Ortiz Castillo* tells me that, with the competition between the companies grown fierce in the course of the last couple of years, they use special bonuses (for punctuality, productivity etc) and provide certain

services, like offering transport and canteens in order to retain the workforce. The maquiladoras offer generally much nicer, cleaner, less sweatshop-like workplaces now, compared to only a few years ago. Some of the bigger maquiladoras even offer daycare centers for the workers' children. But *Ana Enriquez* from Factor X is not impressed. According to her, access to daycare should be considered natural for employers who largely depend on female workers, not as a service offered out of the consideration of the companies — which is how it is often described. What is remarkable is not that they provide the daycare centers now, but that it has taken them so long to do it.

Some companies offer courses and training to their employees. At *Letitia's* firm, the workers who have not finished *preparatoria* can stay on after work and receive elementary instruction. English classes are sometimes also offered. But, as she says, "that's just for the girls who are single, who don't have obligations in the household". *Teresa* tells me about a course in "family integration" for women workers: "Here, many times the families are disintegrated, many people have problems with their mothers, with their children... And then there are problems, some people ask for lots of *permisos* [leave of absence] to take care of the children, of someone who is sick. So the course is for this, to help people deal with these issues". It is obvious that workers who repeatedly have to leave work to attend to personal problems signify an economic problem for the companies. But although this kind of course might be helpful to some people, it also reinforces traditional gender roles and it is indicative of women's double burden: women are supposed to be the ones responsible for the "family integration" at the same time as managing a full-time job in the public sphere. The suspicion that companies have an interest in preserving the traditional notion of femininity among their women workers is reinforced by the occurrence of female beauty contests, arranged by the companies for the workers' entertainment (*Lucrecia*). Although workers might find it an amusing interruption on a boring workday, it reinforces the patriarchal understanding of women as objects. Interpreted from the view of the exploitation thesis, it could be argued that this kind of seemingly innocent entertainment is arranged in order to keep the women in an object position. Because if women keep identifying primarily with their roles as wives/mothers/beautyobjects, it makes them more exploitable.

Work and alienation. If paid work is to be considered emancipating, women must experience it as something more than just a temporary widening of their roles as mothers and housewives. Empowerment can occur when groups develop a collective identity. For paid employment to imply a crossing of the public/private divide in any real sense, then, it must carry with it the possibility of developing a new identity as a worker, or at least not counteract it. In this section, I will look more closely on the actual work performed in the maquiladoras.

The concept of *alienation* appeared with the breakdown of feudalism and the rise of capitalism, in the work of Hegel and Marx. Alienation is understood to be inherent in the division of labor, and it is experienced by the worker in the

forms of powerlessness, meaninglessness, isolation and self-estrangement. *Powerlessness* since organization is hierarchical and the worker is treated as just another piece of machinery; *meaninglessness* since work is fragmented into lots of different tasks and the worker's contribution to the final product is minimal. Moreover, the worker has a limited idea about how the product, and thus his own activities, are related to greater society. *Isolation* because the workers do not come together to make decision about production. These three make the worker treat work merely as a means toward the end of material security, but since work is so important to a person's self-definition she/he comes to view her/himself as an instrument, in this manner developing *self-estrangement*. Apart from the individual experience, this also precludes solidarity and cooperation (Gintis – Bowles 1978: 274ff). According to Gintis and Bowles, all workers under capitalism – white-collar as well as blue-collar – experience alienation, and it is not my aim to confirm or oppose this. But it seems that if alienation is a salient feature of the production process, then the potential for work as an identity constructing activity is reduced, as are its empowering capabilities.

The maquiladoras have traditionally relied on a production method known in the field of industrial sociology as “Fordism”. This is characterized by assembly line production involving a high degree of division of labor, which simplifies tasks to routine operations requiring minimal skill or training. The pace of work is controlled by the machine through the speed of the line, rather than being under the control of individual workers. The worker is thus effectively reduced to an “attachment” of the machine. Apart from being a highly inflexible method, it also tends to dehumanize work and contribute to worker alienation (Jenkins 1992: 26f).

The kind of work performed in the maquiladoras are minute, monotonous – alienating – tasks. *Teresa* works at a big Japanese company, assembling television sets. Her job consists in inspecting the upper part of a channel convertor. 7500 little square gadgets pass before her eyes on the production line every day. *Elisabeth*, who works at the same company – inspecting the bottom part of the same things – says her sight has deteriorated during the 3 years of doing the same work. *Judith* spends her workdays putting together two components of a ventilator for a Taiwanese firm. *Rosario* uses a big, noisy machine to perforate one side of a metal plate with four holes. The plate, which is part of a VCR, then moves on to her coworker who uses a similar machine for making another four holes. The *meaninglessness* of the work is also suggested by the women's little knowledge about their company and its role on the market. Most of them knew the nationality of the company (although a couple of them were hesitant), but nobody knew the name of its CEO. They had little idea about which countries – apart from the U.S. – that import the goods they spend their days producing, and what they knew about their companies' market status was limited to what they were informed by management when it was time to cut the workforce because of decreasing demand.

Since the workers contribute minimally to the final product, and do not have a clear conception of the greater context of the production, the job in the

maquiladoras can hardly be considered empowering, one of the elements of which is “sense of self in a wider context”. It also seems obvious that the *isolation* of the job itself does not enhance the development of a worker identity. Apart from the boredom that is inherent in this kind of work, it also precludes the acquirement of transferable skills that can be used in other workplaces, which implies a problem for those interested in seeking other jobs (Solórzano-Torres 1987: 54).

Labor turnover. Labor turnover is the principal human resource problem for the companies. The rate of turnover in Tijuana is 13% /month, and the average length of staying at a company is 3,5 years (Carrillo – Kopinak 1999: 140). In *Juan Carlos Palacios’* firm, the majority only stay for 4-5 months.

Some of “my” women regret the labor turnover, because it makes it harder to get friends among the co-workers. Few of them see their co-workers in their spare time. Apart from constituting an economic problem for the companies, then, the great flow of people renders comradeship between workers more difficult. Remembering the connection between the individual and collective levels for female empowerment, workplace socialization seems vital if paid job is to be considered a source of emancipation. Labor turnover is also a real problem for workers’ organization in the maquilas, because when people keep coming and going, there is no learning from the history of the fights. *Jaime Cota* says: “Every time we start a new struggle it is like starting from zero again”.

Relations with management. According to the ILO, the women who are most likely to experience workplace violence – physical and psychological – are women workers in EPZs, together with migrant workers (Rodgers 1999). In the earlier writings about the maquiladoras, it was commonly held that the women workers were used by the male bosses and managers whose hierarchical position was “higher” than their own (Young 1987: 110). According to the NGOs MAS, Yeuni and Factor X, sexual harassment is still common in the maquiladoras.

The women I spoke to, however, seem to have little complaints about the treatment from male managers. Some say that there have been problems with sexual harassment, but when higher-ranking employees have got notified, the men in question have been sacked. This might have to do with the shortage of labor. The workers do not have to endure harassment if they can get work someplace else, which makes companies more concerned about workplace relations. What seems to be common, though, is that some women workers go out with men who might help them to advance to a somewhat better paid position within the firm. Sometimes it works, sometimes it doesn’t – in either case the women in question are despised by their female co-workers. Although not outright sexual harassment, this phenomenon is indicative of women’s vulnerability in the workplace. In order to achieve a better job (on which the wellbeing of their children might depend), they have to please men in power position. Advancement is thus not based on performance or skills as the integration

thesis argues, but on the ability of acting out the traditional female role of pleasing men.

Ana Enriquez tells me that although firms no longer sack women who are pregnant or people who fight for their rights as workers to the same extent as they used to—much because of the international attention that the maquiladoras have received—they have other, subtler methods for getting rid of problematic workers. For example, these workers are often transferred to doing much heavier or harder tasks, until they resign voluntarily.

Another issue concerning labor-management relations that is also brought up by the various NGOs, is their omission of informing workers of workplace health and safety hazards. The workers are often exposed to toxic chemicals that, in the case of pregnant women, can hurt the fetuses. Many accidents occur because the workers have not been sufficiently informed about the workings of the machines, and productivity bonuses may contribute to negligence. Many times, safety equipment is insufficient or not provided at all. The state government has at least part of the blame for this. Nowadays, Mexican laws are rather strict on workplace health and safety, but authorities rarely inspect that standards are followed. It is in the interest of the state that the companies stay there, while it is in the interest of the companies to pay as little as possible for safety. Thus, there is a tacit understanding between the two, and state authorities neglect inspections (*Jaime Cota; Elsa Jiménez; Ana Enriquez*).

4.2 Living conditions

Reasons for working: Push and Pull factors. My impression is that female work in the maquiladoras is above all part of the households' survival strategies. "Not working" is not an alternative for the majority of these women. Most of my them would rather stay at home with the children, but see themselves compelled to take up paid work. This seems to lend support to the exploitation thesis, according to which women work out of a lack of other options.

It is interesting to note, however, that although economic necessity is the main push factor that makes the women take up the job, some of them experience positive "side effects" in the forms of increased autonomy and less dependence of the husbands' incomes. *Araceli, Judith* and *Teresa* manage to combine maquiladora work with education. They do work out of need, but the maquiladora work also gives them a possibility to study, although at a slow pace. They all state that they would work even if their husbands could support them, but that they would prefer better-paid jobs, which is why they study. Apparently, they experience some sort of satisfaction. For example, *Araceli* tells me: "I like to work. I really do. Whatever they tell me to do, I like it. Staying home would drive me crazy, I want to move ahead. But I want to move ahead for my own sake. Well, my husband earns more than I do, but in any case one feels good when contributing... even if only a grain of sand [...]. And what if I can't be with my husband all my life? Maybe something happens to him so that he can't work. I can't be sure. Because of this, I have to work". It must be

noted, however, that of these three, one is childless and the others have relatives who help them with the children.

This seems to contradict the exploitation thesis, which states that paid work only deepens women's oppression and does not increase their bargaining power within the household. Even if women enter into waged labor because of necessity, they may experience the liberating effects predicted by the integration thesis.

Material standards and family constellations. As mentioned above, the minimum wage in Baja California is the highest in Mexico, but so are living expenses. The repeated devaluations have eroded purchasing power and wages have not kept pace with the increasing costs of living. Between 1983 and 1991, purchasing power dropped by 66%, and in 1998, it was at the same level as 1988 (Tiano 1994: 149, Cardero et al 2000: 60). In 1996, the San Diego based "Support Committee for Maquiladora Workers" determined the average numbers of work required to buy basic consumer goods in Tijuana, consistent with prices in January of the same year: 4 hours to buy one kilo beans, 11 hours and 30 minutes to buy a box of thirty diapers and 43 minutes to buy one roll of toilet paper (cited at corporatetwatch's homepage). The lower purchasing power makes it almost impossible to live on a maquiladora wage only, not to mention supporting a family. Among the women I interviewed, the majority shared the financial responsibility for the household with at least one other family member. Two were single mothers who could not afford having their children living with them. Instead, the children were growing up with their grandparents at the place of origin, and their mothers sent back whatever money they could afford to save from their meager maquiladora incomes. One was a widow with teenage children who worked.

Even for those with working spouses, supporting a family with growing children can be hard. *Elisabeth* tells me about her economic difficulties now that all her three children go to school. Although Mexican schools are supposedly free of charge, they require a registration fee, which in the case of her children is 370 pesos each. Apart from the fee, parents have to buy school uniforms, books and other equipment. To manage, Elisabeth works 7 days a week, whenever there is work at the factory at the weekends. This brings her a total of 790 pesos. She regrets that the money does not allow any pleasures for the children, and that she has so little time to see them. In general, the money does not allow for much entertainment. Many spend their weekends visiting friends or relatives, but few can afford to go to amusement parks, restaurants or to the movies. Economic hardship is worsened by the fact that maquiladora workers are not allowed visitors' visa to the U.S., since because they earn so little in Mexico, authorities fear they will stay on as illegal aliens. This way, the workers are barred from the otherwise unique possibility for border inhabitants in both countries – to economize by buying what is cheaper on respective sides (for example: pharmaceuticals and medical services in Mexico; groceries, used furniture and kitchen appliances in the U.S.) Not everyone was living in complete misery, though. My impression is that living standards among

maquiladora workers are quite varying. Some of the younger women, married or not, reduced living expenses by sharing a house or an apartment with friends or relatives. A few had husbands who earned a lot more than they did, and they could therefore afford a better standard.

Does work change gender roles? The stereotyping of Mexican women classifies them as either sainted mothers or “loose” women. They are perceived exclusively in terms of their domestic functions, as wives and mothers supported by male breadwinners. Except for selflessly committing themselves to childbearing and caring for the sick and elderly, they must also maintain their purity by remaining in the household (Ruiz – Tiano 1987: 4).

According to *María Rosario Galbán*, however, gender roles have changed a great deal during the last decades. The stereotype of the Mexican woman is no longer consistent with reality. Now, women taking up paid work is normal, which increases their bargaining power within the household. *Claudia Barrón* emphasizes that the effects of globalization have changed gender relations as women are increasingly heads of households. But *Elsa Jiménez* has another opinion: working in the maquiladoras does not change gender relations. The fact that having a paid work outside the household has become the norm only institutionalizes women’s double burdens. They also have to live with the constant guilt of not spending enough time with their children, and not having time to sort out family problems, which is still seen as women’s responsibility.

Concerning household chores, my findings reinforce *Elsa Jiménez*’ argument. Among the women who lived only with their husbands and children, most had total responsibility for the household, spending about 3-6 hours a day cleaning, cooking, helping children with their homework etc. Some of the younger ones, however, state that their husbands “help” in the household – which illustrates that they still find it mainly their own responsibility.

But gender relations are not only about household work. The integration thesis states that paid work increases women’s autonomy. Some, like *Rosario*, believes this to be true. When asked about whether work changes the traditional role of women, she says: “I think so, because... One notices the difference because one can do what one wants. Many times, the men decide, *ay*, they command us, they want to command and do whatever they want but they no longer can. Now we [the women] can work and value ourselves for our own sake, and not let us be used by the men because they think they are more valuable than us”. *Rosaura*’s experience is different. Her husband being unemployed, she is now the main provider of the family. Apart from living in poverty and bearing the double burden of work and household, she is regularly exposed to sexual and physical violence from her husband. This is a common situation for female maquiladora workers, says *Elsa Jiménez*, who has represented a number of battered women in lawsuits against their husbands. According to Tuñón Pablos (1999: 109), the proliferation of women-breadwinners has led to a crisis in values, since mentalities shaped over centuries cannot automatically adjust to these changes. This seems to be in accordance with the notion that it is in close relationships that empowerment comes hardest.

Migration. Tijuana is a city that has grown explosively with the influx of labor migrants. From being a small town only 30 years ago, its population now surpasses a million (*Efrain Ortiz Castillo*). With one exception, all of my interviewees had migrated to Tijuana in search for work. "Push" and "pull" factors are also used to specify the reasons for migration. These can be economic, political, environmental or ideological. However, H el ene Pellerin points out that the problem with the push-pull approach is that it misses the dialectical dimension when portraying migrants as merely subjected to structures they do not control. She argues that migrants should be seen also as *participants* of structural change. Their movement imply changes in the organization of production, as well as in social production of ideas and identities, both in regions of origin and destination (Pellerin 1996).

In my case it is obvious that the reason for migration is above all economic. Poverty makes people leave their place of origin (push), and the availability of work in the border zone makes them go in that direction (pull). It used to be taken for granted that men were the ones migrating in search for better opportunities, whereas women followed them in their roles as keeping the family together. Now, however, it is increasingly admitted that women also migrate in order to improve their lives (Woo Morales 1997). In this sense, migration might contribute to women's autonomy and independence. *Judith's* history is a case in point. Tired of poverty and lack of opportunities in her home village in the state of Durango, she moved to Tijuana on her own at the age of 19. She got a job in a Taiwanese maquiladora and has now worked there for 4 years. Migration might also offer an opportunity to break out of traditionally restrictive gender roles in the countryside (Crummett 1996:513). *Araceli*, for example, says that in her home state of Zacatecas, it is much more common that women dedicate themselves only to the households. This, she says, is one reason for her not wanting to return there. She finds women in Tijuana much more independent. Maybe, then, the labor migration to the border region can signify a change in gender roles, although as we have seen, patriarchal ideology is reinforced in other ways in the maquiladora industry.

But arriving in a new place with different customs and traditions brings the migrant in a vulnerable position. Not having a supporting family around makes them more dependent on their jobs. Not to mention the confusion experienced when suddenly involved in a new production system. Many of the migrants who arrive in Tijuana come from the predominantly traditional and agrarian southern states and have never got monetary remuneration before. No wonder, then, that the concept of MNCs, and one's own rights and responsibilities within the international division of labor, might be a bit complicated to grasp at first. These are the people who are most easily exploitable in the industry, because they often do not know about their rights and are therefore easy to manipulate. For example, if they have a workplace accident, the companies manage to convince them that it was their own fault, thus avoiding to pay the legal indemnification. For women, the vulnerability inherent in the migratory status is even more pronounced (*Yosefina; Jaime Cota*).

4.3 Organization and resistance

Different forms of resistance. Mexican law requires that each company sign a contract with a labor union, supposedly representing the workers. They are affiliated with either the CTM or the CROC—Mexico’s umbrella organizations for labor unions. These so-called “white” or “ghost” unions are however representing the interests of the companies rather than those of the workers, and are never present at the workplaces (*James Samstad*). When independent unions do arise, they are often opposed by the state and by the non-independent unions. The independent unions are small, lack resources, and mainly organize academics (*Sara Román*).

None of the women I interviewed had experience from organization in labor unions, not a single one of them knew which union was supposed to represent them, and most of them did not even know about the existence of these unions. However, women are generally less interested than men in organizing in labor unions. Since the public sphere of work traditionally has been a male arena, so have labor unions traditionally represented “male” interests—and issues such as child care and sexual harassment are rarely central to their concerns (Craske 1999: 93f). To take active part in a labor union struggle would involve the crossing of the public/private divide “twice”—as workers and as political activists.

But the low level of trade unionism should not be misinterpreted as compliance. Joanne Wright (1997) stresses that what looks like passivity or acceptance to the West can be culturally embedded forms of resistance. Staudt (1998: 167f) also emphasizes the importance of taking all forms of “counter-hegemonic practices” into account when determining organization and level of consciousness. There are indications of informal struggles in the *maquiladoras*, in which women are participating. They take such forms as sabotage, work slowdowns and output restrictions. This is interpreted as resistance to the degradation of the “mass worker” under the Fordist production system—as a desire to experience human dignity in a dehumanizing system in a way that does not fit the model of collective workers’ movements (Ong 1997; Peña 1987; Peña 1997: 135ff). However, these types of informal resistance may constitute a form of political socialization, preparing the way for higher levels of struggles. Participating in informal struggles can thus be considered a form of empowerment processes. Among “my” women, only one was outspoken about having participated in such a struggle. Upset about her *maquiladoras*’s decision to keep up production on a religious day, *Judith* organized an informal strike with her co-workers on the assembly line. They actually managed to reach their goal. The Corean company let them have the day off, and excused itself by not knowing about all the religious traditions in this foreign culture.

Yosefina told me about another type of informal struggle. She is a self-taught rights activist, and her private mission is to inform her co-workers about their legal rights. When someone has a workplace accident, gets mutilated by a machine or damages her/his skin from chemicals, she approaches them and

informs them about their rights. She hopes that she contributes to the formation of a greater collective consciousness by creating networks of knowledge, as people spread the rights information. She says that there are many activists like herself, operating clandestinely in the interests of the workers. The feminist NGO Factor X works in a similar way: they give empowerment courses in labor, reproductive and women's rights to a certain number of women "promoters" who are then responsible for forming small groups with other women in their workplaces and to instruct them about their rights. This sort of activities must be done "under the water"- secretly, to avoid repercussions from the companies. CITAC is mainly an information center but also sometimes gives courses in labor rights to both men and women workers. This organization also participates in supporting the few independent unions when they sometimes arise. Yeuan offers free legal advice to workers of the maquiladoras in both private and collective matters. When accusing a company for abusing labor law, the strategy is not to settle for monetary compensation, but to make the company change its practices. This is achieved by pressure from the media, and the spread of information to solidarity organizations in other countries.

International cooperation. Several commentators have noted that the international, state-centric system is not only threatened from "above" – from the collaboration between states and the main agents of capitalism – but also from "below" – from social movements or groups reacting to the new circumstances. Both capital and its antisystemic opponents are thus promoting state-undermining processes (Falk 1993; Taylor 1995).

The rationale for international labor cooperation in the case of the manufacturing plants on the U.S. – Mexico border is obvious: since the same companies often have subsidiaries on both sides of the border, the workers would gain a greater leverage by cooperating (LaBotz 1995: 149). And there have been various attempts at transfrontier labor organizing at the border. A case in point is the collaboration between the UE (U.S. electricians' union) and the FAT (independent Mexican union). So far, the attempts have principally been *pro forma*, not doing much concrete action, but they have been important in the manifestation of shared values. Although the labor cooperation might surge in the future, it is so far a barely emerging process (Kevin J. Middlebrook).

But beginning with the alarms about exploitation in the maquiladoras, and intensified with the resistance to NAFTA, a cooperation between NGOs working for solidarity has taken form and even managed to pressure the governments to include a (very weak) side accord on labor standards in the NAFTA agreement (Kay 2000). The power of specialized groups increases if they manage to organize themselves and act collectively but, on the other hand, large-scale organization tend to develop new monopolizations of power (Mennell 1994: 183). In the case of network organizing, the asymmetrical distribution of power is structured between center and periphery, as opposed to the formal member organization's hierarchy (Thörn 2000: 214). This seems to be the drawback of the transnational NGO organization. Jaime Cota from CITAC says that the solidarity movements in the U.S., although benevolent, treat their

Mexican counterparts as somewhat less able, and they usually lay down conditions for the granting of financial aid or solidarity. "I suppose it has to do with that they always have seen us as part of their colony". The cooperation is also complicated by conflicts among the various U.S. organizations— which diverts attention away from the actual cause. The cooperation with Canadian NGOs is perceived as much smoother, because of the lesser asymmetry in power relations. All the NGO representatives I talked to, however, stated they considered the increased international cooperation as the main advantage of globalization.

5 Summing up

In this study, I have sought to explore the effects of waged work on female workers in the export-processing maquiladora industry in Tijuana, in order to find out whether this work can be considered conducive to the emancipation of these women, or if it merely implies the exploitation of the same. Since each woman's experiences from work are affected by a range of factors that have not been covered by this investigation, and since my study only includes a small number of women, the difficulties in making any general statements based on my results are obvious. Nevertheless, I will now sum up my findings, based on the questions posed in the introduction.

In what ways can it be argued that the work is exploitative to women maquiladora workers? Women have traditionally been targeted for work in the maquiladoras because of supposedly "natural" traits such as manual dexterity and "nimble fingers", but also because of the perception that they are less likely than men to organize and become "troublemakers". Patriarchal gender ideology that assumes the household to be women's natural domain has enabled the companies to pay women workers even less than men, and it has also justified unstable working conditions. The companies have developed preference for hiring women with children because their situation as mothers makes them the least likely to risk their jobs by standing up for their rights. That is, this group is targeted because of the female characteristics that make them more exploitable. Over the years it seems that the image of the ideal worker has become institutionalized so that the fact that men now constitute an increasing share of maquiladora workers, does not imply higher pay or better working conditions. Instead, the exploitable labor pool just seems to have broadened to include men.

Compared to what the companies gain from the low labor costs, wages could no doubt be considered exploitative. The fact that it is almost impossible to survive— let alone to support children— on a maquiladora wage only, limits the possibility of financial independence that could be conducive to emancipation. The great majority of women works out of economic necessity, which limits the likelihood of emancipation and increase their vulnerability to exploitation. When women enter into paid labor as a part of the households' survival strategies, it is likely to impose on her the double burdens of work in the private and

the public sphere. Although it is hard to comment on gender roles it seems that women still perform most of the household chores, which could be indicative of her “double oppression”. This might not be surprising, considering that the ideal worker has always been depicted in “feminine” terms (docility, dexterity etc), which has conveyed the notion of maquiladora work as non-threatening to her proper role in the household. Female maquiladora workers might have internalized this notion, and it might have made their husbands feel more secure, knowing that their wives’ jobs in the public sphere will not alter power relations within the household. Firms also use women-directed courses and beauty contests in order to reinforce traditional notions of femininity. There are also indications that male managers take advantage of their power positions in relation with their female employees, and the migratory status of most workers makes them more exploitative. Finally, the type of work performed, together with the high rate of labor turnover, seems to counteract (although not totally obstruct) the forming of social bonds on the workplace, that could increase wellbeing in the integration thesis’ sense.

Are there any reasons to believe that the women’s new situation as waged workers contributes to their emancipation? Even though the great majority takes up work in the maquiladora industry out of financial necessity, some women do experience “side effects”, like increased autonomy, once employed. A few women stated that they would work even if their husbands could provide for them, which shows that they are experiencing some sort of satisfaction out of their job. Several women believed that work contributed to changing gender roles.

The women who are the most likely to benefit from the maquiladora work are those that are young, single and childless. To them, even the meager factory pay might offer financial independence and an alternative to being supported for by husbands. In the companies that offer training after work, women without household responsibilities have an opportunity to study. These women are less dependent on their jobs, which makes it easier for them to resign if they are not content with working conditions – at least as long as there is no risk of becoming unemployed. Also, if gender relations are changing in Mexico, it is most likely to affect the young.

Is the work in the maquiladora industry conducive to the emancipation of women workers, or does it merely signify an exploitation of the same? The sheer size of the above sections suggests the answer to my main question. The results of my study – the nature of the labor market, the conditions at work and the material and personal situation at home – seems largely consistent with the exploitation thesis. It does seem that maquiladora work mainly (but not merely) signifies an exploitation of the female labor force. It also seems that the better conditions (like cleaner workplaces, more benefits etc) are the result of economic pressure rather than genuine interest in human rights. Considering the competition between the companies about the maquiladora workers, which in turn is the result of the strong U.S. economy, there is no guarantee that these

somewhat better conditions will prevail once the U.S. economy experiences a downturn. It has been calculated that Mexico's GDP will contract by about .89% for every 1% drop in the U.S. GDP (WNUA 2001), which shows how dependent Mexico is of the U.S. economy. As we know, maquiladora workers are particularly vulnerable to the fluctuations of the U.S. economy.

Although the job *might* relieve immediate economic need I do not think that it, in general, can be thought of as conducive to strategic gender interests. However, one should not belittle the testimonies from women who do experience greater autonomy as a result of their work. Also, it has been argued that both structures and actors tend to affect the world system, although in different time frames (Pellerin 1996). In the section about organization and resistance (4.3), I have interpreted the resistance and the struggles in the maquiladoras using the dynamic empowerment concept. The feminist notion of empowerment stresses the connection between empowerment processes working on the individual and collective levels, so that greater empowerment in groups could cause greater individual empowerment. It could be, then, that the types of resistance conducted by women inside the maquiladoras—informal, semi-formal and formal—might bring about the liberating experiences as predicted by the integration thesis, although from an unexpected angle.

Notes

1. The ISI builds on the infant industry argument which states that the creation of a local industry needs the protection of an import tariff to shield it from foreign competition until it has reached a sufficient size to be able to compete fairly. This strategy has not only been used in Third World countries, but has constituted an important stage in the industrial development for almost all early industrializers, including the U.S. and Britain.

2. PRI = Partido Revolucionario Institucional (Institutional Revolutionary Party), created in the wake of the Mexican revolution. Originally a workers' party, it has increasingly come to represent the interests of big business. Ruled Mexico for a period of 71 years, ending with the election of Vicente Fox in 2000.

3. PRD: Partido de la Revolución Democrática (Democratic Revolution Party), a leftist workers' party created in 1988 as a reaction to the increasingly right-wing PRI.

References

- Alarcón, D—McKinley, T, 1999. The Adverse Effects of Structural Adjustment on Working Women in Mexico, *Latin American Perspectives* 26, 103-117.
- Anderson, J—Elm Larsen, J, 1996. Kon, Fattigdom og Empowerment, *Dansk Sociologi* 7, 62-72.
- Anthias, F — Yuval-Davis, N, 1994. Women and the Nation-State, in Hutchinson, J — Smith, A, (eds) 1994, *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Björk, N, 1999. *Sireners Sång*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bullock, S, 1994. *Women and Work*. London: Zed Books.
- Cardero, M-E—Barrón, A—Gómez Luna, M-E, 2000. *NAFTA's Impact on the Female Workforce in Mexico*, Mexico City: UNIFEM.
- Carrillo, J—Kopinak, K, 1999. Condiciones de Trabajo y Relaciones Laborales en la Maquila, in de la Garza, E—Bouzas, J-A (eds) 1999, *Cambio en las Relaciones Laborales*. Mexico City: UNAM.
- Castaneda, J, 1996. Mexico's Circle of Misery", *Foreign Affairs* 75(4), 92-116.

- Cockcroft, J-D, 1998. Gendered Class Analysis – Internationalizing, Feminizing, and Latinizing Labor’s Struggle in the Americas, *Latin American Perspectives* 25, 42-45.
- Craske, N, 1999. *Women and Politics in Latin America*. Cambridge: Polity Press.
- Crummett, M De los Angeles, 1996. The ‘Women’s Movement’, in Jameson, K – Wilber, C (eds) 1996, *The Political Economy of Development and Underdevelopment*. New York: McGraw-Hill.
- Elson, D, 1996. Gender-Aware Analysis and Development Economics, in Jameson, K – Wilber, C (eds) 1996, *The Political Economy of Development and Underdevelopment*. New York: McGraw-Hill.
- Falk, R, 1993. The Making of Global Citizenship, in Brecher, J – Childs, J – Cutler, J (eds) 1993, *Global Visions: Beyond the New World Order*. Boston: South End Press.
- Fernández-Kelly, M-P, 1983. *For We Are Sold, I and My People: Women and Industry on Mexico’s Northern Frontier*. Albany: State University of New York Press.
- Frankenberg, R, 1993. *The Social Construction of Whiteness – white women, race matters*. London: Routledge.
- Fuentes, A – Ehrenreich, B, 1983. *Women in the Global Factory*. London: South End Press.
- Ghai, D, 1997. Globalization, Change and Human Security, in Lindberg, S – Sverrison, Á (eds) 1997, *Social Movements in Development*. London: Macmillan.
- Gintis, H – Bowles, S, 1978. Capitalism and Alienation, in Edwards, R – Reich, M – Weisskopf, T (eds) 1978, *The Capitalist System – A Radical Analysis of American Society*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Holt, R, 1994. The 1982 Reforms and the Employment Conditions of Mexican Women, pp 178-191 in Aslanbeigui, N – Pressman, S – Summerfield, G (eds) 1994, *Women in the Age of Economic Transformation*. London: Routledge.
- Jenkins, R, 1992. Industrialization and the Global Economy, in Hewitt, T – Johnson, H – Wield, D (eds) 1992, *Industrialization and Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Karl, M, 1995. *Women and Empowerment*. London: Zed Books.
- Kay, T, 2000. “A Conceptual Framework for Analyzing Labor Relations in a Post-NAFTA Era: The Impact of NAFTA on Transnational Labor Cooperation and Collaboration in North America”. Paper, Latin American Studies Association, 2000 meeting in Miami.
- Krause, J, 1995. The International dimension of gender inequality and feminist politics: a ‘new direction’ for political economy? pp 128-143 in Macmillan, J – Linklater, A (eds) 1995, *Boundaries in Question – New Directions in International Relations*. London: Pinter.
- LaBotz, D, 1995. *Democracy in Mexico*. Boston: South End Press.
- Lim, L, 1990. Women’s Work in Export Factories: The Politics of a Cause, in Tinker, I (ed) 1990, *Persistent Inequalities*. New York: Oxford University Press.
- Lundquist, L, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Marchand, M, 1994. Gender and new regionalism in Latin America: Inclusion/Exclusion, *Third World Quarterly* 15(1), 63-77.
- Mason, M, 1997. *Development and Disorder – A History of the Third World since 1945*. Hanover: University Press of New England.
- Mennell, S, 1994. The Formation of We-Images: A Process Theory, in Calhoun, C (ed) 1994, *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Mies, M, 1986. *Patriarchy and Accumulation on a World Scale – Women in the International Division of Labor*. London: Zed Books.
- Moghadam, V, 1995. *Economic Reforms, Women’s Employment, and Social Policies*. UNU/WIDER.
- Molyneux, M, 1985. Mobilization without Emancipation? Women’s Interests, the State, and Revolution in Nicaragua, *Feminist Studies* 11, 226-254.
- Nash, J, 1983. Introduction, in Nash, J – Fernández-Kelly, M (eds) 1983, *Women, Men and the International Division of Labor*. Albany: State University of New York Press.
- Ong, A, 1997. The Gender and Labor Politics of Postmodernity, in Lowe, L – Lloyd, D (eds) 1997, *The Politics of Culture in the Shadow of Capital*. Durham: Duke University Press.
- Ortner, S-B, 1996. *Making Gender – The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press.

- Patton, M-C, 1987. *How to Use Qualitative Methods in Evaluations*. London: SAGE.
- Pearson, R, 1994. Gender Relations, Capitalism and Third World Development, in Sklair, L (ed) 1994, *Capitalism and Development*. London: Routledge.
- Pellerin, H, 1996. Global Restructuring and International Migration: Consequences for the Globalization of Politics, pp 81-96 in Kofman, E—Youngs, G (eds) 1996, *Globalization: Theory and Practice*. London: Pinter.
- Peña, D, 1987. Tortuosidad: Shop Floor Struggles of Female Maquiladora Workers, in Ruiz, V—Tiano, S (eds) 1987, *Women on the U.S.-Mexican Border*. Boston: Allen & Unwin.
- Peña, D, 1997. *The Terror of the Machine*. Austin: Center for Mexican—American Studies.
- Peterson, V-S — Runyan, A-S, 1993. *Global Gender Issues*. Boulder: Westview Press.
- Robson, P, 1998. *The Economics of International Integration*. London: Routledge.
- Rowlands, J, 1998. A Word of the Times, but What Does it Mean? Empowerment in the Discourse and Practice of Development, in Afshar, H—Maynar, M (eds) 1998, *Women and Empowerment — Illustrations from the Third World*. London: Macmillan.
- Ruiz, V—Tiano, S, 1987. Introduction, in Ruiz, V—Tiano, S (eds) 1987, *Women on the U.S.-Mexican Border*. Boston: Allen & Unwin.
- Runyan, A-S, 1996. The Places of Women in Trading Places: Gendered Global/Regional Regimes and Inter-nationalized Feminist Resistance, pp 238-252 in Kofman, E and Young, G (eds) 1996, *Globalization: Theory and Practice*. London: Pinter.
- Sanderson, S-E, 1992. *The Politics of Trade in Latin American Development*. Stanford: Stanford University Press.
- Schettino, M, 2000. Lo Bueno y Lo Malo del Maquilar, *Este País — Tendencias y Opiniones* 110.
- Sklair, L, 1993. *Assembling For Development—the Maquila Industry in Mexico and the United States*. Boston: Unwin Hyman.
- Sklair, L 1994. Capitalism and Development in Global Perspective, in Sklair, L (ed) 1994, *Capitalism and Development*. London: Routledge.
- Skott — Larudee, 1994. Uneven Development and the Liberalization of Trade and Capital Flows: the Case of Mexico. Aarhus: Økonomisk Institut.
- Solórzano-Torres, R, 1987. Female Mexican Immigrants in San Diego County, in Ruiz, V—Tiano, S (eds) 1987, *Women on the U.S.-Mexican Border*. Boston: Allen & Unwin.
- Standing, G, 1989. Global Feminization through Flexible Labor, *World Development* 17, 1077-1095.
- Staudt, K, 1998. *Free Trade? Informal Economies at the U.S.-Mexico Border*. Philadelphia: Temple.
- Taylor, P-J, 1995. Beyond containers: internationality, interstateness, interterritoriality, *Progress in Human Geography* 19, 1-15.
- Thörn, H, 2000. Miljörelsen och den nya politikens former — Mot en "glokalt" politik?, in Neergaard, A — Stubbergaard, Y (eds) 2000, *Politiskt inflytande*. Lund: Studentlitteratur.
- Tiano, S, 1987a. Women's Work and Unemployment in Northern Mexico, in Ruiz, V—Tiano, S (eds) 1987, *Women on the U.S.-Mexican Border*. Boston: Allen & Unwin.
- Tiano, S, 1987b. Maquiladoras in Mexicali: Integration or Exploitation?, in Ruiz, V—Tiano, S (eds) 1987, *Women on the U.S.-Mexico Border*. Boston: Allen & Unwin.
- Tiano, S, 1994. *Patriarchy on the Line*. Philadelphia: Temple University Press.
- Tickner, J-A, 1992. *Gender in International Relations—Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press.
- Tuñon Pablos, J, 1999. *Women in Mexico: A Past Unveiled*. Austin: University of Texas Press.
- Villaescusa, M-E, 2000. *Algunas Características del Empleo Femenino en Mexico en las Últimas Dos Décadas*. Mexico City: MAS.
- Waring, M, 1989. *If Women Counted—A New Feminist Economics*. London: Macmillan.
- Woo Morales, O, 1997. Migración Femenina Indocumentada, *Frontera Norte* 9, 113-129.
- Wright, J, 1997. Deconstructing Development Theory: Feminism, the Public/Private Dichotomy and the Mexican Maquiladoras, *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 34, 71-93.
- Young, G, 1987. Gender Identification and Working-Class Solidarity among Maquila Workers in Ciudad Juárez: Stereotypes and Realities, in Ruiz, V—Tiano, S (eds), *Women*

on the U.S.-Mexico Border. Boston: Allen & Unwin.

Statistics

INEGI (Instituto Nacional de Estadística, Geografía e Informática): "Industria Maquiladora de Baja California" (Feb. 2000).

IMSS – Delegación Regional en Baja California, Mayo 2000.

References Published on the Internet

Corporate Watch: www.corporatewatch.org

MLNA: Mexican Labor News and Analysis, (1999) vol. 4, no 9: Women Workers. www.igc.apc.org/unitedelect

Rodgers, Janine, Violence Against Women in the World of Work (1999), ILO paper. www.ilo.org/public/english/bureau/gender/violence.htm

Watkins, Kevin, Globalization and Liberalization: Implications for Poverty, Distribution and Inequality (1997), UNDP/Human Development Report Office Occasional Paper 32. www.undp.org/hdro/oc32b

WNUA: Weekly News Update on the Americas www.americas.org/news/nir/20001231_u_s_downturn_harms_region

Interviewees

Sara Román of Mujeres en Acción Sindical (MAS), Mexico City, May 9, 2000.

Claudia Barrón of Comité de América Latina y el Caribe para la Defensa de los Derechos de

la Mujer (CLADEM), Mexico City, May 9, 2000.

Oscar Margain Pitman, Director General, Mexican Directorate of Labor; Mexico City, May 10, 2000.

Eva Lundgren and *Guadalupe Espinoza*, of UNIFEM, Mexico City, May 10, 2000.

Carmen Rodríguez C., COLEF, Department of social sciences, Tijuana, May 19, 2000.

Junichi Yamamoto, COLEF, Department of population studies, Tijuana, May 25, 2000.

Kevin J. Middlebrook, Center for U.S.- Mexican studies, University of California, San Diego, May 24, 2000.

James Samstad, COLEF, Department of social sciences, Tijuana, June 1, 2000.

Ana Enriquez of Casa de la Mujer – Grupo Factor X, Tijuana, June 2, 2000.

Juan Carlos Palacios, Quality control manager at Japanese company, Tijuana, June 5, 2000.

Elsa Jimenez of Yeuaní, Tijuana, June 6, 2000.

Efraín Ortiz Castillo, Director General, Baja California Directorate of Labor, Tijuana, June 9, 2000.

Jaime Cota of Centro de Información para trabajadores y trabajadoras (CITAC), Tijuana, June 26, 2000.

María Rosario Galbán, social worker at Casa de la Madre Assunta, a shelter for women and child migrants, Tijuana, June 27, 2000.

Reyna Assad Vázquez, temporarily staying at Casa de la Madre Assunta, Tijuana, July 1, 2000.

Interviewed women workers of the maquiladoras:

Name	Age	Day of Interview	Civil status/Children	Birth state
<i>Veronica</i>	31	June 5	Single/1	Chiapas
<i>Araceli</i>	23	June 5	Married/1	Zacatecas
<i>Rosario</i>	27	June 5	Single/1	Chiapas
<i>Yosefina</i>	55	June 6	Married/?	México
<i>Rosaura</i>	31	June 11	Married/4	Zacatecas
<i>Judith</i>	23	June 11	Married/1	Durango
<i>Rosa</i>	46	June 11	Widow/3	Jalisco
<i>Teresa</i>	25	June 22	Married/0	Nayarit
<i>Letitia</i>	29	June 29	Married/2	Baja California
<i>Elisabeth</i>	34	June 30	Married/3	Chihuahua
<i>Lucrecia</i>	24	July 6	Married/2	Sinaloa
<i>Yisela</i>	29	July 6	Married/3	Sinaloa

Appendix: The interview guide

Basic:

Name; Educational level; Age; Place of birth; Number of children

Working conditions:

What exactly are you doing when you are working? How many hours do you work (day/week)? How much do you earn/week? For how long have you worked in this factory? What made you decide to work? From which country is the company? What is the name of its CEO? Do you know who buys the products? In what country? Do you know if your company is the "leader" in its field? Is it a very competitive industry? Do you know the price of your product on the market? What do you think of this, compared with the cost of production (e.g. your wages)? Have you worked in any other maquiladora before this one? (Reason for resigning?) Did you have to take a pregnancy test before you were employed? (How was this explained?) How do the managers and bosses treat you? Have you ever experienced any kind of sexual harassment? How is the atmosphere among the workers? Are you friends? Are you well informed about workplace dangers? Have you ever had any accident? (How were you taken care of?) Are there any possibilities for advancement within the factory? (Do you think it is different for women compared with men?) Have you done any training within the company? Which is the union that represents the workers of your company? Have you ever participated in union actions? Have you participated in non-union action to improve working conditions?

What are, in your opinion, the major advantages and disadvantages of your work?

Family and living conditions:

How do you live and with whom? How do you distribute your wages (rent/food/transport/leisure/sending to family)? Are you married? (Is your husband also working?) How many people in your household bring home a wage? Who takes care of your children while you are working? How many hours do you spend on household chores/day? Who makes the decisions within the household? Since you started working, has the division of labor within the household changed? Does working make you feel more independent? What do you do in your time off?

Migration:

For how long time have you been living in Tijuana? What made you decide to come here? Did you arrive on your own or with somebody? (Who?) Have you got other relatives here? (Are they also working in maquiladoras?)

Future:

How long time do you think you will stay in this factory? Afterwards, would you like to work in another maquiladora? Do you want to return to your place of birth? Do you think that you one day will try to go to the U.S.? With what would you like to work in five years? Do you believe you can achieve it? Would you like your children to work in maquiladoras? If not, what would you like them to do? What other future plans do you have?

Översikter och meddelanden

”Tobin or not Tobin...?”

En prövning av Albert O. Hirschmans reaktionsteori: Fallet Attac på ledarsidorna i fem svenska dagstidningar våren 2001

1 Inledning

Den svenska demokratin befinner sig i kris (Lundquist 1998: 269). Detta tar sig inte bara uttryck i mätbara storheter som minskat valdeltagande (Möller 2000: 34) och partiernas minskande medlemsantal (Nord 1997: 15; Stubbergaard 2000: 19), utan också i en värdeförskjutning av själva demokratibegreppet (Lundquist 1999: 248–50). Avregleringar på finansmarknaderna, privatisering av offentliga verksamheter och marknadsanpassade välfärdssystem är faktorer som bidrar till upprätthållandet av en ekonomisk diskurs¹ där kortsiktigt vinstintresse prioriteras framför långsiktigt hållbar utveckling och immateriella värden som solidaritet och jämlikhet, som tidigare varit starkt förknippade med den svenska demokratin. Demokratiska värderingar trängs undan av ekonomismen, ett begrepp som kan användas om de tankesätt och ideal som präglar den tillväxtbaserade marknadsekonomin och är betecknande för det starka inflytande som nationalekonomiska perspektiv har på politiken (Lundquist 1999: 228; Ingelstam 1999: 119; Forsberg 1999: 23–4). I detta tankeklimat med marknadsisering och frihandel som självklara honnörsord kliver sommaren 1998 den nybildade medborgarrörelsen Attac in på arenan och vill visa att det finns alternativ till ”det ensidiga prisandet av nyliberalismen”.²

Attac är en förkortning som står för ”Association pour une Taxation des Transactions financières pour l’Aide aux Citoyens”, dvs. en orga-

nisation för beskattning av finansiella transaktioner till förmån för medborgarna. Införandet av den s.k. Tobinskatten³ för att minska finansiell spekulation är ett av rörelsens konkreta förslag liksom att avskaffa skatteparadiserna. Andra förslag är avskrivning av fattiga länders skulder och att förhindra att offentliga pensionssystem används i spekulationssyfte. Attacs strävanden skulle kunna ses som ett försök att göra intrång i en ekonomisk diskurs eller med rörelsens egna ord, att ”bryta den blinda ekonomismen” hos beslutsfattare, i media och offentlig debatt (www.attac.nu).

Demokratin befinner sig i kris, men det politiska intresset har inte avtagit. Medan de nationella partierna förlorar medlemmar och den politiska makten tappar mark till den allt mer globaliserade marknaden, mobiliserar civilsamhället engagerade medborgare i frågor med internationell räckvidd (Tarrow 2000: 270; Stubbergaard 2000: 19). Attacrörelsen finns för närvarande i tjugo länder och långt innan man i januari i år officiellt startade verksamhet i Sverige skrev svenska medier om organisationens metoder och mål. Attac ger upphov till reaktioner både från dem som välkomnar rörelsen och från dem som upplever den som ett hot, något som den fortsatt omfattande uppmärksamheten tyder på. Mer eller mindre dagligen förekommer Attac i nyhetsrapporteringen och på tidningarnas debatt- och insändarsidor, och aktiviteten på nätet är omfattande.⁴ Ur ett demokratiskt perspektiv är det intressant att notera att den mediala uppmärksamheten kring Attac ofta kretsar kring huruvida rörelsen är att betrakta som en tillgång för eller ett hot mot demokratin – den förra uppfattningen betonar Attacs vämande av demokratiska värderingar, medan den senare uppfattningen lyfter fram hur Attacmedlemmar deltar i våldsamma protestaktioner. Ett av demokratins fundament är rätten att framföra sina åsikter och ett sätt att komma till tals är att verka inom ramen

för en kollektiv rörelse. Alla rörelser får emellertid långt ifrån så mycket uppmärksamhet som Attac, men uppmärksamhet är inte nödvändigtvis samma sak som att budskapet diskuteras. En principiellt viktig fråga är hur etablerade makt-havare bemöter nya aktörers försök att verka för förändringar i samhället. Reaktionen på Attacs krav är ämnet för denna uppsats.

1.1 Syfte och problemställning

Den snabba och breda spridningen av Attac är i sig ett intressant fenomen, som skulle kunna tyda på att rörelsen är på väg att spela en roll i samhällsutvecklingen. I stället för att fokusera organisationen som sådan, behandlar denna uppsats budskapet⁵ och reaktionen på detta. Med reaktion menas här politisk och verbal reaktion så som den kommer till uttryck i det offentliga rummet i Habermas mening⁶ och det är explicita ställningstaganden för eller emot Attacs krav som uppmärksammas. Samhällsdebatten förs framför allt i medierna, som har ett betydelsefullt inflytande på vad det offentliga samtalet skall handla om och vilken bild av samhället som målas upp (Möller 2000: 95; Sjölin 1994: 179; Asp 1989: 3). Att politikerna i stor utsträckning påverkas av mediernas dagordning (Möller 2000: 95; Nord 1997: 10; McCombs – Shaw 1984: 66–7) gör det särskilt intressant att studera vad medierna väljer att lyfta fram. Detta kan ses som en maktfråga – vad väljer medierna att uppmärksamma och hur gör de det? – men också som en demokratisk fråga: förs samtalet i medierna på ett sätt som är gynnsamt för demokratin? Ett första syfte med uppsatsen är att undersöka hur medierna argumenterar för och emot Attacrörelsens krav:

Vilka av Attacs krav bemöts i medierna? Vilka argument för eller emot kraven används? Vilken beviskraft har argumenten?

Albert O. Hirschman (1991) har noterat ett återkommande mönster på reaktioner ”mot alla samhällsförändringar”: tvärtomtesen, meningslöshetstesens och äventyrlighetstesens. Tvärtomtesen går ut på att resultatet av alla förändringsförsök blir motsatt det avsedda, enligt meningslöshetstesens är samhället oföränderligt och alla

förändringsförsök därför meningslösa och äventyrlighetstesens förespråkare hävdar att förändringar äventyrar tidigare uppnådda resultat. Med omkastade värderingar gäller teserna enligt Hirschman även argument för förändringar.⁷ Det skulle således finnas ett allmängiltigt argumentationsmönster för och emot krav på samhällsförändringar. Mediernas reaktion på Attacrörelsens krav kan studeras som ett fall av hur etablerade auktoriteter reagerar på förändringskrav från nya aktörer. Ett andra syfte med uppsatsen är att pröva Hirschmans teori på detta fall:⁸

Finns det något mönster i reaktionerna på Attac i enlighet med Hirschmans iakttagelser?

1.2 Begreppsdiskussion

För att kunna diskutera mediernas inflytande på samhällsdebatten resoneras här kring begreppet makt. Dessutom görs ett försök att ringa in begrepp i anknytning till sociala rörelser för att kunna ge Attac en adekvat benämning.

En relationell definition av makt utgår från Weber, som menar att makt är ”en eller flera människors möjligheter att driva igenom sin egen vilja i den sociala samvaron, och det även om andra deltagare i det kollektiva livet skulle göra motstånd” (Weber citerad i Mathiesen 1982: 32), som i Robert Dahls vidareutveckling formuleras ”A’s capacity for acting in such a manner as to control B’s responses” (Dahl 1956: 13). Att hävda att man är maktlös kan vara ett sätt att försöka dölja makt man faktiskt har.⁹ När A påverkar B att tro att B följer A av fri vilja, utövar A ideologisk makt eller s.k. kooptering, det som sociologen Steven Lukes kallar för makten över tanken (Bergström – Boréus 2000: 13). Makt har även den som kan framtvunga ickebeslut, dvs. förhindra beslut till exempel genom förhaling eller genom att se till att en fråga aldrig kommer upp på dagordningen (Bergström – Boréus 2000: 13). Politiker, medier och även företag är makt-havare som har inflytande över den politiska dagordningen. En strukturell maktdefinition tonar ned, men bortser inte från aktörernas viljeinriktning. Strukturella påver-

kansfaktorer sätter gränser för individens autonomi, men kan inte fungera tvingande om inte aktören fattar beslutet att följa dem (Mathiesen 1982: 72). Gemensamt för olika slags maktdefinitioner är att de betonar hur en aktör kan fås att göra något som han eller hon inte skulle ha gjort om makten inte hade utövats. Oavsett om den påverkande är en person, en grupp personer eller om det handlar om strukturer i samhället verkar makt alltså innebära att ha kapacitet att förmå någon att göra som man vill.

Sociala rörelser är enligt Eyerman och Jamison kunskapsproducenter som kan mobilisera latent intressen i samhället (Eyerman och Jamison 1991: 55, 58), medan Stern framhåller hur dessa rörelser både kan skapa och definiera intressefrågor (Stern 1999: 15). I båda fallen betonas medvetenheten, vilken inkluderas i Dahlerups definition av sociala rörelser som ”medvetna, kollektiva aktiviteter som inom en gemensam ideologisk ram och med ett visst minimum av organisation har till syfte att skapa förändring i samhället” och som protesterar ”mot den etablerade samhällsstrukturen och mot de dominerande normerna och värderingarna i samhället” (Dahlerup 2000: 94). Enligt Thörn är en social rörelse ”per definition” en utmaning mot den etablerade samhällsordningen (Thörn 1999: 432), men begreppet sociala rörelser används om allt från progressiva människor i den postkommunistiska världen till ”nyliberala apologeter” (Hellman 1997) och intressegrupper, som företrädesvis är engagerade i att säkra den egna gruppens intressen (Amenta och Young 1999). I denna uppsats används begreppet sociala rörelser om rörelser som inte nödvändigtvis strävar efter att förbättra förhållandena för den egna gruppens medlemmar utan har som mål att åstadkomma politisk förändring i samhället (Stern 1999: 39; Dahlerup 2000: 94). Begreppet nya sociala rörelser används ofta när man talar om t.ex. freds-, kvinno- och miljörörelsen. Det som gör dessa rörelser ”nya” är enligt Thörn att de ”verkar för solidaritet mellan människor som befinner sig på långa avstånd” (Thörn 1999: 431). Attac med sina globala mål skulle således kunna kategoriseras som en *ny social rörelse*.

1.3 Material och metod

Analysmaterialet utgörs av dagstidningsartiklar från och med den första januari till och med den sista mars 2001 som handlar om eller i något sammanhang nämner Attac. Att studera tidningsmaterial är både nödvändigt och angeläget. Nödvändigt för att få någon textmängd att tala om – den korta tid som Attacrörelsen hittills¹⁰ funnits i Sverige har genererat nio riksdagsdokument som har någon anknytning till Attac eller rörelsens budskap,¹¹ medan antalet tidningsartiklar är svårare att överblicka – bara i Aftonbladet, för att ta ett exempel, publicerades tjugofem artiklar om Attac under årets första månad.¹²

Angeläget därför att medierna ofta är den främsta källan till information om omvärlden och därför har stort inflytande över människors verklighetsuppfattning. Detta är betydelsefullt med tanke på att informationen är ett urval, som dessutom har bearbetats (McQuail 1984: 37; McCombs – Shaw 1984: 66–7; Asp 1986: 351; Hvitfelt 1988: 108). Urval och bearbetning styrs av vissa tekniker för att fånga uppmärksamheten, den så kallade medielogiken: tillspetsning, förenkling, polarisering, intensifiering, konkretion, personifiering och stereotypisering (Strömbäck 1998: 20) Nyare forskning hävdar visserligen att människors personliga erfarenheter är en viktig motvikt till mediernas information, men dessa erfarenheter är själva formade av medierna – det finns ingen ”mediafri zon” (Eldridge – Kitzinger – Williams 1997: 160–2). Strömbäck (1998: 8) uttrycker detta som att medierna är ”den lins genom vilken vi ser och tolkar världen. Och det är en lins vi inte kan välja bort.” Man skulle kunna säga att medierna har tolkningsföreträde eller det som Lars Gustafsson kallat problemformuleringsprivilegiet (Nord 1997: 10; Gustafsson 1989: 40–4). När medierna uppmärksammar Attac placeras rörelsen och dess krav på dagordningen (jmf McCombs – Shaw 1984: 64; McQuail 1984: 49). Attacs mest kända förslag, införandet av Tobinskatt, har förekommit i politiska diskussioner under hela 1990-talet.¹³ Tobinskatten hamnade på dagordningen för det offentliga samtalet i samband med de finansiella kriserna i framför allt Asien, vilka blev startpunkten för Attacrörelsen (Ireni-

us 2001). Att få sitt ärende på dagordningen är ingen garanti för att man får igenom sina krav, men genom att en fråga över huvud taget blir uppmärksammas lär vi oss att den viktiga (Tarow 1993; McCombs – Shaw 1984: 65–6) – ju mer mediautrymme, desto viktigare fråga (McCombs – Shaw 1984: 69). Enligt svensk massmedieforskning är det samma aktörer som gynnas respektive missgynnas i alla typer av media, dvs. vi finner samma värderingar i teve, radio och tidningar (Asp 1988: 44; Strömbäck 1998: 12). Att välja just press motiveras främst av möjligheten till detaljerad analys i efterhand.

Tidningarna är valda utifrån dimensionerna politisk färg och storstad/landsort. Storstadstidningarna Dagens Nyheter (DN), oberoende liberal, och Svenska Dagbladet (SvD), obunden moderat, väljs på grundval av dessa kriterier och för att de har stor täckning. Landsortstidningarna är liberala Västerbottens-Kuriren (VK), och socialdemokratiska Dala-Demokraten (DD), Västerbottens-Kuriren på grund av sin bas i det proteströrelsestäta Umeå och Dala-Demokraten på grund av sin i många andra sammanhang synliga chefredaktör Göran Greider.¹⁴ För att få en någorlunda balans i höger-vänster-dimensionen väljs som femte tidning socialdemokratiska Aftonbladet (AB), som med sin rikstäckande spridning representerar både storstad och landsort. Sammantaget har i dessa tidningar under perioden publicerats 278 artiklar om Attac, fördelade enligt tabell 1.1.

En argumentationsanalys görs av ett mindre urval av materialet, nämligen politiska ledare i de fem tidningarna. Journalister uppfattas som professionella och förväntas rapportera vad som

faktiskt sker i sammanfattad form (Paletz – Entman 1984: 82). Ledare, däremot, är uttryckliga loki för opinionsbildning. Att välja ledare är ett naturligt val för att få med den politiska dimensionen utan att samtidigt behöva identifiera varje enskild skribent. I stället betraktas respektive tidning som författare och således den aktör som reagerar.¹⁵ De sammanlagt femtio ledarna under perioden som nämner eller handlar om Attac är företrädesvis publicerade under januari månad, dvs. i nära anslutning till Attacs bildande i Sverige (tabell 1.2).

Av alla ledarna är det fjorton stycken som diskuterar något eller några av Attacs krav. Av dessa handlar elva stycken om Tobinskatten, medan de andra kraven tas upp vid vardera två tillfällen (tabell 1.3).

Argumentationsanalys är en kvalitativ metod som syftar till att värdera beviskraften i en argumentation genom att bedöma dess logiska hållbarhet. Metoden bygger på systematisk närläsning av de texter som analyseras för att vaska fram såväl uttalade som outtalade ståndpunkter. Argumenten för dessa sk. teser och de premisser¹⁶ som argumenten bygger på skall identifieras och värderas. En svårighet med metoden är att argumenterande texter inte alltid är strukturerade enligt mönstret tes-premiss-argument och att framför allt premisserna ofta tas för givna. Det åligger således forskaren att försöka rekonstruera en argumentation och sätta sig in i de områden som argumenten och (de outtalade) premisserna berör (Bergström – Boréus 2000: 20; kap. 3; Björnsson m.fl. 1994).¹⁷

Argumentationsanalysens beskrivande moment syftar till att ”presterar en klagörande tolk-

Tabell 1.1 Antal artiklar om Attac i fem dagstidningar 1/1 2001 – 31/3 2001.

	AB	DD	DN	SvD	VK	Summa
Nyhet	17	19	45	20	7	108
Debatt	12	2	6	13	3	36
Kultur	6	0	13	10	3	32
Ledare	10	7	8	20	5	50
Annat*	3	11	26	11	1	52
Totalt	48	39	98	74	19	278
* Insändare, krönikor, intervjuer, temaartiklar, reportage etc.						

Tabell 1.2 Antal ledare om Attac i fem dagstidningar 1/1 2001 – 31/3 2001.

	AB	DD	DN	SvD	VK	Summa
Januari	6	5	6	12	3	32
Februari	4	0	1	4	0	9
Mars	0	2	1	4	2	9
Summa	10	7	8	20	5	50

ning av den argumentation författaren avsett att uttrycka” (Björnsson m.fl. 1994: 49) och tolkningsmomentet innebär oundvikligen ett visst mått av subjektivitet (Jacobsson 1997: 322). Olika kännedom om textens kontext och innehåll innebär att olika forskare kan göra olika tolkningar av sådant som underförstås i texten. Även det som uttrycks explicit kan innebära svårigheter när det gäller att strukturera upp argumentationen – det som en person uppfattar som ett argument för ett argument kan av en annan uppfattas som en premiss för argumentet, en skillnad som kan (men inte behöver) ha betydelse för analysens värderande moment. Ett systematiskt användande av metoden reducerar denna svårighet. Det värderande momentet syftar till att ta ställning till om argumentation lyckas stärka tesen. För att ha beviskraft måste ett argument vara både hållbart och relevant. (Björnsson m.fl. 1994: 51–75).

Argumentationsanalys är en arbetskrävande metod, vilken motiverar ett måttligt stort undersökningsmaterial. Metodens styrka är generellt den värderande aspekten och i detta sammanhang möjligheten att testa Hirschmans teori om argumentation mot samhällsförändringar.

1.4 Disposition och avgränsning

Attacrörelsen har tre övergripande mål – demokratisk kontroll av finansmarknaderna och dess

institutioner, att agera mot nyliberal politik och dess konsekvenser samt utbildning och informations-spridning – men de specifika kraven och metoderna kan skilja sig åt mellan olika länder.¹⁸ Denna undersökning, som utförs under våren 2001, är begränsad till Attac Sverige. Kapitel 2 tar upp teoretiska aspekter på den samhällskontext i vilken Attacrörelsen har uppstått och verkar. Internets betydelse för Attacrörelsens snabba spridning och möjlighet att upprätta ett globalt politiskt rum skulle ha kunnat diskuteras i detta sammanhang, men faller utanför ramen för denna uppsats. I kapitel 3 presenteras Hirschmans reaktionsteori och möjliga andra reaktionsmönster. Dessutom förs en diskussion kring möjligheten att med hjälp av detta fall testa Hirschmans teori. Analysen presenteras i kapitel 4, som avslutas med en diskussion kring slutsatserna. I avslutningen i kapitel 5 görs ett försök att knyta ihop trådarna. Svårigheter med analysen diskuteras och förslag ges på vidare forskning.

2 Den samhälleliga kontexten

Attac är en globalt verksam rörelse med anhängare från hela världen som kommunicerar via det globala Internet. Samtidigt är just globaliseringen och dess ojämnt fördelade effekter måltavlan för flera av Attacs krav, som handlar om principiellt viktiga frågor om ekonomi och

Tabell 1.3 Antal ledare om Attacs krav i fem dagstidningar 1/1 2001 – 31/3 2001

	AB	DD	DN	SvD	VK	Summa
Något av kraven	1	0	5	5	3	14
Därav Tobinskatten	0	0	5	4	2	11

makten över ekonomin, men också om ekonomins – eller marknadens – makt. Man hävdar bland annat att avregleringar och globalisering bidrar till en urholkning av demokratin. Utifrån aktuell forskning om globalisering, ekonomi och demokrati ges här en teoretisk ram till Attacs krav.

2.1 Globalisering

Globalisering är ett begrepp som är föremål för många tolkningar. På ett övergripande plan kan globalisering sägas innebära ett ökat globalt utbyte som inte nödvändigtvis tar hänsyn till nationsgränser (Roberts 1998; Allardt 1999: 19, 39; Glimstedt 1999: 18). Två huvudlinjer kan skönjas i den omfattande litteraturen om globalisering. Litet tillspetsat skulle man kunna säga att den ena linjen anser att globaliseringen existerar, medan den andra anser att den inte gör det. Vilken ståndpunkt man intar beror på hur man definierar globalisering och om man ser globalisering främst som ett ekonomiskt eller ett politiskt fenomen.¹⁹ Tar man fasta på den ekonomiska aspekten kan globalisering definieras som den världsomspännande spridningen av en decentraliserad form av kapitalism (Pauly 2000: 3) eller som den ”finansiella revolutionen” dvs. västvärldens finansiella avregleringar (Jonung 1999: 57) efter Bretton Woods-eran eller helt enkelt kapitalrörelser (Weiss 1998: 212, 91). Den som iakttar globaliseringens politiska konsekvenser kan notera att allt fler politiska beslut fattas av utomnationella institutioner. Zürn, som studerar EU, anser därför att denationalisering är en adekvatare term (Zürn 2000: 94).²⁰ Andra menar emellertid att nationalstaten är fortsatt stark (Pierre 1999: 39; Pierre – Peters 2000). De som ifrågasätter globaliseringsdiskursen konstaterar också att globalisering inte är något nytt och att fenomenet inte är globalt. Före första världskriget var det ekonomiska utbytet mellan världens länder minst lika stort som det är idag. Detta utbyte är koncentrerat till tre regioner: USA, EU och Japan, och är alltså ingen världsomspännande företeelse (Pauly 2000: 3; Roberts 1998; Herd 1998; Hirst – Thompson 1996: 197). Till exempel inkluderas inte utvecklingsländer i analysen (Roberts 1998) och sprid-

ningen av kapitalet och den informationsteknik som är en förutsättning för de allt snabbare utbyttena mellan länder är mycket ojämnt fördelade (Allardt 1999: 21–2).

En kärnfråga i globaliseringsdiskussionen är huruvida politiken tappat mark till marknaden. Newman menar att så är fallet. Han hävdar att kapitalismen ökar på demokratis bekostnad och att statens kapacitet att reglera den inhemska ekonomin försvagas (Newman 2000: 22, 26). Strandberg ser ett samband mellan globaliseringen och avregleringarna, som han menar leder till minskad ekonomisk-politisk handlingskraft till förmån för marknadens aktörer (Strandberg 1999: 156–9). Även Allardt hävdar att demokratin försvagas. Antalet demokratiska stater har visserligen ökat med marknadsekonomis spridning över världen, men i de flesta fall handlar det blott om sk. röstningsdemokrati och inte om medborgardemokrati, som också inkluderar rättigheter (Allardt 1999: 24, 27). Jonung betraktar inte marknadens större inflytande som ett demokratiskt problem, utan framhåller att de demokratiskt valda politikerna själva har valt att underkasta sig marknadens granskning (Jonung 1999: 73). Weiss och Olsson menar å sin sida att politikerna använder globaliseringen som förvändning för att avstå från offentliga utgifter (Pierre 1999: 42–3; Olsson 1999: 183–6). Även om man har olika uppfattningar om vad det beror på och vilka konsekvenserna blir för demokratin, verkar det råda något slags enighet om vad globaliseringen har inneburit: marknadens inflytande har ökat.

Globaliseringen framställs ibland som om den är en ofrånkomlig utveckling som inte går att påverka. På många håll motsätter man sig emellertid att globaliseringsprocessen skulle följa någon naturlag och talar istället om globaliseringen som en ideologi, som på grund av affärsintressenas starka strukturella makt mött ”förvänsvärt litet” motstånd (Roberts 1998; Herd 1998; Newman 2000: 17). Det är i dessa sammanhang som globaliseringen framställs som en konstruerad myt (Hirst – Thompson 1996: 5), eller med Giddens ord ”en fabricerad djungel!” (Pierre 1999: 42). En som protesterat mot den globala ekonomiska ordningen är Susan George,²¹ som i sin bok *Skuldbumerangen* hävdar att

trede världens skulder har gett fordringsägarna i norr möjlighet att inter文nera i ekonomiers skötsel med en politik ”som paketerats under den allmänna rubriken ’strukturell anpassning’”. Problemen för de skuldsatta länderna är, skriver George, att amorteringar och räntor måste betalas innan de är fria att bygga upp sin inhemska ekonomi. Doktrinen om att marknaden ger ”alla allt” om den bara får agera ostört är enligt George ”vansinnig” (George 1991: 11–2; 216), eller med Paulys ord: ”Globalization cannot be left on autopilot.” (Pauly 2000: 169)

En skiljelinje i synen på globalisering går mellan dem som ser globalisering som något oundvikligt, och därför förordar ökad avreglering, och företrädare för uppfattningen att globalisering är ett resultat av politiska beslut och därför är en utveckling som är möjlig att påverka.

2.2 Ekonomi och ekonomism

I samhällsdebatten fokuseras framför allt tillväxten, som definieras som en ökning av bruttonationalprodukten BNP över tid. BNP-måttet kritiserats bland annat för att inte inkludera ekonomiska aktiviteter utanför den reguljära marknaden och för att inte justera för miljöförstöring och förbrukning av ändliga resurser. BNP tar heller inte hänsyn till inkomstfördelning eller ickemateriella levnadsbetingelser. (Fregert – Jonung 2000: 57–8). En annan kritikpunkt av användningen av BNP-måttet är att ekonomi betraktas som ett mål och inte som ett medel (Ekins 1988: 101).²² Tillväxtmålet är normerande inom nationalekonomin och, på grund av nationalekonomins starka inflytande på politiken, även det överordnade samhällsmålet (Forsberg 1999: 23, 55).

Den ökade mediebevakningen av ekonomi (Jonung 1999: 67) speglar finansmarknadernas växande roll och handlar till största delen om tillväxt och om kursrörelserna på världens börser. Om mediernas urval av just dessa delar av ekonomin beror på medielogiken eller om det har andra orsaker är inget som skall utredas här. Däremot kan konstateras att de så kallade ekonomivärdena – funktionell rationalitet, kostnadseffektivitet och produktivitet – idag har en sådan position i samhällsdebatten att de inte på

allvar ifrågasätts av någon (Lundquist 1998:63). Den allt mer omfattande privatiseringen av offentlig verksamhet raserar gränserna mellan det offentliga och det privata (Newman 2000: 19) och när den offentliga verksamheten skall drivas på samma sätt som den privata, det som kallas ekonomism, riskerar ekonomivärdena eller åtminstone två av dem – kostnadseffektivitet och produktivitet – att tränga undan de för den offentliga sfären unika demokratiska värdena politisk demokrati, rättssäkerhet och offentlig etik (Lundquist 1998: 63):

I den aktuella diskussionen uppträder en nyliberal falang (med ekonomistiska förtecken) vilken tenderar att reducera politik till något mindre meningsfullt. Politik beskrivs som en symbolverksamhet och som ett allmänt osäkligt och ideologiskt präglad käbbel vilket man med fördel kunde vara förutan. På denna punkt framstår utvecklingen som fullständigt absurd i relation till vårt offentliga etos: politikerna skulle vara ett ovälkommet element i den demokratiska politiken! (Lundquist 1998: 145)

Denna utveckling motsägs inte av nationalekonomen Jonung, som konstaterar att enskilda länders regeringar idag övervakas och bedöms på samma sätt som aktiebolag och deras ledningar:

Prissättningen på deras skuldebvis och valutator återspeglar deras skötsel av sitt lands affärer på samma sätt som aktiemarknaden betygsätter ledningen för enskilda företag (Jonung 1999: 69).²³

Till skillnad från Lundquist och Newman menar Jonung att detta är ett ”bidrag till den sedvanliga demokratiska processen” och som sådant fördjupar demokratin (Jonung 1999: 74), men, som Pierre konstaterar, gör ”marknaden” inga politiska bedömningar. Marknadsaktörerna är intresserade av att förmera ett kapital och är enligt egen utsago ointresserade av vilken politik som förs, bara den är stabil (Pierre 1999: 35–6). Läggtill detta det faktum, att svängningarna på finansmarknaderna inte har så mycket att göra med ekonomiska fundamenta eller analyser av ekonomisk politik, utan till stor del handlar om psykologi och flockmentalitet. Att låta finansmarknaden ha ett så stort inflytande på vilken

politik som skall föras som den haft under det senaste decenniet kan under dessa förutsättningar framstå som märkligt (Pierre 1999: 27–34, 45).

Attacs förslag om Tobinskatt gör det särskilt intressant att notera valutamarknadens speciella förhållanden. Valutamarknaden uppvisar drag som skiljer den från gängse marknadsteori, där utbudet motsvarar efterfrågan vid ett givet pris.²⁴ På valutamarknaden finns inga renodlade köpare eller säljare och handeln styrs av relativpriser och relativ köpkraft. Med Tobinskattens innebörd i beaktande är det också viktigt att hålla i minnet att transaktionskostnaderna på valutamarknaden är försumbara (Pierre 1999: 33–4).

Ekonomi blir ekonomism när den privata sfärens värderingar också blir den offentliga sfärens värderingar—i sådan hög grad att det offentliga existens på många områden ifrågasätts. Finns det då någon plats kvar för utövandet av demokrati om det är så att demokrati hör till den offentliga sfären och bara den? Eller är det tvärtom så att den privata och den offentliga sfären delar många värderingar?

2.3 Demokrati

Idealt har demokrati och marknadsekonomi såväl formella som informella institutioner gemensamma. Badersten talar om äganderätten och i förlängningen rättsstaten, principerna om pluralism och konkurrens, ett fritt decentraliserat informationsflöde och de informella institutioner som kan sammanfattas i begreppet civilkultur, nämligen samarbete, deltagande, öppenhet, tillit, ansvarsfullhet, respekt och tolerans. Detta gemensamma värdesystem innebär enligt Badersten att vi kan tala om ett direkt samband mellan marknadsekonomi och demokrati (Badersten 1995: 389–91).²⁵ Ökad ekonomisk frihet i form av avregleringar anses också kunna stärka demokratin. Jonung hävdar att de avregleringar som pågått från mitten av 1980-talet inneburit "en utvidgning och fördjupning av vår demokrati" (Jonung 1999: 78). Newman avfärdar emellertid något samband mellan en friare marknad och demokrati, eftersom, som han säger, privat företagande aldrig existerar för att tjäna ett allmänt syfte. Att tro att mer kapitalism ger

mer demokrati är därför enligt Newman uttryck för "ogrundad optimism" (Newman 2000: 27, 2). Pauly menar att marknadsekonomins framgång till viss del förstärkt den representativa demokratin, men ju mer den moderna kapitalismen fördjupats, säger han, desto svårare har det blivit att uppnå politisk jämlikhet (Pauly 2000: 2).

Att tillskriva marknaden så diametralt olika roller för demokratin är möjligt eftersom alla inte menar samma sak med vad demokrati är eller bör vara. Lundquist identifierar två hållningar som har en kärna av värderingar gemensamma²⁶ men skiljer sig åt i sin syn på hur stort inflytande det offentliga skall ha eller annorlunda uttryckt, om den individuella eller den gemensamma beslutsmakten skall prioriteras (Lundquist 1998: 76–81). Den individuella beslutsmakten handlar i dessa diskussioner om individens möjlighet att utöva sin makt som konsument. Jonung talar om "individens vetorätt" på marknaden som "argumentet för den liberala demokratisynen" (Jonung 1999: 78, min kursivering). De som anser att demokratin är i kris menar att uppfattningen att demokrati är det samma som att individen har valfrihet på marknader, sk. marknadsekonomi, utgör ett hot mot den offentliga demokratin eller medborgardemokratin (Lundquist 1999: 245, 252–3; Hveem 1997: 55; Allardt 1999: 24; Pauly 2000: 7). Jonung å sin sida får "associationer till det totalitära demokratibegreppet" av företrädare för den demokratiuppfattning som anser "att beslut som *inte* är fattade inom det politiska systemet i grunden är suspekta ur ett demokratiskt perspektiv eller till och med odemokratiska" (Jonung 1999: 76). Detta kan jämföras med Lundquists och Newmans resonemang om att det bara är det offentliga som omfattar demokrativärden. Att reducerade medborgaren till kund på en (privat) marknad innebär att plånbokens storlek blir avgörande för vilket inflytande individen kan utöva, vilket ligger långt från uppfattningen att allas röster är värda lika mycket.²⁷

Globaliseringen är som nämnts ovan både ett ekonomiskt och politiskt fenomen. Demokratiskt underskott uppstår på grund av att politiska beslut i allt större utsträckning fattas på stort avstånd från dem de påverkar, så kallad "inkongru-

ens mellan beslut och verkan” (Zürn 2000: 93). De multinationella globala företagens ökade makt leder också till ett demokratiskt underskott eftersom dessa företag har inflytande över människors liv utan att ha något demokratiskt ansvar. Denna makt kan därför uppfattas som illegitim, inte minst därför att dessa företag har kapacitet att påverka den politiska agendan (Pauly 2000: 167; Hirst 1998).

Forskningen är långt ifrån enig, men på många håll framkommer en oro för att demokratin hotas av globalisering och ekonomism. Attacrörelsens strävan efter att demokratiska institutioner skall återta initiativet från marknaden kan ses som ett medborgerligt uttryck för denna oro. Hur reagerar samhället när sådana tecken på oro yttrar sig i konkreta förändringskrav?

3 Reaktion på nya samhällsfenomen

Samhällets reaktion på nya samhällsfenomen är inget som den statsvetenskapliga litteraturen fördjupat sig i, åtminstone inte den litteratur som skriver om sociala rörelser (som är det fenomen som studeras här). Genom att läsa ”mellan raderna” i sådan litteratur går det emellertid att finna fyra huvudsakliga sätt på vilka samhället reagerar på sociala rörelsers krav: man reagerar genom att ignorera (Amenta och Young 1999; Tarrow 2000: 276), genom att göra motstånd (Friberg 1988: 3; Dahlerup 2000: 114; Fitzgerald 2000), genom att vara tillmötesgående (Stern 1999: 39; Hedström, Sandell och Stern 2000; Fitzgerald 2000; Mawhinney 2001; Stubbergaard 2000: 37) och genom att införliva (Eyermerman och Jamison 1991: 64; Thörn 2000: 191; Tarrow 2000: 282; Fitzgerald 2000; Hellman 1997).

Vad gäller mediernas reaktioner på nya fenomen finns en del skrivet. Medieforskaren Nord har i sin studie av mediernas reaktion på bildandet av det lokala sjukhuspartiet i Hämösand 1994 konstaterat att detta fick oproportionerligt stort utrymme i lokalpressen jämfört med de etablerade partierna. Nord föreslår att den omfattande uppmärksamhet som sjukhuspartiet fick berodde på fascination över ett helt nytt parti. Att uppmärksamheten inte skilde sig mellan

tidningarna trots olika politisk hemvist anser Nord beror på en massmedial likriktning som styrs av nyheternas dramaturgi (Nord 1997: 93–104; jmf medielogiken). Journalisten Staffan Heimerson föreslår i sin nyligen utgivna rapport om Attacs första sjuttio dagar i medierna att den omfattande bevakningen är en mediernas försiktighetsåtgärd för att säkert ”ligga i tiden” (Heimerson 2001).

Det som intresserar här är emellertid hur man argumenterar för sitt förhållningssätt för eller emot förändringskraven. Först diskuteras Hirschmans reaktionsteori och därefter följer ett resonemang om tänkbara andra reaktionsmönster. Sist görs ett försök att knyta samman det som sagts om reaktioner med den kommande analysen i form av ett antal frågor och en sammanfattande modell.

3.1 Hirschmans reaktionsteori

Ekonomerna och samhällsvetaren Albert O. Hirschman (1991) har observerat att reaktionen på samhällsförändringar följer samma retoriska mönster vare sig det handlar om motstånd mot eller välkomnande av förändringen. Med utgångspunkt i konservativt motstånd mot alla slags förändringar identifierar Hirschman tre ”teser” inom vilka alla argument kan sorteras: tvärtomtesen, meningslöshetstesens och äventyrlighetstesens.²⁸

Tvärtomtesen går ut på att försöket att förändra samhället i en viss riktning kommer att få motsatt effekt, eftersom bara experter förstår hur det komplexa samhället hänger ihop. *Tvärtomtesen* rymmer en deterministisk syn på samhällsutvecklingen, vilket innebär att alla försök att åstadkomma förändringar kommer att leda till katastrofala följder. Inom nationalekonomin hävdas tvärtomeffekten för att försvara föreställningen om en självreglerande marknad. *Tvärtomtesen* är också ett vanligt argument mot välfärdsstaten, då all politik som påverkar någon av marknadens funktioner betraktas som skadlig. Att använda tvärtomargumentet är enligt Hirschman ett grundläggande drag i den reaktionära²⁹ retoriken. (Hirschman 1991: 11–42)

Enligt *meningslöshetstesens* förespråkare styrs samhället av naturgivna lagar. Samhället

betraktas som oföränderligt och alla försök till förändringar är därför dödsdömda. Även meningslöshetsargumentet används av kritiker av välfärdsstaten, vilka hävdar att denna egentligen bygger på själviska motiv hos förespråkarna och därför inte kommer att leda till de förändringar som utlovas. Meningslöshetstesen är enligt Hirschman konservativas viktigaste vapen. (Hirschman 1991: 43–80)

*Äventyrlighetstesen*s förespråkare försvarar status quo och framhåller att den föreslagna förändringen visserligen kan vara önskvärd som sådan – man medger alltså att förändring i önskad riktning är möjlig – men att den medför oacceptabla konsekvenser. Det problematiska med samhälliga förändringar är enligt äventyrlighetstesen att varje rörelse framåt orsakar stor skada på tidigare framgångar, som därmed riskerar att äventyras. På så sätt kan t.ex. välfärdsstaten hävdas vara en fara för friheten eller demokratin eller både och. (Hirschman 1991: 81–132)

Till sin förvåning upptäckte Hirschman att den progressiva retoriken följde samma retoriska mönster som den konservativa men med omkastade värderingar. Tvärtomtesen i progressiv dräkt går ut på att det gamla måste bort, kosta vad det kosta vill, dvs. det spelar ingen roll om förändringens resultat blir motsatt den avsedda, så länge det gamla försvinner. Meningslöshetstesens progressiva variant pekar på att samhället utvecklas i en viss riktning som det är meningslöst att försöka förändra. När progressiva använder äventyrlighetstesen består det äventyrliga i att *inte* agera. Detta kan enligt Hirschman ta sig uttryck på två sätt. Antingen pekar de progressiva på faran med att låta bli att handla, t.ex. på grund av risken för socialt upplopp, eller så argumenterar man för att den aktuella och den tidigare förändringen kommer att samverka. (Hirschman 1991: 101, 157, 159–63) Att retorikmönstret är detsamma (fast omvänt) hos progressiva som hos konservativa stärker Hirschman i hans uppfattning att detta mönster gäller "undantagslöst" genom historien (Hirschman 1991: 7, 35, 99, 133, 136).³⁰

Hirschman hävdar att argumenten används med närapå rutinmässig upprepning på helt olika situationer. Medan äventyrlighetstesen är lo-

giskt möjlig att använda samtidigt som de båda andra teserna, är tvärtomtesen och meningslöshetstesen ömsesidigt oförenliga. Ändå har Hirschman observerat det paradoxala att förenliga argument sällan framförs tillsammans, medan däremot de oförenliga ofta används samtidigt, ibland av samma person eller grupp av personer. (Hirschman 1991: 143–4)

Bronner (1993) menar att det inte är riktigt rättvist av Hirschman att dra reaktionär och progressiv retorik över en kam och att var och en istället bör undersökas för sina respektive särdrag. Till Hirschmans försvar kan här sägas att hans poäng är just detta att han noterat att den konservativa och progressiva retoriken uppvisar samma mönster. Han menar att den enhetliga retoriken "vitnar om tvånget att argumentera enligt vissa identiska mönster" (Hirschman 1991: 99) mer än att argumenten nödvändigtvis skall motsvaras av faktiska förhållanden i verkligheten (Hirschman 1991: 35, 38). Han menar att argumenten i denna "ytterlighetens retorik" i själva verket är konstgrepp som har konstruerats enkom för att göra dialog och överläggning omöjliga (Hirschman 1991: 168, 170). Denna inte särskilt smickrande bild av reaktioner på förändringar kryddas med omdömen om dem som "bristfälliga" och "intellektuellt suspekta", något som knappast är gynnsamt för en öppen och förutsättningslös dialog i demokratisk anda (Hirschman 1991: 166, 170).

Det huvudsakligen positiva mottagandet³¹ av Hirschmans teori kan kanske förklaras med att den är förförande enkel. Enkelhet är ett kriterium (av flera) på en bra teori (Hempel 1969: 47–52). Nu säger aldrig Hirschman att det är en teori han lanserar eller att det är hypoteser han levererar. Hirschman hävdar ett samband – mellan samhällsförändringar och reaktionen på dem – som undantagslöst gäller och om det inte är en teori han lägger fram, handlar det snarare om en "lag", låt oss kalla den lagen om reaktioner mot förändringar. Enligt både tvärtomtesens och meningslöshetstesens förespråkare styrs samhället av "lagar" som omöjliggör att förändringsförsök får önskat resultat. Ekonomen Pareto hävdade t.ex. på 1800-talet att det finns en naturgiven inkomstfördelning i samhället som svårligen låter sig förändras (Hirschman 1996:

61–2). Detta, hävdar Hirschman, är en av flera ”lagar” som åberopas av förändringsmotståndare för att förklara varför välfärdsreformer är verkningsslösa – och att hävda att samhället är lagbundet och därför omöjligt att förändra, i alla fall i önskad riktning, hör till den ”tvångsmässiga” retorik som Hirschman fördömer. Att han samtidigt hävdar att han själv upptäckt ett lagbundet mönster i samhället är en svaghet i en i övrigt mycket övertygande framställning.³² Klass (1993) menar att Hirschmans egen retoriska förmåga är lika genomskinlig som de konservativas, en uppfattning som är svår att dela. Däremot är det två skilda saker att argumentera övertygande och att ha rätt i sak. Kanske är reaktionsmönstren inte begränsade till de tre som Hirschman för fram? Kanske är det inte möjligt att tala om allmängiltiga reaktionsmönster överhuvudtaget?

3.2 Andra möjliga reaktionsmönster

Alternativ till de reaktionsmönster Hirschman har observerat finns bland annat i hans egen bok. Att reagera på förändringskrav enligt ”den omogna tidens princip” innebär helt enkelt att hänvisa till att tidpunkten inte är den rätta. En sådan reaktion avfärdas emellertid av Hirschman utan vidare kommentarer än att den har ett ”charmerande” namn (Hirschman 1991: 83), vilket sannolikt beror på att den inte förekom i hans material. Det är emellertid inte orimligt att anta att förändringsmotståndare försöker förhindra förändring genom denna typ av förhållning.

En annan metod att försöka förhindra förändringar är att använda det som Wingborg kallar ”glida utför-argumentet”, som går ut på att hänvisa till den prejudicerande effekt som tillmötesgående av förändringskrav kan ha – genomförs denna förändring nu, kommer krav på ännu större förändringar i framtiden (Wingborg 1987: 25). Detta reaktionsmönster är analogt med två principer som Hirschman avfärdar som besläktade till hans äventyrlighetstes (Hirschman 1991: 82–3). Det finns förvisso ett visst släktskap med äventyrlighetstesens – genomförandet av förändringen leder till ett slags kostnader i och med risken för nya krav i framtiden – men

det är ändå möjligt att hävda att ”glida utför-argumentet” står på egna ben. Äventyrlighetstesens kärna är att förändringsförsöket äventyrar något som redan existerar, medan ”glida utför-argumentet” används av rädsla för något som eventuellt skall komma i framtiden. Kanske är Hirschmans äventyrlighetstes för komplex om den faktiskt kan omfatta så pass skilda argumentationsmodeller?

Ett tredje möjligt reaktionsmönster mot förändringar är något slags undvikandekategori, dvs. att reagera genom att ignorera. Som framgår ovan tar litteraturen om sociala rörelser implicit upp två reaktionssätt mot förändring, varav det ena är att reagera genom att ignorera. Det andra, att reagera genom att göra motstånd, torde täckas in av Hirschmans tre reaktionsmönster.

Reaktioner som stödjer förändringar har i litteraturen om sociala rörelser identifierats som tillmötesgående, dvs. att säga ja, och införlivning, som innebär att man gör förslaget till sitt eget. Tillmötesgående kan man vara på alla de sätt som Hirschman beskriver som progressiva varianter av de tre ”teserna”. Däremot inkluderas inte införlivning i dessa, varför denna variant får betraktas som en egen kategori.

3.3 Hur testa Hirschman?

Sammanfattningsvis skulle det – om Hirschman har fel – kunna finnas åtminstone sex olika sätt att reagera negativt på förändringsförsök: tvärtom, meningslöshet, äventyrlighet, förhållning, glida utför och ignorans, och minst fyra olika sätt att reagera positivt: omvänd tvärtom, meningslöshet respektive äventyrlighet samt införlivning. En möjlighet är också att reaktioner på förändringskrav inte följer några mönster överhuvudtaget och sätten att reagera kan då vara oändligt många. Att studera mediernas reaktion på Attacs förändringskrav är ett sätt att testa om Hirschmans teori håller. I den lilla skala som testet kommer att genomföras här finns givetvis ingen grund för något generaliserande omdöme. En hypotes eller teori är emellertid bara sannolik så länge inget avvikande fall observerats (Hempel 1969: 35; Peters 1998: 150) och på den grun-

den skulle analysen i denna uppsats ändå kunna utgöra en prövning av Hirschman.

Analysen utgår från svenska Attacs krav på införandet av Tobinskatt.³³ Uppsatsens första frågeställning handlar om hur argumentationen för och emot detta krav "ser ut", dvs. vad som tas upp och vilken logisk struktur argumentationen har. Undersökningen av detta försöker svara på följande frågor. Vilka är teserna? Hur argumenteras för och emot kravet utifrån kriterierna relevans och hållbarhet? Detta deskriptiva och värderande moment förbereder den testande delen, som bygger på en jämförelse mellan den observerade empirin (mediernas argument) och den logiska strukturen i Hirschmans "teser". Den fråga som skall besvaras är huruvida argumentationen följer mönstret i Hirschmans teser och kommer att ge besked om huruvida teorin kan stärkas eller förkastas.

Ställningstagande för eller emot dessa krav sätts upp som *tes*, dvs. det påstående³⁴ som det argumenteras för (Björnsson m.fl. 1994: 19). Sedan argumenten för tesen strukturerats upp och värderats, jämförs dessa med Hirschmans tre "teser", som med argumentationsanalytisk terminologi egentligen utgör *argument*.³⁵ För att Hirschmans teori inte skall vara ogiltig, skall alla argument för tesen (t.ex. att Tobinskatt inte

bör införas) kunna placeras in i någon av rutorna 1 till 6 i analysens schemat (figur 3.1) och *ingen annanstans*.

4 Attacs krav i medierna

Hur reagerade medierna på Attacs krav? Argumenterade man sakligt reflekterande för och emot eller reagerade man mer eller mindre instinktivt, så som Hirschman beskrivit reaktionen på samhällsförändringar? Detta kapitel syftar till att besvara dessa frågor. Av pedagogiska skäl och för att i någon mån underlätta intersubjektiv prövning (Lundquist 1997: 52) presenteras den beskrivande analysen i sin helhet i ett fall (bilaga 2). De funna argumenten redovisas grupperade efter fem kategorier och därefter jämförs argumentens logiska struktur med Hirschmans reaktionsmönster. Allra först några ord om det krav som medierna reagerar på.

4.1 Kravet att införa skatt på valutatransaktioner – Tobinskatten
Tobinskatten har fått namn efter sin upphovsman, den amerikanske ekonomen James Tobin, som första gången 1972 som "näst bästa alterna-

Tes (ställningstagande)		Argument
För	Emot	
1. Genomförandet av kravet får motsatt effekt jämfört med den avsedda, men det gör inget eftersom det väsentliga är att det bestående förändras.	2. Genomförandet av kravet får motsatt effekt jämfört med den avsedda, vilket är negativt. Kravet bör därför inte förverkligas.	Tvärtom
3. Att motsätta sig kravet får ingen effekt eftersom samhället förändras på ett förutbestämt sätt.	4. Genomförandet av kravet får ingen effekt eftersom samhället är oföränderligt.	Meningslöshet
5. Genomförandet av kravet är nödvändigt för att inte äventyra tidigare uppnådda framsteg.	6. Genomförandet av kravet leder till önskad effekt men till priset att ett tidigare, och värdefullare, framsteg går förlorat.	Äventyrlighet

Figur 3.1 Analysens schemat.

tiv³⁶ föreslog en skatt på transaktioner mellan olika valutor för att minska effektiviteten på finansmarknaderna och därigenom öka centralbankers och regeringars förmåga att bedriva en penning- och skattepolitik anpassad till den egna ekonomin (Tobin 1978). I och med att en avgift tas ut varje gång en valutagräns passeras, gynnas långsiktiga investeringar medan kortsiktig spekulation fördras. Attacrörelsen ser Tobinskatten som ett sätt att ändra det ekonomiska system som sätter ramarna för existensen av ett orättvist samhälle där "[d]emokratin sätts ur spel för att företag ska kunna nå sina mål" (Vera-Zavala 2001: 92). Intäkterna vill man skall gå till behövande medborgare i de fattigaste länderna, men det är inte det huvudsakliga syftet med skatten.

Dala-Demokraten uttrycker ingen ståndpunkt när det gäller Tobinskatten. Aftonbladet gör ett enda kortfattat inlägg, som inte uttryckligen tar ställning, men välkomnar att Tobin fortfarande stöder sin idé. I de borgerliga tidningarna diskuteras sammanlagt elva artiklar Tobinskatten, flera relativt utförligt. Gemensamt för dem är att de är emot Tobinskatten. Ställningstagande eller *tesen* (T) kan sålunda formuleras:

T: Skatt på valutatransaktioner – Tobinskatt – bör inte genomföras.

Artiklar som talar *för* Tobinskatt förekommer också under den period som studeras. Dessa utgörs emellertid av debattartiklar,³⁷ som utelämnats i denna uppsats.

4.2 Argumenten kategoriserade

I de ledare som argumenterar emot Tobinskatten förekommer enligt denna analys sammanlagt tolv olika argument av första ordningen.³⁸ Dessa kan delas in i fem huvudgrupper. Den övervägande delen av argumenten behandlar själva skatten, allt från att den inte är genomförbar till vilka konsekvenser den skulle få om den ändå gick att genomföra. En annan grupp av argument tar fasta på analysen bakom Tobinskatt, som man bedömer som felaktig. Ett fåtal argument uppehåller sig vid att diskutera skattens förespråkare och förslaget som fenomen. Den femte kategorin består av ett enda argument och handlar om intäkternas användning. I det följande

de görs en genomgång av dessa kategorier och exempel ges på argument inom varje kategori.

Argument mot själva skatten. Inom denna grupp av argument diskuteras framför allt att Tobinskatten är omöjlig. Här återfinns argument om att Tobinskatten är orimlig därför att det inte finns någon global demokrati (DN 5/1). Att det inte finns någon global demokrati är sant och att ett skatteindrivande organ måste ha demokratisk legitimitet stämmer överens med demokratiska värderingar om hur politik skall bedrivas. Dessa argument stärker argumentet att Tobinskatt är orimlig, förutsatt att man accepterar premissen att övernationell demokrati är nödvändigt för att genomföra Tobinskatten. En invändning skulle här kunna göras från Tobin själv, som diskuterar möjligheten att indrivningen av skatten kan ske nationellt (Tobin 1995: 54–5). I detta sammanhang kan det vara värt att påpeka att den överväldigande delen av valutahandeln sker mellan demokratier (Hermele 2001: 29) – en nationell indrivning skulle således i de flesta fall kunna skötas av organ med legitimitet. Argumentets beviskraft förutsätter att global demokrati måste föregå införandet av en Tobinskatt. Detsamma gäller ett liknande argument hos Svenska Dagbladet (14/1), som går ut på att det inte finns någon "världsregering" som skulle kunna driva in skatten. Det är svårt att avgöra vem som har "rätt" eller "fel" i en sådan fråga och det ingår heller inte i argumentationsanalysen att avgöra den saken. Svenska Dagbladets argument saknar emellertid uttryckligt stöd och är därmed svagare än argumentet i Dagens Nyheter.

I en annan artikel anför DN argumentet att skatteparadisen inte kan avskaffas utan "kanonbåtsdiplomati", ett argument som i mycket liknar ett argument från Svenska Dagbladet om att kryphålen (skatteparadisen) inte går att täppa till. Ytterligare ett argument för att Tobinskatten inte går att genomföra är att den är politiskt omöjlig. Det är DN (22/1) som hävdar detta utan vidare motivering och man är säker på sin sak: "Tobinskatten kommer aldrig att genomföras." Bevisbördan tillhör normalt den som framför ett argument och ett bra argument får stöd av minst två argument. Här har argumentet inget stöd i texten och får därför betraktas som ett svagt ar-

gument. Några dagar tidigare (18/1) anförde man emellertid argumentet att USA aldrig skulle acceptera Tobinskatten, ett argument som mot bakgrund av president Bushs lågskattepolitik knappast kan vara något annat än hållbart. Argumentets relevans förutsätter att det är nödvändigt att alla länder deltar, något som tidigare visats att det inte råder någon enighet om. Argumentet har beviskraft om det är nödvändigt att USA inför Tobinskatt, annars inte.

Det förekommer också argument som utgår från att Tobinskatten trots allt är möjlig men att dess konsekvenser skulle bli allt annat än de avsedda. I en av DN:s ledare (16/1) slås fast att Tobinskatten inte skulle få avsedd effekt utan att något skäl anges. En sådan gång är det enkelt att avfärda argumentet som svagt. Eventuellt skulle man kunna tänka sig att påståendet refererar till vad som i en tidigare ledare anförts som en felaktig effekt, nämligen att Tobinskatten skulle ge upphov till byråkrati, korruption och nya måltavlor för demonstranter (DN 5/1). Om byråkrati leder till korruption kan man nog tänka sig att demonstranter skulle protestera. Hållbarheten förefaller god i detta fall. Men demonstrationer förekommer redan nu när det inte finns någon Tobinskatt. Avsikten verkar här vara att varna för att demonstrationerna knappast kommer att upphöra, alternativt öka i omfattning, om skatten genomförs. En fråga man kan fundera över är om protesterande demonstranter är en företeelse som stärker tesen att Tobinskatt inte bör införas. För att argumentet skall vara relevant förutsätts att byråkrati, korruption och demonstranter är negativa effekter av Tobinskatten som väger tyngre än dess förmodade positiva effekter. Byråkrati och korruption förekommer som bekant i många samhällen. Som jämförelse kan man till exempel fråga sig om EU:s byråkrati är ett argument mot europeiskt samarbete. Vad gäller beviskraften för argumentet mot Tobinskatten, förefaller det hänga på hur man värderar de positiva och negativa effekterna av att skatten genomförs, effekter som ingen egentligen kan veta något om.

I en annan ledare (22/1) hävdar DN att skatten är för liten för att ha någon inverkan på stora och skadliga valutaflöden. Detta argument förutsätter den konstruktion av Tobinskatten som van-

ligtvis diskuteras, nämligen en procentuell omställningsskatt.³⁹ En variant på Tobinskatten har tagits fram av tysken Paul Bernd Spahn. Med en kompletterande, mycket hög skatt på växelkursförändringar som inte håller sig inom ett visst målområde skulle Tobinskatten enligt Spahn kunna förhindra spekulativa attacker (eftersom risken för dessa är större ju mer valutakursen fluktuerar). Ytterligare en fördel med Spahns förslag, hävdar Wahl och Waldow (2001:9), är att det är möjligt att genomföra inom ett enda land.⁴⁰ Men om man utgår från Tobins, eller Attac, variant, handlar det alltså om en mycket låg skatt på alla valutatransaktioner. Att den är låg skulle innebära att enstaka transaktioner inte berörs nämnvärt, medan upprepad handel i spekulationssyfte fördyras. Invändningen att Tobinskatten inte förmår stoppa skadliga valutaflöden får stöd hos de Vylder, som menar att orsakerna till de senaste årens finanskriser hänger samman med att länderna försökt kombinera fria kapitalrörelser med en fast växelkurs (de Vylder 2001: 118) och inte skulle ha kunnat förhindras med en Tobinskatt. Vilken lösning som förordas på problemen hänger samman med vad man anser är det bakomliggande problemet och det skulle leda för långt att här försöka bedöma olika alternativ (det skulle dessutom föra bort från ämnet – att värdera argumentationen). Om det är sant att skatten är för liten för att stoppa skadliga flöden, så är argumentet hållbart, annars inte. Relevant är det under alla omständigheter – det är rimligt att låta bli att införa en åtgärd som inte har avsedd effekt. Här skulle man också kunna tillfoga att Tobinskatten är en viktig symbolfråga för Attac. Kanske är det så att den inte förmår påverka särskilt mycket? Kanske är det så att det väsentliga är att markera att man vill se att demokratin och politiken står över vinstintressen hos enskilda aktörer? Därutöver är det intressant att notera att DN:s argument, att Tobinskatten är för liten, framförs i en text som inte vill ha någon skatt över huvud taget.

Svenska Dagbladet (14/1) tar som en av skattens negativa konsekvenser upp att finansmarknadens effektivitet skulle minska. Det är ett intressant påpekande, eftersom syftet med Tobinskatten är just att minska effektiviteten. Resonemanget går i cirkel – Tobinskatten är dålig

eftersom den är dålig – och som argument betraktat saknar det relevans och därmed beviskraft.

Andra argument handlar om att Tobinskatten får motsatt effekt. Det är Svenska Dagbladet som i två varianter (9/1 och 14/1) anför detta som argument mot Tobinskatt. Den första varianten konstaterar: ”Problemet med Attacs mål är att det som kan verka gott inte är fungerande medel för att skapa en bättre värld, utan tvärtom motverkar sina syften.” Detta argument mot Tobinskatten följs inte upp av någon saklig motivering och är därför inte hållbart.⁴¹

I den andra varianten hävdas att de fattiga skulle drabbas hårdast av ett genomförande av Tobinskatten. Alla skulle således drabbas, men värst blir det för de fattiga, som Tobinskatten i Attacs tapping är tänkt att kunna hjälpa. Anledningen till detta är enligt SvD att tillgången på kapital kommer att minska, antingen för att skatten är så effektiv att alla kapitalflöden upphör och med dem skatteintäkterna, eller för att den pga. skatteparadisen och en enorm administration och kostnader för uppbörd är så ineffektiv att det inte kommer in några pengar. Det ligger sannolikt en del i dessa påpekanden. En invändning mot dessa stödargument är att de är anförda som stöd till argumentet att de fattiga skulle drabbas av detta. Som resonemanget förs, är det värsta som kan hända de fattiga att Tobinskatten inte genererar några pengar eller, med andra ord, att ingenting skulle hända. Om Tobinskattens intäkter försvinner i administration så är det de som betalar skatten som förlorar – för de fattiga länderna skulle det inte bli någon skillnad. Ett sätt att logiskt ”rädda” argumentationen är att förutsätta att den minskade kapitaltillgången avser kapitaltillgången i de fattiga länderna (och inte kapitaltillgång i största allmänhet) och att denna är något som gynnar de fattiga länderna. Detta sägs inte uttryckligen i texten, utan måste tolkas in. Detta bör också göras. Argumentationsanalysen är en metod som är välvilligt inställd till de texter som analyseras och strävar efter att komma så nära författarens avsikter som möjligt. Med denna förutsättning uttalad, får argumentet att de fattiga skulle drabbas viss beviskraft, framför allt för att relevansen ökar. Å andra sidan är det en mycket liten del av allt ka-

pital som går till de fattiga länderna,⁴² vilket minskar hållbarheten och därmed beviskraften.

Sammanfattningsvis förekommer i materialet fyra olika typer av argument mot själva skatten. Tobinskatt bör enligt dessa argument inte införas därför att den

- är praktiskt och/eller politiskt orimlig eller omöjlig;
- inte kan uppnå det den sägs kunna uppnå;
- får fel effekter;
- får motsatt effekt.

Argument mot analysen som skatten bygger på. Ett flertal argument angriper analysen bakom idén med Tobinskatt. Detta måste bedömas vara av hög relevans – bygger idén på en felaktig analys är det rimligt att anta att det är en dålig idé. Vilka är då dessa argument och är de hållbara?

Att frihandel är det enda som kan rädda de fattiga länderna hävdas av Dagens Nyheter (5/1) och Västerbottens-Kuriren (29/1). Det finns inga entydiga belägg för hållbarheten i detta argument. Enligt Världshandelsorganisationen WTO har klyftorna i världen minskat tack vare frihandeln (Lukas 2000), medan FN rapporterar om kontinuerligt ökande inkomstklyftor både inom och mellan länder (Vikström 2001: 152; Hermele 2001: 34–5; Nyberg 1997). Slutsatser om ökande eller minskande inkomstskillnader beror givetvis på vilka länder som ingår i undersökningen och vilken tidsperiod som avses. Det är också svårt, för att inte säga omöjligt, att isolera en enskild faktor som enda orsak till utvecklingen. Relevansen i argumentet beror på vad som menas med frihandel – inkluderas fri kapitalrörlighet, är argumentet relevant, eftersom Tobinskatten syftar till att göra denna mindre fri. God relevans men svårare att avgöra hållbarheten gör att argumentets beviskraft blir tveksam.

Ett argument som är nära förbundet med detta kommer från Svenska Dagbladet (17/2), som hävdar att ökande kapitalrörelser är en naturlig utveckling som inte bör bekämpas. Att ökande kapitalrörelser är ofrånkomligt är ett argument som bygger på föreställningen att politiken är maktlös och att ekonomin följer vissa ”naturlagar”. Mot detta kan anföras argument om att globaliseringen genomförs av stater och inte kan existera utan stater (Weiss 1998: 188–212). Båda dessa motsatta synpunkter är prövbara i

princip. Det är däremot inte argumentets andra del, att denna "naturgivna" utveckling inte bör bekämpas. Det är ett normativt påstående, vars hållbarhet avgörs av hur välgrundat det är. Stödet som anförs är att statliga ingrepp gör mer skada än nytta, ett argument som bygger på den outtalade premissen att en självreglerande marknad utan statlig inblandning är ett ideal. Som stöd för stödet lyfter man fram den så kallade valpskatten, en skatt på inhemsk värdepappershandel i Sverige under åren 1984–91. Vad denna skatt orsakade för skada förutsätts vara känt av läsaren. Enligt motståndare till valpskatten drog den inte in några pengar till staten samtidigt som en stor del av värdepappershandeln flyttade utomlands och den ekonomiska effektiviteten minskade (1998/99:Sk311; Eklund 2001: 39). Givet att dessa effekter är sanna och oönskade, ger argumentet stöd för argumentet att statliga ingrepp gör skada. Det förutsätter emellertid att man bortser från eventuella positiva effekter som skatten skulle ha kunnat ha på andra områden. Dessutom föreligger risk för argumentationsfelet förhastad generalisering. Men om man kan anta att Tobinskatten är ett statligt ingrepp liknande valpskatten fast på global basis, är argumentationen logiskt väl uppbyggd. Omnämmandet av valpskatten följs nämligen av påpekandet att Tobinskatten sannolikt kommer att orsaka samma skada som valpskatten fast i större skala. Förutsättningen för att acceptera huvudargumentet att ökande kapitalrörelser inte bör bekämpas är att man accepterar premissen om en självreglerande marknad och därmed anser att allt som stör denna är skadligt. Gör man inte det, kan argumentet inte stärka tesen.

En analys som kommer fram till att Tobinskatt bör införas bygger enligt Svenska Dagbladet (17/2) på okunskap om hur "den nya ekonomin" fungerar. Man menar att Attac drar fel slutsatser om orsaken till den omfattade valutahandeln. Den är bara en naturlig följd av de växande immateriella värden i samband med rörliga växelkurser, hävdar SvD. Det är givetvis en viktig utgångspunkt att veta vad som är orsaken till något som man försöker åtgärda. SvD pekar på hur företaget inom "den nya ekonomin" minskar behovet av politiska ingrepp när man "tar över sam-

hällets roll på olika humanistiska och kulturella områden". För att acceptera argumentet om "den nya ekonomins" funktionssätt måste man emellertid dela värderingen att det är positivt att företag träder in på områden som tidigare betraktats som gemensamma. Alla uppskattar inte en sådan utveckling. Hirst menar t.ex. att det är en fara för demokratin att företaget får allt större inflytande på områden som berör människor utan att för den skull kunna utkrävas något ansvar för det man gör, "[b]ecause the actions of companies create externalities that cannot be resolved by pricing in product or asset markets" (Hirst 1998). Det är i detta ljus Attac-rörelsens krav på Tobinskatt bör ses. Attac menar nämligen att Tobinskatten är ett sätt för demokratiska institutioner att återta initiativet från marknads-krafterna. För att Svenska Dagbladets argument skall kunna uppfattas som hållbart, torde det vara nödvändigt att omfatta en individualistisk demokratisyn som förordar minimal statlig inblandning. Relevansen är däremot hög. Om det är så att analysen bakom idén är felaktig på grund av okunskap så är det en relevant invändning mot idén att peka på denna okunskap.

Ett annat fel som Tobinskattens kritiker menar att dess förespråkare gör är att förorda fel lösning (VK 29/1). Här håller man med om att någon form av reglering av valutamarknaderna är nödvändig, men hävdar att befintliga institutioner som Världsbanken bör användas i stället för att inrätta en ny institution som Tobinskatt. Detta argument får inget stöd av andra argument och det är svårt att avgöra vad som ligger bakom artikelförfattarens påstående, annat än en motvilja mot Tobinskatt.

De två huvudsakliga argument som anförs mot analysen bakom förslaget om Tobinskatt hänger samman: naturlig ekonomisk utveckling bör inte bekämpas med regleringar och statlig inblandning är av ondo.

Argument mot dem som förespråkar skatten. Nästa kategori argument är av typen "ad hominem" – att försöka styrka att en person har fel i sak genom att lyfta fram en egenskap hos personen – vilket är en argumenttyp som per definition saknar beviskraft. Dagens Nyheter (5/1) hävdar att de som förespråkar Tobinskatt inte är trovärdiga.⁴³ Detta argument bygger på den out-

talade premissen att om förespråkarna inte är trovärdiga, är det rimligt att anta att deras idéer inte är trovärdiga. Som stöd för argumentet anges att förespråkarna är emot EU, ”det närmaste en övernationell demokrati” man kan komma. Politiska processer som EU är, enligt Dagens Nyheter, enda chansen till Tobinskatt. För att argumentet att förespråkarna inte är trovärdiga skall vara hållbart, krävs att man accepterar premissen att övernationell demokrati är nödvändigt för att genomföra Tobinskatt. Argumentet försvagas av samma invändning som mot argumentet mot skattens orimlighet, nämligen Tobins egen idé om nationell indrivning av skatten. För att argumentet skall vara hållbart måste det dessutom vara sant att förespråkarna är emot EU. Att EU är det närmaste en övernationell demokrati man kan komma förefaller vara ett rimligt påstående, men att EU:s politiska processer skulle vara enda möjligheten till Tobinskatt är inte lika övertygande. Ett andra stödjande argument för argumentet att Tobinskattens förespråkare inte är trovärdiga är påståendet att de kastar sten och molotovcocktails. Det är lätt att förkasta våldsanvändning av allt slag, varför detta argument, om det är sant, stärker detta stöd. Attac tar uttryckligen avstånd från all våldsanvändning (se Attac Sveriges stadgar §2 på www.attac.nu) samtidigt som våldsverkare har deltagit i Attac-demonstrationer. Oavsett om våldsverkarna varit medlemmar i Attac eller ej, minskar det förtroendet för rörelsen. Men huvudargumentet försöker styrka att något är fel genom att peka på något annat. Ett sådant argument saknar relevans, även om hållbarheten skulle vara hög. Argumentet saknar därmed beviskraft.

I Svenska Dagbladet 17/1 kritiserar Attac för att ”ett allmänt ogillande av mänskliga egenskaper” och det som åsyftas är egenintresset, som enligt nationalekonomins tolkning av Adam Smith leder till det gemensamma bästa. SvD (9/1) sjunger ånyo frihandels lov, men som läsare finns risk att man blir skeptisk till budbäraren i stället för till den som kritiseras. Det som skall vara medel (Tobinskatten) har blivit mål, säger man, och ”[e]ndast därigenom är det möjligt att förena dem som vill avskaffa frihandeln, protektionister som vill inskränka den eller känsliga personer som har svårt att stå ut med

att vi inte lever i den bästa av världar.” (min kursivering) Sådana formuleringar kan knappast ha något annat syfte än att förlöjliga motståndaren. Dessutom ges det egentliga argumentet, att Attac gjort Tobinskatten till ett mål, inget stöd.

Argument mot kravet att införa skatten. Dagens Nyheter (22/1) hävdar att själva förslaget om Tobinskatt är problematiskt eftersom det ”minskar intresset för och kraften bakom det seriösa arbete som under senare år har bedrivits för att förbättra de nationella och internationella finansiella systemen.” Man håller alltså med om att finansmarknaderna inte fungerar tillfredsställande, men menar att kravet på Tobinskatt bygger på en förenklad bild av verkligheten som därför stjälar uppmärksamhet från ett antal andra förslag. Man pekar här bland annat på ett ”oglamoröst” förslag från Finansinspektionen, som går ut på att bättre mäta finansiella risker och att öka öppenhet och kontroll. Med tanke på den mycket stora uppmärksamheten kring Attac och Tobinskatten och den betydligt mindre uppmärksamhet som Finansinspektionens förslag har fått, förefaller hållbarheten i den första delen av argumentet vara hög. Däremot antyds att förslaget om Tobinskatt på grund av sin enkelhet inte skulle vara seriöst, till skillnad från Finansinspektionens förslag som är ”tekniskt komplicerat och fyllt av detaljer”. Detta är ett indirekt underskattande av dem som stödjer Tobinskatten. Argumentets hållbarhet blir därmed inte särskilt hög. Relevansen är emellertid hög, förutsatt att man accepterar endera premissen att Tobinskatten är fel medel för att förändra finansmarknaderna eller att den har fel mål. Sammantaget kan argumentet sägas ha viss beviskraft.

Argument mot användningen av intäkterna från skatten. Västerbottens-Kuriren har två ledare som argumenterar emot Tobinskatten, ingen med detta som huvudsakligt tema och båda mycket kort. En av dem tar som enda ledare i undersökningen fasta på användningen av Tobinskattens intäkter i argumentationen emot den.⁴⁴ Argumentet är att en rättvis och säker användning av intäkterna inte kan garanteras. Den underliggande premissen är outtalad och skulle kunna formuleras: Åtgärder som inte är garanterat rättvisa och säkra bör undvikas. Säker inne-

bär i detta sammanhang "säkerheten mot missbruk av dessa medel". Vad som menas med "rättvis" kan visserligen alltid diskuteras, men det förefaller ändå rimligt att anta att rättvisa och säkerhet inte kan garanteras och hållbarheten i argumentet är sannolikt stor. Relevansen kan däremot diskuteras. James Tobins syfte med skatten var att minska valutamarknadens skadliga effektivitet genom att "strö grus i maskineriet". Skattens "potential som inkomstaltare" såg han som en biprodukt. När han två decennier senare resonerar kring sitt förslag, talar han fortfarande om att målet inte är att maximera intäkterna. Han kommer emellertid in på intäkternas användning när han argumenterar för att insamlingen av skatten skall göras av varje nation, som bör få behålla en betydande del av intäkterna som incitament för att genomföra uppgiften (Tobin 1995). Att Attacrörelsen har skattens intäkter i åtanke framkommer inte minst i namnet – förkortningens sista bokstäver AC står för "l'Aide aux Citoyens", dvs. till förmån för medborgarna. I programförklaringen⁴⁵ motiverar man också skatten med att lyfta fram hur mycket pengar som skulle kunna komma in och vad de skulle kunna användas till. Men man betonar att

syftet med skatten är att genomförandet av Tobinskatt är att stärka de demokratiska institutionerna.

Att Tobinskatten skulle generera intäkter är måhända inget huvudändamål, vare sig för dess uppfinnare James Tobin eller dess förespråkare Attacrörelsen. Inte desto mindre är det en viktig konsekvens av skatten att den sannolikt (dvs. om den inte blir så effektiv att alla valutatransaktioner upphör) kommer att inbringa resurser. Argumentet att en rättvis och säker användning av intäkterna inte kan garanteras kan, förutsatt att premissen accepteras, betraktas som relevant. Västerbottens-Kuriens korta inlägg mot Tobinskatten bedöms därmed äga viss beviskraft.

4.3 Argumenten och Hirschmans teori

I det följande skall ovanstående tolv argument jämföras med analysmodellen i kapitel 3 för att pröva Hirschmans teori. Som redan har framgått, finns inga argument för Tobinskatten i undersökningsmaterialet. De progressiva varianterna av Hirschmans "teser" kan följaktligen inte utsättas för någon prövning.

Argument mot Tobinskatt i det undersökta materialet	Reaktionskategori
1. Omöjlig, orimlig, ogenomförbar	Meningslös
2. Andra effekter – byråkrati, korruption, demonstranter	(Äventyrlig? Meningslös?)
3. Andra effekter – minskad effektivitet	?
4. Ej verkningfull	Meningslös
5. Motsatt effekt	Tvärtom
6. Bara frihandel räddar fattiga länder	(Äventyrlig? Tvärtom?)
7. Försök ej reglera ekonomins naturliga utveckling	Meningslös
8. Okunskap (om betydelsen av frihandel, kapitalrörlighet)	(Äventyrlig? Tvärtom?)
9. Befintliga institutioner bör användas	?
10. Ej trovärdiga förespråkare – världen mer komplex	(Tvärtom?)
11. Minskar intresset för seriösa förslag	Äventyrlig
12. Rättvis och säker användning kan ej garanteras	Tvärtom

Figur 4.1 Resultat av jämförelse mellan de funna argumenten och Hirschmans teori.

Av de tolv ”reaktionära” argument mot Tobinskattens genomförande som har identifierats i materialet kan sex utan vidare och fyra med tvekan kategoriseras som tillhörande antingen ”tvärtomtesen”, ”meningslöshetstesen” eller ”äventyrlighetstesen”. Två av argumenten är svårare att placera in i någon av de tre kategorierna, men passar heller inte in på något av de alternativa reaktionsmönstren som föreslogs: ”den omogna tidens princip”, ”glida utför”, undvikande eller införlivning. En schematisk översikt över resultatet ges i figur 4.1 och därefter följer en kort kommentar om vart och ett av argumenten och deras placering eller uteblivna placering i någon av kategorierna.

1. Att Tobinskatten inte skall genomföras för att det helt enkelt inte går är det vanligaste argumentet och kan utan större problem föras in i kategorin meningslöshet: det är meningslöst att försöka införa Tobinskatt för det är ändå inte möjligt.

2. Att skatten medför oönskade bieffekter som byråkrati, korruption och demonstrationer mot detta är ett argument som är svårare att placera. Tvärtomeffekt är utesluten, eftersom syftet med Tobinskatten inte är avskaffa byråkrati och korruption. Om världen var fri från oönskad byråkrati och korruption utan Tobinskatt och skulle drabbas av detta med Tobinskatt, skulle argumentet passa in på äventyrlighet. Äventyrlighet skulle också kunna åberopas på basis av att just *den* byråkratin och just *den* korruptionen inte fanns tidigare och att nackdelen med de konsekvenserna är större än fördelarna med en Tobinskatt. Meningslöshetstesen skulle vara rimlig med tanke på textförfattarens betoning av fortsatta demonstrationer som en oundviklig konsekvens, dvs. världen skulle inte förbättras (lika med befrielse från demonstrationer) med en Tobinskatt utan allt skulle fortsätta som tidigare, om än av andra skäl.

3. Att Tobinskatten medför minskad effektivitet på finansmarknaderna är ett argument som avfärdades som ett cirkelresonemang i analysen ovan. Det faller på sin egen orimlighet att ett argument utan relevans skulle gå att kategorisera på något sätt alls. Det är emellertid viktigt att det ändå tas med, eftersom det bidrar till helhetsbilden av argumentationen.

4. Att Tobinskatten är verkningslös på grund av olika möjligheter att undkomma den är ett tydligt exempel på argumentation för att förändringsförsök är meningslöst.

5. Lika tydligt exempel på ”tvärtomtesen” är argumentet att Tobinskatten leder till motsatt effekt.

6. Argumentet att enbart frihandel kan hjälpa de fattiga länderna är mer problematiskt att kategorisera. Så här skulle man kunna resonera. Frihandel i dess verkliga bemärkelse är handel som är helt oreglerad överallt. Om det är så att något som är helt oreglerat är det allra bästa, så innebär varje reglering en försämring som äventyrar idealtillståndet, dvs. frihandel. Men nu är inte situationen sådan att det råder frihandel överallt.⁴⁶ Det finns alltså inte något att äventyra och äventyrlighetstesen stämmer inte in. Skulle tvärtomeffekten passa bättre? Ja, om enbart frihandel gör situationen bättre, så borde varje form av reglering, dvs. motsatsen till frihandel, göra situationen sämre och inte bättre, dvs. tvärtom.

7. Argumentet att valutamarknaderna inte bör regleras eftersom ekonomin följer en naturlig utveckling som vi måste anpassa oss till bygger på föreställningen om en värld som är omöjlig att förändra och ”meningslöshetstesen” passar som hand i handske.

8. Argumentet att Tobinskatten bygger på okunnig analys liknar argument nummer 6 så tillvida att det är okunnighet om frihandelns och de fria kapitalrörelsernas betydelse som åsyftas. På samma grund som ovan föreslås, lika tveksamt, äventyrlighet alternativt tvärtomeffekt.

9. Att befintliga institutioner bör användas istället för att inrätta en ny är ett svårplacerat argument, som kan grunda sig på föreställningen att ingenting skall eller bör eller kan förändras, dvs. meningslöshet. Det skulle också kunna tyda på att man anser att Tobinskatten är ett svårge-nomförbart krav och man därför tills vidare bör använda befintliga institutioner, dvs. förhållning eller ett argument enligt ”den omogna tidens princip”. Texten (VK 29/1) ger visst stöd för denna tolkning då man säger att Tobinskatten är en ”god tanke – men mycket svår att genomföra praktiskt”. Resten av texten argumenterar emellertid tydligt emot Tobinskatt och att avstå från

att kategorisera argumentet förefaller vara det alternativ som gör textförfattarens avsikter rättvisa.

10. Att angripa Tobinskattens förespråkare för att inte vara trovärdiga som ett argument mot ett införande av skatten är osakligt. Att kategorin "tvärtomeffekt" väljs, beror på skälet som framhålls till att de inte skulle vara trovärdiga: Tobinskattens förespråkare tror, felaktigt, att det finns en enkel lösning på ett komplext problem. Detta sätt att resonera träffade Hirschman på bland motståndare till välfärdsstaten, som betraktade samhället som alltför komplicerat för att förstå (för andra än dem själva) och hävdade att varje mänskligt försök att förändra samhället till det bättre bara skulle göra saken värre.

11. Att kravet på Tobinskatt stjälar uppmärksamhet från seriösa förslag som verkligen skulle kunna åstadkomma en förbättring är en uppenbar "äventyrlighetstes". Istället för att koncentrera debatten till sådant som skulle kunna göra någon nytta, diskuteras ett förslag som visserligen är välmående, men som riskerar att äventyra något bättre.

12. Att hävda att en rättvis och säker användning av intäkterna från Tobinskatten inte kan garanteras kan likställas med rädsla för att intäkterna skall missbrukas, dvs. gå till andra än de fattiga och behövande. Tvärtomeffekten är uppenbar.

Slutsatsen är att denna undersökning ger ett visst stöd för ett ifrågasättande av Hirschmans reaktionsteori. Detta är emellertid litet. De tveksamma fallen handlar om i vilken av Hirschmans kategorier de skall placeras – inte om huruvida de skall placeras i någon av dem eller ej. De två fall som inte går att placera är båda mycket svaga som argument betraktade, i det ena fallet ett argument som helt saknar beviskraft, i det andra fallet ett marginellt argument som ges mycket litet utrymme och inte stöds av några andra argument. Dessutom saknas helt argument för Tobinskatt i denna studie, varför prövningen av Hirschmans teori bara kunnat utföras till hälften.

Detta väcker frågor om materialet. Är dessa tidningar representativa? Eller är det en slump att just dessa fem tidningar inte argumenterar för Tobinskatt? På debattsidor förekommer ställ-

ningstaganden från både motståndare och förespråkare, men ledarsidorna diskuterar företrädesvis fenomenet Attac – vilka som är medlemmar (gamla "68:or"?), att man demonstrerar, att man får uppmärksamhet (!) osv. – och tar i liten utsträckning ställning till sakfrågorna. Bland sakfrågorna dominerar Tobinskatten stort. Att förklaringen till det ensidiga ställningstagandet emot Tobinskatten skulle vara att alla medier gynnar samma aktörer, som Asp (1988) och Strömbäck (1998) hävdar, förefaller mindre troligt, då det uteslutande är de borgerliga tidningarnas ledarsidor som över huvud taget tar ställning. De socialdemokratiska skriver proportionellt ungefär lika många ledare om Attac som de borgerliga, men medan de borgerliga tidningarna diskuterar kraven i fyrtio procent av sina ledare om Attac, är det endast sex procent eller en (1) av ledarna i de socialdemokratiska tidningarna som gör det.⁴⁷ Vad detta kan bero på, finns tyvärr inte utrymme att utreda här.

En annan aspekt av det undersökta materialets ensidighet är hur det förhåller sig till Hirschmans material. Är *det* representativt? Som föreslogs ovan (3.2) angående det faktum att han avfärdar "den omogna tidens princip", kanske också Hirschmans material lider av en viss skevhet. Även om inte heller detta kan bli föremål för analys här, är det något som bör hållas i åtanke.

Hur förhåller sig då argumenten *emot* Tobinskatt till varandra? Förekommer de ömsesidigt uteslutande tvärtom- och meningslöshetsargumenten i samma tidning? Kanske till och med i samma text? Detta, sade ju Hirschman, var en av egenheterna med det reaktionära retorikmönstret, liksom att de logiskt förenliga kombinationerna äventyrlighetstesesen och tvärtomtesesen är ovanliga i praktiken. Figur 4.2 visar i vilka tidningar och vilka dagar argumenten förekommer (de tveksamma fallen inom parentes).

Västerbottens-Kuriren håller sig till tvärtomargumentet, eventuellt kombinerat med äventyrlighet, men å andra sidan hade VK inte samma breda arsenal av argument som de båda stockholmstidningarna. Äventyrlighet och meningslöshet är logiskt förenliga, liksom tvärtom och äventyrlighet, så den intressanta jämförel-

	Tvärtom	Meningslös	Äventyrlig
Dagens Nyheter 5/1	(•)	•	(•)
Dagens Nyheter 16/1		•	
Dagens Nyheter 18/1		•	
Dagens Nyheter 22/1		•	•
Svenska Dagbladet 9/1	•	•	
Svenska Dagbladet 14/1	•		
Svenska Dagbladet 26/1		•	(•)
Svenska Dagbladet 17/2			•
Västerbottens-Kuriren 8/1	•		
Västerbottens-Kuriren 29/1	(•)		(•)

Figur 4.2 Tidningar och dagar när argumenten mot Tobinskatt förekommer.

sen är tvärtom- och meningslöshetskolumnerna. De oförenliga tvärtom- och meningslöshetsargumenten används av Svenska Dagbladet, även i samma text (9/1). För Dagens Nyheter (5/1) är den paradoxen inte lika uppenbar, eftersom tvärtomargumentet som avses (nummer 6) också skulle kunna kategoriseras som äventyrlighet.

Slutsatsen av denna uppställning är att inget ytterligare stöd ges för att ifrågasätta Hirschmans reaktionsteori. Mot bakgrund av hur osäkra avvikelserna var i jämförelsen mellan de funna argumenten och Hirschmans teori och med reservation för att endast den "reaktionära" sidans åsikter kommit till tals, är den sammanfattande slutsatsen av denna undersökning att Hirschman, om än med viss tvekan, får stå oemot-sagd.

5 Avslutning

Hirschmans iakttagelser blottade ett retoriskt mönster som mer verkade följa automatik än eftertänksam reflexion. En ganska pessimistisk syn, med andra ord, som inte kunnat vederläggas genom att studera svenska medias reaktion på Attacrörelsens krav på Tobinskatt. Svenska Dagbladets ledarskribenter verkar närmast panikslagna över förslaget om Tobinskatt och blandar och ger mellan förenliga och oförenliga argument, varvade med nedlåtande argument och argument som går i cirkel. Mediernas stora betydelse för vad det offentliga samtalet skall

handla om gör att det är viktigt att uppmärksamma hur detta samtal förs. Ur ett demokratiskt perspektiv är det särskilt viktigt att nya aktörer och idéer tillåts komma fram i offentligheten. Här har Attacrörelsen varit framgångsrik med tanke på hur marginell rörelsen faktiskt är—man försöker inte göra revolution eller på annat sätt genomföra någon genomgripande förändring av samhället, utan ställer några systemimmanenta krav som, om de skulle genomföras, antagligen inte skulle förändra särskilt mycket. Men man trampar uppenbarligen på en mycket öm tå, eftersom reaktionen på kraven—eller i alla fall ett av dem—blir så omfattande och högljudd. Detta skulle kunna vara bra för demokratin, eftersom det som hamnar på dagordningen i alla fall har en chans att bli diskuterat och bedömt. Samtidigt är det illavarslande om argumentationen följer ett dåligt—och eventuellt förutsägbart—mönster som inte ger utrymme för reflexion och dialog i demokratisk anda. En annan aspekt av mediernas reaktion är att fenomenet Attac uppenbarligen varit så mycket mer intressant än det budskap som rörelsen för fram. När huvudkravet Tobinskatt tas upp, är det främst svårigheterna med genomförandet som diskuteras och endast i mindre utsträckning syftet bakom skatten.

Vägen till prövningen av Hirschmans reaktionsteori har gått via argumentationsanalys, en metod som bjudit på en del svårigheter under resans gång, inte minst när det gällt den välvilligt inställda rekonstruktionen av en ibland obefintlig argumentationsstruktur. Svårast har nog

ändå varit att strikt hålla sig till argumentationsanalysen och inte hamna i en diskussion för eller emot det som argumentationen har handlat om – Tobinskatten. Att läsa om Tobinskattens för- och nackdelar har gjort det oundvikligt att i någon mån sätta sig in i ekonomiska resonemang. Som ickeekonom riskerar man alltid att dra det kortaste strået i ekonomisk argumentation – samtidigt är samhällsekonomin ett alltför betydelsefullt område för att inte andra samhällsvetare än ekonomer av facket skulle bry sig om det alls.

Denna uppsats har studerat ett aktuellt fenomen – reaktionen på en ny social rörelse, för många irriterande, försök att göra intrång i en ekonomisk diskurs. Det skulle vara intressant att i framtiden få ta del av undersökningar av hur andra nya och oetablerade rörelser blivit bemötta i offentligheten av såväl etablerade makt-havare som av ”etablerade oetablerade” aktörer. Skiljer sig till exempel bemötandet av 4-oktoberkommitténs protester mot löntagarfonderna från bemötandet av EU-motståndares demonstrationer? Hur har samhället reagerat på protester från veganer eller från proggrörelsen? Hur förhåller man sig till nynazisterna? På vilket sätt tas nya partier emot i medierna? Särskilt välkommet skulle det vara med fler försök att pröva Hirschmans teori om den reaktionära retoriken.

Maria Hedlund

Bilaga 1

Programförklaring för Attac Sverige

Under paroller som ”frihandel”, ”avreglering” och ”globalisering” genomförs idag en världsspannande likriktning i ekonomins tecken. Makten över allt fler av livets områden flyttas över till ett fåtal transnationella företag och valutamarknader. För denna process fortsätta kommer demokratin fullständigt att urholkas. Handlingsutrymmet för de politiska institutionerna låses och medborgarna berövas makten över den egna framtiden, samtidigt som kraven på fullständig rörelsefrihet för kapital, förekomsten av skatteparadis och den

explosionsartade ökningen av spekulativa transaktioner gör att världens länder i allt större utsträckning hamnar i de stora ekonomiska aktörernas händer.

De sociala konsekvenserna av denna utveckling syns nu över hela världen. Den avreglering av arbetsmarknaden som ägt rum i många länder har lett till sämre arbetsvillkor, ökad utsatthet och vanmakt. Samtidigt avvecklas på många håll de sociala trygghetssystemen och gemensamma tillgångar säljs ut, ofta utan demokratisk förankring. I länder som har ett offentligt pensionsystem, däribland Sverige, drivs löntagarna att förlita sig allt mer på privata pensionsförsäkringar. Detta leder till ytterligare ökat inflytande för finansmarknaderna och att kortsiktiga vinstmotiv blir än viktigare som företagets och samhällenas motor. Dessutom förmedlar dessa förändringar budskapet att solidaritet är något förlegat.

Särskilt allvarlig är utvecklingen för många länder i syd. Flera av dessa är allvarligt pressade av en orimlig skuldbörda. Många drabbas dessutom hårt av den globala ekonomins nyckfullhet. För att få stöd måste dessa, och andra länder som drabbats av ekonomiska kriser, underordna sig kraven i Internationella Valutafondens (IMF) strukturanpassningsprogram. Det innebär en politik enbart fokuserad på ekonomisk tillväxt och fullständig öppenhet mot den globala ekonomin – något som ofta visar sig mindre framgångsrikt. Det har i praktiken inneburit avreglerade marknader, utförsäljning av statliga företag och en nedskärning av den sociala välfärden till ett minimum.

Tyvärr har allt fler ledande politiker underkastat sig och driver vidare det ekonomistiska synsätt som sätter kapitalintressena i första rummet. Ett exempel på detta är det globala handelsavtal, MAI (Multilateral Agreement on Investment), som förhandlades fram inom OECD utan offentlig debatt. Under förevändningen att främja sysselsättning och ekonomisk utveckling lades alla rättigheter hos investerarna, medan skyldigheterna placerades hos de enskilda länderna. När planerna, i förhandlingarnas slutskede, blev allmänt kända stoppades de efter kraftiga protester – tillfälligt. Starka krafter, däribland svenska ministrar, arbetar fortfarande för ett liknande avtal inom WTO (World Trade Organisation).

Hela denna utveckling presenteras ofta som en naturlag. Det är ett synsätt, som så länge det accepteras som sant, effektivt berövar medborgarna den demokratiska makten. Vi menar att utvecklingen

aldrig är förutbestämd. Det finns inget skäl att acceptera ökad ekonomisk instabilitet, vidgade sociala klyftor och urvattnad demokrati. Samhällena behöver inte läggas i händerna på en helt spekulativ logik som bara tar hänsyn till näringslivets och finansmarknadernas intressen. Det är fullt möjligt att välja andra vägar.

Men erfarenheten säger oss att världens regeringar inte kommer att göra detta utan påtryckningar. Den dubbla utmaning som den sociala nedrustningen tillsammans med känslan av maktlöshet utgör måste därför mötas genom ett starkt och målmedvetet medborgerligt engagemang.

En idé som drar till sig allt större intresse är den amerikanske ekonomen och nobelpristagaren James Tobins förslag att införa en skatt på spekulativa transaktioner på valutamarknaden. En sådan skatt på 0,05 procent skulle kunna ge mer än 100 miljarder dollar per år.

Tobin-skatten utgör en del av ett sant globalt och antispekulativt synsätt. Pengarna skulle kunna gå till genom utvecklingen försvagade grupper, till finansiering av utbildnings-, hälso- och sjukvårdsinsatser i fattigare länder och för att främja en hållbar utveckling. Och inte minst: Genomförandet av Tobinskatt skulle innebära att de demokratiska institutionerna återtar initiativet. Tobinskatten är en symbol för att en annan färdriktning är möjlig.

Attac Sveriges målsättning är att samarbeta med den internationella föreningen Attac för att sprida information och agera gemensamt såväl nationellt

som internationellt. De prioriterade målen för Attac Sverige är tre:

Att införa en Tobinskatt och avskaffa skatteparadiserna. Att motverka användning av offentliga pensionssystem för spekulation. Att avskrika de fattigaste ländernas skulder.

Det är dags att ta tillbaka makten över framtiden.

Källa: Attac Sveriges hemsida www.attac.nu.

Bilaga 2

Exemplet Dagens Nyheter

Ett argument för tesen är ett pro-argument och betecknas P. Ett argument mot tesen är ett contra-argument och betecknas C. En premiss betecknas med ϕ (uttalas "fi") och sätts inom parentes om den inte uttalar explicit i texten. Uppställd enligt argumentationsanalysens formalia ser argumentationen i den ledare som Dagens Nyheter publicerade dagen för Attac Sveriges bildande ut som nedan.

En alternativ rekonstruktion skulle kunna kategorisera P1P1P4, att EU är enda chansen till Tobinskatt, som en invändning mot P2, att Tobinskatt är orimlig (C1P2). I sådana fall skulle de argument som nu betecknats P4 och P1P4 istället tillsammans kategoriseras som en invändning mot C1P2, dvs. som C1C1P2. Att ovanstående variant

(Dagens Nyheter 5/1 2001 "Attac mot globaliseringen")

T: Tobinskatt bör inte genomföras.

P1: Enbart frihandel räddar fattiga länder.

(ϕ P1: Fattiga länders situation bör förbättras, men Tobinsskatt är fel medel.)

P2: Tobinskatt är orimlig.

P1P2: Det finns ingen global demokrati och inget organ med legitimitet och kapacitet att driva in resurserna.

(ϕ P1P2: Enbart demokratiskt valda organ bör driva in skatt.)

(ϕ P2P2: Enbart en världsomfattande demokrati kan inrätta legitima skatteindrivande organ.)

P3: Tobinskatt skulle skapa byråkrati och korruption.

P1P3: Byråkrati och korruption skapar nya måltavlor för demonstranter.

P4: De som förespråkar Tobinskatt är inte trovärdiga.

(ϕ P4: Om förespråkarna inte är trovärdiga är det rimligt att anta att deras idéer inte är trovärdiga.)

P1P4: Förespråkarna är emot EU, som är det närmaste en övernationell demokrati man kan komma.

ϕ P1P4: Övernationell demokrati är nödvändigt för att genomföra Tobinskatt.

(ϕ 2P1P4: Accepterar man övernationell demokrati bör man också acceptera EU.)

P1P1P4: Politiska processer som EU är enda chansen till Tobinskatt.

P2P4: Förespråkarna kastar sten och molotovcocktails.

(ϕ P2P4: Våldsverkare och demokrati går inte ihop.)

ändå har valts beror på strävan efter att försöka komma åt textförfattarens avsikt, vilken har tolkats som ett entydigt nej till Tobinskatt. Denna avsikt kommer fram tydligare om Tobinskattens förespråkares åsikter, som artikel författaren inte finner trovärdiga, inte används som ett argument mot ett argument mot tesen – två contra-argument ”tar ut” varandra – att Tobinskatt inte bör införas.

Noter

1. Diskursbegreppet har getts många definitioner. Här avses språkbruk som är styrande för vad som kan sägas i en viss samhällelig kontext. (Jmf Foucault 1993 och Mathiesen 1997:3)

2. Attacs internationella webbsajt www.attac.org/france.index.html skriver ”la pensée unique néo-libérale”, översättningen gjord av mig.

3. Tobinskatten är en omsättningsskatt på valutaspekulationer som föreslogs första gången 1972 av nationalekonomen James Tobin för att uppmuntra reella investeringar i stället för spekulation (Tobin 1978; Tobin 1999: 10; Clinell 2000: 12; Irenius 2001; Tobin 1995: 26–7).

4. Mot Attac t.ex. www.motattac.nu och www.frihandel.nu, för Attac t.ex. www.miljomag.se.

I skrivande stund ger Näringslivets Mediainstitut (www.mediainstitutet.se) ut en rapport om det massiva mediala mottagandet av Attac i Sverige, ”Attac utan motstånd” (Heimerson 2001).

5. Attacs programförklaring kan läsas i sin helhet på www.attac.nu och i uppsatsens bilaga 1.

6. Offentligt är för Habermas det som vi uppfattar som offentligt och som har förankring i verkliga samhälleliga företeelser som t.ex. offentliga platser eller offentliga sektorn (Dahlkvist 1998).

7. Detta behandlas utförligare i 3.1 nedan.

8. Fallstudier kan och bör användas för att testa och utarbeta teorier (Peters 1998: 148).

9. Enligt Mathiesen (1982: 27–78) kan makten döljas eller ”maskeras” genom att ses utifrån, genom att ses ideologiskt och genom att ses ovanifrån. Makten kan också maskeras som byråkrati och som strukturellt tvång.

10. Våren 2001.

11. Interpellation 2000/01:206 av Gunnar Hökmark (m) om Tobinskatten; snabbprotokoll 2000/01:51 från allmänpolitisk partiledardebatt där Attac och Tobinskatten bland flera andra ärenden diskuteras;

snabbprotokoll 2000/01:52 från allmänpolitisk debatt där Attacmedlemmarnas medelålder nämns i ett par meningar; snabbprotokoll 2000/01:62 från utrikespolitisk debatt där Attac nämns några gånger i samband med globalisering och orättvisor; interpellation 2000/01:297 av Lars Hjertén (m) om Attac och kunskapslyftet; snabbprotokoll från interpellationsdebatt 2000/01:74 där Gunnar Hökmarks interpellation 2000/01:206 om Tobinskatten diskuteras som en punkt; snabbprotokoll 2000/01:76 från riksdagsdebatt där Attac nämns i en bisats i samband med flaggbränning på EU-möte; snabbprotokoll 2000/01:82 från riksdagsdebatt där Lars Hjerténs interpellation 2000/01:297 om Attac och kunskapslyftet diskuteras som en punkt; utrikesutskottets yttrande 2000/01:UUy3 om Tobinskatt.

12. Jmf tabell 1.1 nedan. Enligt kommundatabasen vid statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, fanns 144 olika dagstidningar i Sverige 1998. Heimerson (2001) har räknat till 407 artiklar, teveinslag och radioprogram om Attac under januari, februari och första veckan av mars 2001.

13. Bruntlandkommissionen och Carlsson-Rampal-kommissionen diskuterade i början av 1990-talet en global skatt på valutatransaktioner (Utrikesutskottets yttrande 2000/01:03UUy), liksom Human Development Report 1994 (Wijkman 2001: 81).

14. Greider hör enligt journalistprofessor Stig Hadenius till ”vår tids professionella tyckare” (Bergling – Nejman 2001: 3).

15. Anders Wettergren hävdar att en ledarredaktion består av individer med skilda uppfattningar, medan tidningen uttrycker en enda åsikt (Bergling – Nejman 2001: 2).

16. Försanthållna förutsättningar (Rolf 1981: 9).

17. Rolf (1981: 5) hävdar att argumentationsanalysen uteslutande gäller texter och inte det ämne som debatten handlar om. Jag menar emellertid att det är nödvändigt att sätta sig in i ämnet för att kunna värdera argumentens hållbarhet.

18. Se t.ex. www.attac.org/fra/inte/doc/naissance-en.htm.

19. Newman (2000: 15–6) menar att globaliseringen är ett såväl ekonomiskt och politiskt som ett kulturellt fenomen.

20. Här kommer emellertid termen globalisering att användas.

21. En av grundarna till Attac och rörelsens internationella andra vice ordförande.

22. Ekins har utifrån detta föreslagit alternativa ekonomiska faktorer som beaktar att *alla* människor bör

kunna dra nytta av ekonomisk aktivitet, både nu levande och kommande generationer. I Ekins modell ingår inte bara miljöfaktorer och användningen av ändliga resurser utan också ickefinansiella aspekter av mänsklig utveckling som hälsa, barnadödlighet och förväntad livslängd och även den informella icke monetära ekonomin. (Ekins 1988: 102)

23. Finansiella indikatorer har inte alltid använts som måttstock: "För inte så många år sedan bedömdes utvecklingen i olika länder med hjälp av så förmuftiga måttstockar som sysselsättning, tillväxt och reallöner, ibland kompletterade med diverse sociala indikatorer som hälsa, utbildning och inkomstfördelning." (de Vylder 2001: 113)

24. Något som kan ifrågasättas eftersom det bygger på orealistiska antaganden om att individer har tillgång till information och alltid betar sig fullständigt rationellt (Brohman 1995).

25. Badersten gör en bred tolkning av demokrati och marknadsekonomi och betraktar båda som "sociala system" eller "samhällssystem" (1995: 387–8).

26. Frihet att bilda och gå med i organisationer, yttrandefrihet, rätt att rösta, valbarhet till offentliga uppdrag, rätt för politiska ledare att konkurrera om stöd, rätt för politiska ledare att konkurrera om röster, alternativa informationskällor, fria och rättvisa val (öppna, ärligt genomförda, en man [eller kvinna] – en röst) som avgör vem som ska ha topposter, institutioner för att göra den offentliga politiken beroende av röster och andra uttryck för preferenser (Lundquist 1998: 77), det som ibland kallas en minimalistisk (Rindelj 1998: 27) eller tunn (Premfors 2000: 24–8) demokrati.

27. Medborgaren som kund är ett begrepp som förekommer hos Lundquist (2001; 1999: 245–7), Newman (2000: 22) och Nord (1997: 9) bland flera. Ett konkret exempel är de svenska kommunernas webbplatser, som enligt en undersökning som Sveriges kommunaltjänstemannaförbund gjort tilltalar sina invånare på samma sätt som kommersiella webbplatser och "medborgarna definieras som kunder som kommunerna skall sälja något till" (Bengt Göransson. Demokratiutredningens ordförande, citerad i Sydsvenska Dagbladet 10/4 2001).

28. De engelska begreppen är *perversity*, *futility* respektive *jeopardy*. Hirschman skriver uttryckligen att *perversity* innebär rakt motsatt effekt (1991: 12, 19; 1993), vilket motiverar valet att använda den svenske översättarens terminologi "tvärtom", "meningslöshet" respektive "äventyrlighet" (Hirschman

1996). Sidhänvisningarna i texten görs emellertid till det engelska originalet från 1991.

29. Ordet "reaktionär" var enligt Hirschman ursprungligen en neutral beteckning på "den som reagerar", men kom efter franska revolutionen att få en politisk och nedsättande betydelse. "Reaktionär" får hos Hirschman en dubbel betydelse genom att *både* stå för det neutrala "den som reagerar" och den moderna, politiska betydelsen av "reaktionär" som motsats till "progressiv". Eftersom det är Hirschmans resonemang som testas här, väljer jag att skriva "reaktionär" och inte "reaktiv" eller motsvarande. Eventuella associationer till den politiska betydelsen av "reaktionär" är, med ett hirschmanskt perspektiv, inte missvisande i sammanhanget. Se Hirschman 1991: 8–10; Hirschman 1996: 17–9.

30. I en kommentar till sin bok skriver Hirschman senare (1993) att Sovjetkommunismens fall försägarade de progressiva teserna men därigenom också gav de progressiva anledning att vässa sina argument.

31. Av de åtta recensioner jag har läst var alla utom en (Muller 1991) mer eller mindre översvallande i sitt beröm. Hos de positiva förekommer kommentarer som att H. inte bara lyckas identifiera argumenten utan också placerar in dem i historien och relaterar dem till varandra (Thompson 1992), att han lyckas reducera det politiska i argumenten till en standardiserad argumentationslinje (Bronner 1993) och att han lyckas avslöja komplexa fenomenens simplicitet (Terchek 1993). Garfinkle (1992) ger konservativa rådet att ta del av H.:s kritik för att förbättra sin argumentation, medan Klass (1993) menar att boken kan tjäna som en vägledning för progressiva motargument. Den helt igenom negative Muller menar att H. inte kommer med någonting nytt och att reaktionsmönstret inte på något sätt är förbehållet konservativa (vilket H. heller inte påstår, min anm.). Dessutom antyder han att H. skulle vara intellektuellt ohederlig genom påståendet att det är ett stort avstånd mellan de "reaktionära" argumenten såsom H. framställer dem och så som de faktiskt uttrycktes.

32. Hirschman använder alla beståndsdelar som enligt den klassiska retoriken är nödvändiga för att övertyga: *inventio*, *dispositio*, *exordium*, *narratio*, *propositio*, *argumentatio*, *peroratio/conclusio* (Jmf Johannesson 1990: 62–3).

33. Se Attacs programförklaring, bilaga 1.

34. Det som i argumentationsanalys betecknas "påstående" innehåller ingen som helst värdering. Ett påstående är i detta sammanhang det som uttrycks

med en grammatikaliskt tillåten sekvens av ord. Ett och samma påstående kan uttryckas med hjälp av olika satser (ex. "Per är längre än Pål" uttrycker samma påstående som "Pål är kortare än Per") (Björns-son m.fl. 1994: 16).

35. Argument för tesen att samhället är oföränderligt, argument för tesen att samhällsutvecklingen är förutbestämd respektive argument för tesen att en ny förändring ödelägger en tidigare genomförd förändring.

36. Det bästa alternativet enligt Tobin är en enda gemensam världsvaluta.

37. Sammanlagt fem debattartiklar i de fem tidningarna under undersökningsperioden argumenterar för Tobinskatt: Claes Croner, nationalekonom, i Aftonbladet 6/1 2001, "Tiden talar för Attac"; Lars Pålsson Syll, ekonomie och filosofie doktor, i Svenska Dagbladet 23/2 2001, "Dagens frihandel är orättvis", och i Aftonbladet 10/3 2001, "Vi lever inte i en Disneyvärld"; Johan Sjöström, Attac-medlem, i Västerbottens-Kuriren 12/3 2001, "Attac förenar grupper: Frihandeln måste underordnas demokratin"; Tobias Karlsson, medlem i liberala ungdomsförbundet, i Västerbottens-Kuriren 17/3 2001, "Inskränkt global analys: Attacs ideologiska orientering är organisationens svaghet".

38. Ett argument av första ordningen argumenterar direkt för eller emot tesen, ett argument av andra ordningen argumenterar för eller emot ett argument av första ordningen osv.

39. När James Tobin först lanserade sin idé, föreslog han att skatten skulle ligga på en procent. Han har nu reviderat sin uppfattning och menar att den bör ligga mellan en tiondel och en kvarts procent. Attacs förslag är en tjugondels procent.

40. Eklund (2001: 38) kritiserar Spahns förslag för att förvärpa volatiliteten pga. att det, som han säger, inbjuder till spekulatation.

41. Argumentet får emellertid osakligt stöd, vilket behandlas nedan.

42. Huvuddelen av allt kapitalflöde rör sig inom och mellan de rikaste länderna. Med undantag för en liten minoritet av nyligen industrialiserade länder, spelar tredje världen en marginell roll både vad gäller investeringar och handel (Hirst—Thompson 1996: 2, 68—9).

43. Jämför även Eklunds motivering till varför förslaget om Tobinskatt bör utredas närmare. Efter två och en halv sidas redogörelse för Tobinskattens ursprung på 1970-talet och hur den diskuterats i olika sammanhang under 1980- och 1990-talen, skriver

Eklund att det nu är "ett faktum att hans [Tobins] ursprungliga förslag, via dessa krokiga vägar, nu har landat som motioner (från v och mp) också i den svenska riksdagen. Det finns därför skäl att granska förslaget närmare." (Eklund 2001: 27) Formuleringen ger intrycket att det är på grund av att det är just v och mp som framför förslaget om Tobinskatt som det finns anledning att granska det.

44. Svenska Dagbladet (14/1) för en diskussion som inkluderar intäkterna, men denna handlar om huruvida det blir några intäkter eller ej och inte om hur dessa skall användas.

45. Se bilaga 1.

46. Se t.ex. Croner 2001.

47. Knappt 20% (17 av 87) av Attac-artiklarna i Aftonbladet och Dala-Demokraten och drygt 17% (33 av 191) av artiklarna i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Västerbottens-Kuriren utgörs av ledare. Knappt 6% (1 av 17) av ledarna i Aftonbladet och Dala-Demokraten handlar om Attacs krav, medan 40% (13 av 33) av ledarna i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Västerbottens-Kuriren gör det. Se tabellerna 1.1, 1.2 och 1.3.

Källor

Litteratur

- Allardt, Erik, 1999. "Globaliseringen, demokratin och välfärdssamhället" i SOU 1999:56. *Globaliseringen och demokratin — dokumentation från ett seminarium*. Demokratiutredningens skrift nr 22. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Amenta, Edwin — Young, Michael P., 1999. "Democratic States and Social Movements: Theoretical Arguments and Hypotheses" i *Social Problems*, maj 1999, s. 153—73.
- Asp, Kent, 1986. *Mäktiga massmedier: Studier i politisk opinionsbildning*. Göteborg studies in politics nr 13. Stockholm: Förlaget Akademitext AB.
- Asp, Kent, 1988. "Politisk journalistik: Studier i mediernas partiskhet och makt" i Carlsson, Ulla (red.), 1988. *Forskning om journalistik: En antologi från NORDICOM-Sverige*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, s. 7—51.
- Asp, Kent, 1989. *Den tredje statsmaktens synliga och osynliga ansikte*. Uppsala: Maktutredningen, rapport 27.

- Badersten, Björn, 1995. "Mot marknad och demokrati? Om transitionsprocessens historisk-kulturella förutsättningar i Öst- och Centraleuropa" i *Statsvetenskaplig Tidskrift* nr 4 1995, årg. 98.
- Bergling, Mikael – Nejman, Fredrik, 2001. "Åsiktsmaskiner i otakt med läsarna" i *Resumé* nr 14–15 2001.
- Bergström, Göran – Boréus, Kristina, 2000. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig analys*. Lund: Studentlitteratur.
- Björnsson, Gunnar–Kihlbom, Ulrik–Tersman, Folke – Ullholm, Anders, 1994. *Argumentationsanalys*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Brohman, John, 1995. "Economism and Critical Silences in Developments Studies: A Theoretical Critique of Neoliberalism" i *Third World Quarterly*, juni 1995, vol. 16, nr 2, s. 297–318.
- Bronner, Stephen Eric, 1993. "Book review: Albert O. Hirschman's 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy'" i *Political Theory*, feb. 1993, vol. 21, nr 1, s. 132–5.
- Clinell, Bim, 2000. *Attac – gräsrotternas revolt mot marknaden*. Stockholm: Agora.
- Croner, Claes, 2001. "Tiden talar för Attac" i *Aftonbladet* 6/1 2001.
- Dahlerup, Drude, 2000. "Sociala rörelsers strategier och möjligheter: Rödstrumpornas möte med det etablerade" i *Politiskt inflytande*. Red. Anders Neergaard och Ylva Stubbergaard. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlkvist, Mats, 1998. "Jürgen Habermas' teori om 'privat' och 'offentligt' i Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Tredje uppl. Lund: Arkiv förlag. Orig. titel "Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft", 1962, sv. övers. Joachim Retzlaff.
- Ekins, Paul, 1988. "Green Ideas on Economics and Security and their Political Implications" i *New Social Movements in Western Europe*. Red. Mats Friberg. United Nations University: European Perspectives Project 1986–87. Göteborg: Padrigu.
- Eklund, Klas, 2001. *Tobinskatten: Ett medel söker sitt mål*. Stockholm: Timbro.
- Eldridge, John – Kitzinger, Jenny – Williams, Kevin, 1997. *The Mass Media Power in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Eyeman, Ron – Jamison, Andrew, 1991. *Social Movements: A Cognitive Approach*. Cambridge och Oxford: Polity Press.
- Fitzgerald, Kathleen J., 2000. "Radical Social Movement Organizations: A Theoretical Model" i *Sociological Quarterly*, Fall 2000, vol. 41, nr 4, s. 573–92.
- Forsberg, Björn, 1999. *Lokal Agenda 21 vid millennieskiftet: Ekonomism och socialekologism som världsbilder i rörelse*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet. Forskningsrapport 1999:5.
- Foucault, Michel, 1993. *Diskursens ordning: Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Orig. titel "L'ordre du discours", 1971. Övers. Mats Rosengren. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Fregert, Klas–Jonung, Lars, 2000. *Makroekonomi för Sverige*. Lund: Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet.
- Friberg, Mats (red.), 1988. *New Social Movements in Western Europe*. United Nations University: European Perspectives Project 1986–87. Göteborg: Padrigu.
- Garfinkle, A., 1992. "Reviews the book 'Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy' by Albert O. Hirschman" i *Orbis*, Winter 92, vol. 36, nr 1, s. 129–30.
- George, Susan, 1994. *Skuldbumerangen: Hur Tredje världens skulder skadar även oss*. Orig. titel "The Debt Boomerang", övers. Stefan Lindgren. Stockholm: Tranan.
- Glimstedt, Henrik, 1999. "Globalisering underifrån" i SOU 1999:83. *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Gustafsson, Lars, 1989. *Problemformuleringsprivilegiet: Samhällsfilosofiska studier*. Stockholm: Norstedts.
- Hedström, Peter – Sandell, Rickard – Stern, Charlotta, 2000. "Mesolevel Networks and the Diffusion of Social Movements: The Case of the Swedish Social Democratic Party" i *The American Journal of Sociology*, juli 2000, s. 145–70.
- Hellman, Judith Adler, 1997. "Social Movements: Revolution, Reform and Reaction" i *NACLA Report on the Americas*, maj/jun 97, vol. 30, nr 6, s. 13–8.
- Hempel, Carl, 1969. *Vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Herd, Bruce, 1998. "Globalization in Question?" i *Social Alternatives*, april 1998, vol. 17, nr 2, s. 55.
- Hermele, Kenneth, 2001. *Det globala kasinot*. Stockholm: Ordfront.
- Hirschman, Albert O., 1991. *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge, Massachusetts och London: Belknap Press.

- Hirschman, Albert O., 1993. "The Rhetoric of Reform" i *The American Prospect* 4:14 1993.
- Hirschman, Albert O., 1996. *Den reaktionära retoriken: Konsten att argumentera emot alla samhällsfrändringar*. Orig. titel "The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy", övers. Hans O. Sjöström. Stockholm: Ordfront.
- Hirst, Paul, 1998. "Ownership and Democracy" i *Political Quarterly*, vol. 69, nr 4, s. 354–64.
- Hirst, Paul – Thompson, Grahame, 1996. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge m.fl.: Polity Press.
- Hveem, Helge, 1997. *Makt och välfärd: Teorier i internationell politisk ekonomi*. Orig. titel "Makt og velferd i det globale samfunn: Teorier i internasjonal politisk økonomi" (1996), sv. övers. Carl G. Liungman. Stockholm: Universitetsförlaget.
- Hvitfelt, Håkan, 1988. "Om den journalistiska formens betydelse" i *Forskning om journalistik: En antologi från NORDICOM-Sverige*. Red. Ulla Carlsson. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, s. 107–31.
- Ingelstam, Lars, 1999. "En kryptad agenda? Demokratins villkor i globaliseringens tid" i SOU 1999:83. *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Irenius, Lisa, 2001. "Ramonens uppmaning startskottet för Attacrörelsen" i *Svenska Dagbladet* 28 mars 2001, kulturdelens s. 4–5.
- Jacobsson, Kerstin, 1997. *Så gott som demokrati: Om demokratifrågan i EU-debatten*. Umeå: Boréa.
- Johannesson, Kurt, 1990. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts.
- Jonung, Lars, 1999. "Den finansiella marknaden och demokratin i Sverige" i SOU 1999:56. *Globaliseringen och demokratin – dokumentation från ett seminarium*. Demokratiutredningens skrift nr 22. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Karlsson, Tobias, 2001. "Inskränkt global analys: Attacs ideologiska orientering är organisationens svaghet" i *Västerbottens-Kuriren* 17/3 2001.
- Klass, Gary M., 1993. "Book review: Albert Hirschman's 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy'" i *Perspectives on Political Science*, Winter 1993, vol. 22, nr 1, s. 47.
- Lukas, Aaron, 2000. *WTO Report Card III: Globalization and Developing Countries*. Washington D.C.: Cato Institute.
- Lundquist, Lennart, 1997. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart, 1998. *Demokratin väktare: Ämbetsmännen och vårt offentliga etos*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart, 1999. "Hotet mot den politiska demokratin" i SOU 1999:77, *Demokrati och medborgarskap*, Demokratiutredningens forskarvolym II. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Lundquist, Lennart, 2001. "Samhället som butik" i *Sydsvenska Dagbladet* 28 januari 2001, kulturdelen, s. 2.
- Mathiesen, Thomas, 1982. *Makt och motmakt*. Orig. titel "Makt og motmakt", övers. Sten Andersson. Göteborg: Korpen.
- Mathiesen, Werner Christie, 1997. *Discourse Analysis for Political Scientists: What, Why and How?* Forskningsnotat 1/1997. Oslo: Institutt for statsvitenskap.
- Mawhinney, Hanne B., 2001. "Theoretical Approaches to Understanding Interest Groups" i *Educational Policy*, jan/mar 2001, vol. 15, nr 1, s. 187–214.
- McCombs, Maxwell E. – Shaw, Donald L., 1984. "The Agenda-Setting Function of the Press" i *Media Power in Politics*. Red. Doris A. Graber. Washington: CQ Press.
- McQuail, Denis, 1984. "The Influence and Effects of Mass Media" i *Media Power in Politics*, s. 36–53. Red. Doris A. Graber. Washington: CQ Press.
- Muller, J. Z., 1991. "Albert Hirschman's 'Rhetoric of Recrimination'" i *Public Interest*, Summer 1991, nr 104, s. 81–92.
- Möller, Tommy, 2000. *Politikens meningslöshet: Om misstro, cynism och utanförskap*. Malmö: Liber.
- Newman, Stephen, 2000. "Globalization and Democracy" i *Democracy Beyond the State? The European Dilemma and the Emerging Global Order*. Red. Greven, Michael Th. – Pauly, Louis W. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 15–34.
- Nord, Lars, 1997. *Spelet om opinionen: Möten mellan makthavare, medier och medborgare*. Lund: Studentlitteratur.
- Nyberg, Mikael, 1997. "Undrens tid förbi" i *Aftonbladet* 22/12 1997.
- Olsson, Jan, 1999. "Det politiska globaliseringsbehovet och demokratin" i SOU 1999:83 *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Paletz, David L. – Entman, Robert M., 1984. "Accepting the System" i *Media Power in Politics*, red. Doris A. Graber. Washington: CQ Press.
- Pauly, Louis W., 2000. "Democracy and Globalization in Theory and Practice" i *Democracy Beyond the State? The European Dilemma and the Emerging*

- Global Order*. Red. Greven, Michael Th. – Pauly, Louis W. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 1–13.
- Peters, B. Guy, 1998. *Comparative Politics: Theory and Methods*. Houndmills: MacMillan Press Ltd.
- Pierre, Jon, 1999. *Marknaden som politisk aktör – politik och finansmarknad i 1990-talets Sverige*. Demokratiutredningens forskarvolym XI. SOU 1999:131. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Pierre, Jon – Peters, B. Guy, 2000. *Governance, Politics and the State*. New York: St. Martin's Press.
- Premfors, Rune, 2000. *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas.
- Rindefjäll, Teresia, 1998. "Demokratidefinitionens dilemma – smal eller bred?" i *Demokrativering i tredje världen*. Red. Göran Hydén. Lund: Studentlitteratur.
- Roberts, Simon, 1998. "Economic Globalization: A Break from the Past?" i *International Review of Applied Economics*, maj 1998, vol. 12, nr 2, s. 311–5.
- Rolf, Bertil, 1981. *Argumentationsanalys av fredsdebatten: En modell och dess tillämpning*. Studies in Philosophy 22. Lund: Filosofiska institutionen, Lunds universitet.
- Sjölin, Mats, 1994. "Massmedier och opinionsbildning" i *Den moderna demokratis problem*, s. 150–86. Red. Anders Sannerstedt och Magnus Jerneck. Lund: Studentlitteratur.
- Sjöström, Johan, 2001. "Attac föreningar grupper: Frihandeln måste underordnas demokratin" i *Västerbotens-Kuriren* 12/3 2001.
- Stern, Charlotta, 1999. *The Dynamics of Social Movements: Essays on Competition and Diffusion*. Stockholm: Department of Sociology, Stockholm University.
- Strandberg, Urban, 1999. "Ekonomisk politik som demokratiskt problem" i SOU 1999:83. *Globalisering*. Demokratiutredningens forskarvolym IX. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Strömbäck, 1998. *Medielogik och medialiserad politik*. Rapport nr 7. Sundsvall: Demokratiinstitutet.
- Stubbergaard, Ylva, 2000. "Politiskt deltagande relaterat till medborgarskap och medlemskap" i *Politiskt inflyande*. Red. Anders Neergaard och Ylva Stubbergaard. Lund: Studentlitteratur.
- Sydsvenska Dagbladet*, 2001. "En röst på nätet" av Helen Gustafsson, 10/4 2001, s. A2.
- Syll, Lars Pålsson, 2001. "Dagens frihandel är orättvis" i *Svenska Dagbladet* 23/2 2001.
- Syll, Lars Pålsson, 2001. "Vi lever inte i en Disneyvärld" i *Aftonbladet* 10/3 2001.
- Tarrow, Sidney, 1993. "Social Protest and Policy Reform: May 1968 and the Loi d'Orientation in France" i *Comparative Political Studies*, jan. 93, Vol. 25, nr 4, s. 579–607.
- Tarrow, Sidney, 2000. "Mad Cows and Social Activists: Contentious Politics in the Trilateral Democracies" i *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* Red. Susan J. Pharr och Robert D. Putnam. Princeton and Chichester: Princeton University Press.
- Terchek, Ronald J., 1993. "Reviews the book: 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy' by Albert O. Hirschman" i *Perspectives on Political Science*, Fall 93, vol. 22, s. 196.
- Thompson, Michael P., 1992. "Reviews the book 'The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy' by Albert O. Hirschman" i *Society*, jul/avg 1992, vol. 29, nr 5, s. 85–8.
- Thörn, Håkan, 1999. "Nya sociala rörelser och politikens globalisering: Demokrati utanför parlamentet?" i SOU 1999:84, "Civilsamhället", s. 425–68. Stockholm: Fritzes.
- Thörn, Håkan, 2000. "Miljörörelsen och den nya politikens former – mot en global politik?" i *Politiskt inflyande*. Red. Anders Neergaard och Ylva Stubbergaard. Lund: Studentlitteratur.
- Tobin, James, 1978. "Ett förslag till monetär reform" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 21–38.
- Tobin, James, 1995. "Min syn på Tobinskatten idag" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 41–56.
- Tobin, James, 1999. "Financial Globalization", tal på American Philosophical Societies symposium "The Globalization of the World Economy" 14 nov. 1998. Se även www.globalpolicy.org/finance/alternat/curtax/cur6_799.htm.
- Weiss, Linda, 1998. *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*. Cambridge och Oxford: Polity Press.
- Vera-Zavala, 2001. "Systemet under attack" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 91–102.
- Vikström, Lars, 2001. "Tobinskatten är fullt möjlig": Intervju med Heikko Patomäki" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 151–7.
- Wijkman, Anders, 2001. "Tobinskatten och globaliseringens skuggsidor" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 81–9.
- Wingborg, Mats, 1987. *Argumentationsanalys: En metod att undersöka artiklar och debattinlägg*. Stockholm: TCO.

de Vylder, Stefan, 2001. "Kan en Tobinskatt förhindra finanskriser?" i Tobin m.fl., 2001, *Tobinskatten*. Stockholm: Agora, s. 113–49.

Zürn, Michael, 2000. "Democratic governance beyond the Nation-State" i *Democracy Beyond the State? The European Dilemma and the Emerging Global Order*. Red. Greven, Michael Th. – Pauly, Louis W. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, s. 91–114.

Elektroniska referenser

När inget annat anges, har webbplatserna besökts vid ett flertal tillfällen under perioden februari–maj år 2001.

Attacs internationella hemsida: www.attac.org.

Attacs svenska hemsida: www.attac.nu.

Miljömagazinet: www.miljomag.se.

Motattack: www.motattac.nu.

Timbros webbsida www.frihandel.nu.

Heimerson, Staffan, 2001. "Attac utan motstånd": www.mediainstitutet.se besökt 11/5 2001.

Wahl, Peter – Waldow, Peter, 2001. "Currency Transaction Tax – a Concept With a Future: Chances and Limits of Stabilising Financial Markets Through the Tobin Tax" i *World Economy, Ecology & Development* på www.weed.bonn.org/ffd/WEED-Tobin-Tax-Engl.pdf besökt 19/4 2001.

Offentligt tryck

1998/99:SK311 = Carl Bildts m.fl. (m) motion "En social skattepolitik".

2000/01:206, interpellation av Gunnar Hökmark (m) om Tobinskatten.

2000/01:51, snabbprotokoll från allmänpolitisk parti-ledardebatt.

2000/01:52, snabbprotokoll från allmänpolitisk debatt.

2000/01:62, snabbprotokoll från utrikespolitisk debatt.

2000/01:297, interpellation av Lars Hjertén (m).

2000/01:74, snabbprotokoll från interpellationsdebatt.

2000/01:76, snabbprotokoll från riksdagsdebatt.

2000/01:82, snabbprotokoll från riksdagsdebatt.

2000/01:JUJy3, Utrikesutskottets yttrande.

Tidningsmaterial

* markerar att Tobinskatten diskuteras.

* *Aftonbladet* 3/2 2001, "Tobin mer aktuell nu än någonsin", ledare.

* *Dagens Nyheter* 5/1 2001, "Attac mot globaliseringen", ledare av Daniel Claesson.

* *Dagens Nyheter* 16/1 2001, "Ingen vidare Attac", ledare.

Dagens Nyheter 18/1 2001, "Pratsamme Persson", ledare av Niklas Ekdal.

* *Dagens Nyheter* 18/1 2001, "Misstagens välsignelser", ledare av Inger Jägerhorn.

* *Dagens Nyheter* 22/1 2001, "Lärdomar av Asienkrisen", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 9/1 2001, "Globala räknemissar till lokal Attac", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 14/1 2001, "James Tobin stöder inte Attac", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 26/1 2001, "Till Attac mot protektionismen", ledare.

* *Svenska Dagbladet* 17/2 2001, "Marknadsekonomi humaniserar", ledare.

Svenska Dagbladet 25/2 2001, "Världsbanken hjälper de fattigaste", ledare av Mattias Lundbäck.

* *Västerbottens-Kuriren* 8/1 2001, "En farlig rörelse?", ledare.

* *Västerbottens-Kuriren* 29/1 2001, "Diskutera Attac!", ledare av Olof Kleberg.

Västerbottens-Kuriren 9/3 2001, "Diskutera med Attac!", ledare av Olof Kleberg.

Litteraturgranskningar

ANN-CATHRINE JUNGAR: *Surplus Majority Government. A Comparative Study of Italy and Finland*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2000.

Regeringsbildning som forskningsproblem

Avhandlingens tema är *Surplus Majority Government*, en term som inte har någon självklar svensk motsvarighet.¹ Olof Ruin använder i sitt stora arbete om regeringsfrågan i svensk politik under efterkrigstiden beteckningen samlingsregering (Ruin 1968). Men termen samlingsregering kan väcka associationer till krig och krisituationer som är direkt missvisande i förhållande till Jungars grundläggande tes – nämligen att denna typ av regering kan vara ett högst normalt inslag i det parlamentariska livet. Den finlandssvenske statsvetaren Dag Anckar har i en typologi över olika regeringstyper lanserat termen *bredbasig majoritetsregering*. En bredbasig majoritetsregering är en överstor vinnande koalition, till skillnad från en smalbasig majoritetsregering som är en minimal vinnande koalition (Anckar 1990). Jag kommer i fortsättningen att använda Anckars terminologi.

Avhandlingens övergripande syfte är att svara på frågan: *Hur kan man förklara att bredbasiga majoritetsbildningar bildas?* Varför är detta ett intressant forskningsproblem? Här ger Jungar två olika forskningsstrategiska motiveringar, en empirisk och en teoretisk.

Den empiriska motiveringen är att det råder en obalans mellan forskningskartan och den politiska verkligheten. En rad systematiska studier av regeringstyper i de västeuropeiska demokratierna under efterkrigstiden visar att ca 40 % har varit smalbasiga majoritetsregeringar, 30 % bredbasiga majoritetsregeringar, och 30 % minoritetsregeringar. Samtidigt kan man konstate-

ra att forskningen under nästan 40 års tid har dominerats av de smalbasiga majoritetsregeringarnas och de minimila vinnande koalitionerens problematik. På senare tid har också minoritetsregeringar ägnats en välförtjänt uppmärksamhet i den statsvetenskapliga forskningen. Den norske statsvetaren Kaare Strøm har gjort banbrytande insatser på detta område (Strøm 1990). Däremot är bredbasiga majoritetsregeringar fortfarande närmast en vit fläck på forskningskartan. Det finns kort sagt inte något vetenskapligt arbete som helt ägnats åt de bredbasiga majoritetsregeringarnas problematik (Sjölin 1993).

Den teoretiska motiveringen utgår från det faktum att forskningen om regeringsbildningar dominerats av deduktivt baserad koalitionersteori. Koalitionersteorin har anspråk på att vara en generell teori om koalitionsbildning, samtidigt som den i allt väsentligt är en teori om minimala vinnande koalitioner. Ja, man kan rentav säga att det finns ett normativt inslag. Minimala vinnande regeringskoalitioner betraktas som det normala, den "bästa" typen av regering. Minoritetsregeringar och bredbasiga majoritetsregeringar betraktas som undantag, avvikelser från det normala – och ett sämre alternativ. Empiriska data ställer här koalitionersteorins generaliseringsanspråk i en tvivelaktig dager. Vad värre är, koalitionersteoretikernas försmak för prediktioner, att förutsäga koalitionsutfall, snarare än förklaringar, gör att vi inte vet så mycket om varför olika typer av regeringar bildas. De förklaringar till bredbasiga koalitionsregeringar som traditionell koalitionersteori erbjuder är av *ad hoc* karaktär, och kan inte tillfredsställa grundläggande krav på teoretisk stringens.

Avhandlingen är på så sätt lika mycket en studie i koalitionersteori som i regeringsbildningsprocesser. Och det är lätt att hålla med författaren om att avhandlingens problemställning har potential att bidra till teoriutveckling på områ-

det. Vi behöver, kort sagt, veta mer om varför bredbasiga majoritetsregeringar bildas!

Bredbasiga majoritetsregeringar som nödvändighet och möjlighet

I avhandlingens andra kapitel spelar Jungar upp sin teoretiska repertoar, som samtidigt formar sig till en kritisk granskning av modern koalitionsforskning. Den grundläggande idén i avhandlingen är att bildandet av bredbasiga majoritetsregeringar måste förstås utifrån två olika, men ändå sammanlänkade perspektiv. Det handlar om *nödvändiggörande* och *möjlighetskapande* faktorer.

Här speglas också en traditionell skiljelinje inom koalitioner teorin. Å ena sidan finns det rent spelteoretiska modeller som säger att partierna är nyttomaximerare med främsta mål att inneha regeringsmakten. Regeringsbildningen är ett nollsummespel vars utgång i princip kan förutsägas på basis av partiernas röststyrka i parlamentet. Normalt bildas minimala vinnande koalitioner eftersom de ger de deltagande partierna största möjliga vinst av regeringsmakten. Endast i vissa speciella situationer är det rationellt för partierna att medverka i bredbasiga majoritetsregeringar.

Å andra sidan finns koalitioner teorier som säger att partier har som mål både att inneha regeringsmakten och att driva policy, förverkliga sina politiska program. Här blir frågorna om måluppfyllelse och utfallet av regeringsbildningsprocessen i koalitioner termer genast mer komplicerade. Vi kan förvänta oss smalbasiga majoritetsregeringar, men också minoritetsregeringar och bredbasiga majoritetsregeringar. Frågan är också om spelteoretiskt orienterad koalitioner teori är ett bra analysinstrument för att förklara dessa komplexa processer.

Avhandlingens analysmodell omfattar således två perspektiv på bredbasiga majoritetsregeringar som sedan utkristalliseras till sju olika förklaringsfaktorer. I den spelteoretiska traditionen räknar man med att bredbasiga majoritetsregeringar ibland kan vara nödvändiga för att säkra regeringsdugligheten. Det gäller särskilt i följande tre fall:

1. *Beslutsregler*. Det kan finnas regler som säger att beslut i parlamentet kräver kvalificerad majoritet. Om detta gäller många eller viktiga frågor räcker det inte med att regeringen kontrollerar 50 % av rösterna i parlamentet för att driva igenom beslut.

2. *Låg partidisciplin*. Om partidisciplinen är låg bland ett eller fler av regeringspartierna, så att regeringen inte alltid kan påräkna stöd för sina förslag från alla de egna parlamentsledamöterna, kan det vara ett skäl för att bilda en bredbasig majoritetsregering.

De två första förklaringarna till överstora vinnande koalitioner innebär i själva verket att regeringarna är minimala vinnande koalitioner i förklädnad. Regeringarna kunde ju inte gärna varit mindre utan att riskera nederlag i parlamentet.

3. *Krisfenomen*. Bredbasiga majoritetsregeringar kan också bildas som en reaktion på allvarliga externa eller interna hot mot det politiska systemet. Det kan vara krigshot eller starka antidemokratiska krafter inom landet. Behovet av nationell enighet för att avvärja en allvarlig kris överskuggar helt de faktorer som styr regeringsbildningen mot minimala vinnande koalitioner i normala fall. Vi talar här om samlingsregering i dess egentliga bemärkelse.

Så långt rör sig avhandlingen på koalitioner teorins allmänning. Detta är de klassiska förklaringsfaktorer till bildandet av bredbasiga majoritetsregeringar. Författaren andas en sund skepsis till värdet av dessa förklaringar som förutsättning för överstora vinnande koalitioner. Det empiriska underlaget är bräckligt och det verkar underligt att bara ha undantagsklausuler för att förklara ett vanligt fenomen.

Mer spännande och innovativ blir teoridiskussionen när Jungar övergår till bredbasiga majoritetsregeringar som möjlighet. Hennes huvudargument är att frågan om de politiska partiernas handlande och målsättningar är under teoriserad i koalitionsforskningen. I modern koalitioner teori betraktas koalitionsbildningen som ett resultat av partiernas avvägning mellan maktambitioner, dvs. att inneha regeringsmakten, och policyambitioner, dvs. att påverka politiken i en viss riktning. Normalt kan vi förvänta oss en mix mellan alternativen att partierna ser

regeringsinnehav som ett medel för att realisera sin politik, och att partierna ser politikens innehåll som instrumentell för att uppnå regeringsmakten.

Men om vi betraktar partierna som målorienterade organisationer är detta perspektiv otillräckligt. Det visar den partiteoretiska forskningen. Politiska partier har normalt ett överordnat substantiellt mål: programrealisering. Till detta kan kopplas tre strategiska mål: maximering av parlamentariskt inflytande, röstmaximering och partisammanhållning. Anledningen till att vi måste räkna med tre strategiska mål är att partierna opererar på tre arenor samtidigt: den parlamentariska arenan, väljararenan och den interna partiarenan. Vart och ett av dessa fyra partimål kan i sin tur värderas i ett kortsiktigt eller i ett långsiktigt perspektiv.

När vi talar om regeringsbildning ställs partierna inför komplicerade avgöranden. Jungars huvudidé är att partierna måste göra en nyttokalkyl som går ut på värdera kostnaderna och vinsterna av att vara i regeringsställning respektive i opposition med beaktande av effekterna på alla fyra partimålen: programrealisering, parlamentariskt inflytande, röstmaximering och partisammanhållning på kort och lång sikt. Jungar gör dessutom en poäng av att regeringsbildaren, formatör-partiet, har en central betydelse eftersom regeringsbildaren har reell makt över vilka partier som skall inkluderas i en regeringskoalition.

Determinismen i de nödvändiggörande faktorerna har här övergetts till förmån för ett komplicerat läggspel av möjliggörande faktorer. Men när kan vi förvänta oss att bredbasiga majoritetsregeringar bildas, i stället för smalbasiga majoritetsregeringar eller minoritetsregeringar? Författaren ger fyra svar som alla har att göra med att nytta av att vara i regering är större än nytta av att vara i opposition.

4. *"Onödiga" partier* kan inkluderas om de inte ökar den ideologiska spännvidden eller de politiska motsättningarna inom regeringen. Nyttan av att inneha regeringsmakten reduceras inte av att inkludera partier som *fyller igen ideologiska hål*. Detta är ett klassiskt argument inom den policy-baserade koalitions teorin.

5. *Svag opposition*. Bredbasiga majoritetsregeringar tenderar att bildas om det är svårt att påverka regeringspolitiken från oppositionsställning. Argumentet är en direkt parallell till idén att en stark opposition gynnar bildandet av minoritetsregeringar.

6. *Regeringsmakten som variabelsummespel*. Maktambitionerna, värdet av att inneha regeringsmakten minskas inte av att "överflödiga" partier inkluderas – till skillnad från den traditionella uppfattningen att regeringsbildning är ett nollsummespel.

7. *Röstmaximering*. Med hänsyn till partimålet röstmaximering kan bredbasiga majoritetsregeringar bildas om väljarna inte bestraffar regeringsinnehav – och alltså inte belönar oppositionspolitik.

Metodologiska överväganden

I avhandlingens tredje kapitel diskuterar Jungar frågan om hur förklaringar till bredbasiga majoritetsregeringar bör undersökas. Argumentationen utmynnar i två metodologiska huvudteser:

För det första har forskningsstrategin att länka koalitionsbildning till strukturella faktorer i det politiska systemet visat sig otillräckligt. Det är mer fruktbart att betrakta koalitionsbildningen ur ett *aktörsperspektiv*. Koalitionsbildning handlar ytterst om de politiska partiernas agerande. Och partiernas agerande kan bäst förstås med utgångspunkt från en teori om rationella val.

För det andra kan orsaksmekanismerna endast identifieras genom *fallstudier*. Särskilt framhålls "process tracing" (process-spårning) – att i detalj följa ett händelseförlopp – som nyckeln till att förklara koalitionsutfall. Empiriskt är Finland och Italien är kritiska fall i den mening att bredbasiga majoritetsregeringar varit ett normalt inslag i det politiska livet. Varje teori med generella ambitioner måste kunna förklara dessa fall.

Regeringsbildning i Finland och Italien

Författaren bjuder sedan upp till en empirisk långdans som virvlar runt på nästan 250 sidor – fördelat på tre avhandlingskapitel. Den empiriska analysen inleds med en översiktlig genomgång av samtliga regeringsbildningar i Italien och Finland under efterkrigstiden. Sedan följer två djuplodande fallstudier av bredbasiga majoritetsregeringar, närmare bestämt den s.k. regnbågskoalitionen i Finland åren 1995-1999 och de italienska fempartiregeringarna 1981-1991. Det är ett imponerande arbete som här redovisas. Författaren har utnyttjat en bred repertoar av material: egna intervjuer med ledande partiföreträdare, valstatistik, artiklar i dagspress, officiellt och internt partimaterial m.m.

Fallstudierna genererar en lång rad intressanta resultat som delvis ställer etablerade koalitions-teoretiska "sanningar" på huvudet. Det visar sig nämligen att de möjliggörande faktorerna är viktigare för att förklara förekomsten av bredbasiga majoritetsregeringar i Finland och Italien än de nödvändiggörande faktorerna. Partierna har bildat bredbasiga majoritetsregeringar främst därför att de bedömt det vara fördelaktigt för att förverkliga sina substantiella och strategiska partimål. Centrala element i denna nyttokalkyl är *politiskt inflytande* och *elektorala kostnader* i relation till att vara i regeringsställning respektive opposition. En viktig poäng är att denna nyttokalkyl ser delvis annorlunda ut för det regeringsbildande partiet och de mindre partierna.

Den traditionella koalitionssteorins synsätt, att bredbasiga majoritetsregeringar primärt är instrumentella för regeringsdugligheten, får alltså inte något stöd i Jungars analys. Men vissa nödvändiggörande faktorer har ändå haft viss betydelse i Finland och Italien: låg partidisciplin och krav på kvalificerade majoriteter vid parlamentsbeslut.

På basis av analysresultaten för författaren en avslutande diskussion om det finns något samband mellan benägenheten att bilda bredbasiga majoritetsregeringar och strukturella egenskaper i det politiska systemet, framför allt partisystemets karaktär. En typologi för politiska system baserad bl. a. på oppositionens inflytande och de allmänna valens betydelse för regeringsmedverkan, som formulerats av Kaare Strøm (1991), förutsäger minoritetsregeringar i Finland och Italien (*captive government*) (se figur 1).

Aggregerade data ger emellertid en felaktig bild. Jungars poäng är att om vi bryter ner data på partinivå, så visar det sig att de enskilda partierna i själva verket måste placeras i helt andra rutor i typologin. De små partierna i Finland och Italien befinner sig i rutan längst ner till höger (*captive opposition*), vilket är en viktig förklaring till att de föredrar att medverka i bredbasiga majoritetsregeringar. Samtidigt är de stora partierna, de potentiella regeringsbildarna, i ett läge där minoritetsregering kan vara att föredra – rutan överst till vänster (*inclusionary*). Vi kan därmed förstå varför Finland och Italien alternerat

A typology of political systems with regard to electoral decisiveness and influence of opposition

		Electoral decisiveness	
		High	Low
Influence of Opposition	High	Inclusionary	Captive government
	Low	Adversarial	Captive opposition

Figur 1.

mellan bredbasiga majoritetsregeringar och minoritetsregeringar under efterkrigstiden. Detta är onekligen ett intressant resultat, och ett metodologiskt memento för koalitionsforskningen.

Om konsten att förklara koalitionsbildning

Avhandlingens svagaste länk är författarens teoribyggnad för att förklara varför överstora regeringskoalitioner bildas. Viktiga frågor om analysmodellens karaktär lämnas obesvarade.

För det första har jag svårt att förstå hur de olika delarna i analysmodellen egentligen hänger ihop. Analysmodellen presenteras uttryckligen som ett antal *olika* teorier om överstora regeringskoalitioner. Det sammanhållande kittet i analysmodellen består av två teoretiska ”linsor”: bredbasiga majoritetsregeringar som nödvändighet och som möjlighet. I det förra fallet är bredbasigheten en förutsättning för regeringsduglighet, i det senare fallet ökar bredbasigheten den förväntade nyttan för regeringspartierna. Så vitt jag kan förstå betraktar Jungar detta som två komplementära perspektiv. Men jag saknar en ordentlig diskussion om vad det finns för relation mellan de grundläggande idéerna om förutsättning för och nytta av regeringsbildningen. Vilka är de principiella skillnaderna och likheterna mellan de två perspektiven, och på vilket sätt bildar de en sammanhållen helhet?

Relationen mellan det aktörsperspektiv baserat på teorin om rationella val, som Jungar argumenterar för, och de behandlade teorierna om förklaringar till bredbasiga majoritetsregeringar är oklar. I analysmodellen finns både aktörsförklaringar och strukturförklaringar. När man arbetar med förklaringsfaktorer på olika analysnivåer måste det rimligen finnas någon slags ordning mellan dem, en ordning som Jungar inte etablerar. Utgör förutsättningar för regeringsduglighet bara externa restriktioner i den rationalistiska modellen om bredbasiga majoritetsregeringar som möjlighet, eller är förklaringsperspektiven integrerade på något sätt?

För det andra är det svårt att få grepp om vilka *typer* av förklaringar som de olika faktorerna i den teoretiska analysmodellen representerar. I

avhandlingens metodkapitel (kap 3) för Jungar ett ganska ingående resonemang om förklaringsmekanismer och kausal slutledning. Där refereras ett antal vanliga krav på orsaksförklaringar. Men samtidigt betonas betydelsen av aktörernas intentioner i förklaringsmekanismerna. Argumentationen är inte klargörande. De principiella skillnaderna mellan olika slags förklaringar utreds inte ordentligt. När vi ger en *orsaksförklaring* till ett fenomen hänvisar vi till föregående händelser som frambringar det. Effekterna inträffar efter det fenomen vi ska förklara. När vi ger en *ändamålsförklaring*, eller intentionell förklaring, till ett fenomen hänvisar vi till avsedda efterföljande verkningar. Fenomenet är ett avsett resultat av medvetet utförda handlingar (Gilje & Grimen 1993).

Naturligtvis kan orsaksförklaringar och ändamålsförklaringar samspela i en politisk process – t.ex. regeringsbildning. Problemet är att Jungar inte diskuterar hur detta samspel hanteras i avhandlingen. Framför allt saknar jag en analys av hur orsaks- och ändamålsförklaringar kan knytas till de olika teoretiska perspektiven i analysmodellen.

Avhandlingen hade, enligt min uppfattning, vunnit avsevärt på om det teoretiska perspektivet vidareutvecklats och förklaringarna till bredbasiga majoritetsregeringar systematiserats på ett tydligare sätt. Jungars aktörsperspektiv baserat på teorin om rationella val kan inte säga mycket om hur aktörerna påverkas av den omgivande politiska strukturen, eller hur aktörernas handlande påverkar omgivningen.

En uppenbar möjlighet är att bygga vidare på aktörsteorin. Det finns ju modeller där man försöker bygga in aktörsperspektivet i en kontextuell ram. Ett exempel finns i Jon Elsters bok ”Nuts and Bolts for the Social Sciences” (ett verk som Jungar uppenbarligen är bekant med eftersom det refereras på flera ställen i avhandlingen). Regeringsbildning är en beslutsprocess med flera deltagande aktörer. Och Elster diskuterar just olika sätt att teoretiskt förstå interaktion mellan aktörer, t.ex. genom förhandlingar, institutioner och sociala normer.

Jungar kunde också ha gått ett steg längre och knutit an till teorier om förhållandet mellan aktörer och strukturer. Aktör-strukturteorin anger

vilka förbindelselänkar som finns mellan aktörsplanet och den strukturella omgivningen, och hur interaktionen mellan aktörer och strukturer sker. Ett exempel är Anthony Giddens strukturerings-teori. Giddens (1979) arbetar med tre typer av förbindelselänkar som lätt kan över-sättas till regeringsbildningsfrågan: tolknings-scheman (t.ex. föreställningar om andra aktörers strategier och mål), möjligheter/restriktioner (t.ex. att vara formatörparti, beslutsregler), och normsystem (t.ex. konsensuskultur, partiers koalitionsfäihgheit).

Min poäng är alltså att förklaringsfaktorerna i avhandlingens analysmodell med ganska enkla medel skulle kunnat förankras i ett mer generell-t, och mer fruktbart, teoretiskt perspektiv än idén om bredbasiga majoritetsregeringar som nödvändighet och möjlighet. Därmed skulle man få en mer systematisk förståelse av hur förklaringsmekanismerna opererar på olika områden.

Metodologi i arbete

Det centrala metodologiska analysverktyget i avhandlingen är *process tracing*, processspårning. Processspårning är, enligt Jungar, "en metod för att generera och analysera data om kausala mekanismer, dvs. processer, händelser, handlingar, förväntningar eller andra mellanliggande variabler som länka ihop förmodade oberoende variabler med observerade effekter" (s. 81). Tyvärr är det inte alldeles lätt att förstå hur Jungar gått tillväga när denna processspårning tillämpats på de empiriska fallstudierna. Resonemangen i metodkapitlet förs genomgående på en hög abstraktionsnivå. Författaren blir på ett sätt metodlitteraturens fånge. Processspårning är nämligen en generell "historisk" metod, ett övergripande metodologiskt perspektiv, som behöver kompletteras med operativa analysverktyg för det konkreta forskningsproblemet. Men det saknas sådana diskussioner i avhandlingen. Det skulle ha underlättat mycket för läsaren med några konkreta exempel på hur Jungar faktiskt utfört processspårningen.

Genomförandet av den empiriska analysen ger därför upphov till fler frågor och invänd-

ningar än vad som egentligen skulle vara nödvändigt. Ett genomgående problem är att författaren inte utreder hur relationerna mellan intentionala förklaringar och orsaksförklaringar hanteras i processspårningen.

Tolkningar: Motiv och motivering

En stor del av den empiriska analysen i fallstudierna går ut på att Jungar försöker visa hur de enskilda partierna värderat deltagande i den finska regnbågskoalitionen respektive de italienska fempartiregeringarna utifrån sina preferenser – sina partimål – och i förhållande till andra regeringsalternativ. Det gäller i synnerhet de möjliggörande förklaringsfaktorerna. Jungar skriver också i metodkapitlet (s. 77) att de kausala mekanismer hon primärt är ute efter är de centrala aktörernas intentioner och förväntningar.

Jag menar att de metodologiska problem som är förknippade med aktörsperspektivet diskuteras alltför knapphändig-t i avhandlingen. Ett sådant principiellt problem gäller förhållandet mellan aktörernas motiv och deras motiveringar. Vad Jungar vill fastställa är partiernas motiv för att delta i bredbasiga majoritetsregeringar. Men det empiriska materialet ger bara partiernas motiveringar för att delta i bredbasiga majoritetsregeringar. Här finns ett slutledningsproblem om relationen mellan text- eller utsagoplan och preferensplan. Men man kan inte utan vidare likställa motiveringar med motiv – slutledningen måste alltid verifieras (Hadenius 1983). Slutledningsproblemet blir särskilt påtagligt när analysen bygger på samtida offentliga uttalanden från partierna: pressmaterial, valprogram, offentligt tryck mm. Låt mig ge ett par exempel, ett från Italien och ett från Finland.

Det första exemplet gäller de italienska fempartiregeringarna, närmare bestämt partiernas gemensamma intresse av ett långsiktigt regeringsinnehav (s. 216-219). Här konstaterar Jungar att regeringspartierna väsentligen motiverar en utslutning av det italienska kommunistpartiet, PCI, från regeringsmakten med legitimitetsargument: kommunistpartiet är inte koalitionsfäihgt. Framför allt Kristdemokraterna, DC, anför dessutom policy-argument: det politiska avståndet till PCI är alltför stort. Sedan

hävdar Jungar att det reella motivet för regeringspartierna är ett gemensamt intresse av att behålla regeringsmakten, och att maktambitioner är viktigare än policyambitioner för de italienska regeringspartierna. Här görs alltså en åtskillnad mellan motivering och motiv. Men vi får inte veta på vilka grunder Jungar drar denna slutsats, det saknas ett led i argumenteringen.

Det andra exemplet gäller den finländska regnbågskoalitionen (s. 290ff). Här redovisas bl.a. centerpartiets och socialdemokraternas syn på värdet av en bred politisk enighet i ett ekonomiskt krisläge, och deras sammanfallande motiveringar för en bredbasig majoritetsregering i ett sådant läge. I nästa andetag hävdar Jungar att det låg olika strategiska intressen från partiernas sida bakom förslaget. För centerpartiet var argumentet om enighet främst uttryck för ett intresse av att få delta i regeringen. Socialdemokraterna, däremot, hade ett strategiskt intresse av att utelåta centerpartiet från regnbågskoalitionen. Annars skulle det blivit en borgerlig majoritet inom regeringen, vilket skulle skada partiets maktposition. Men offentligt motiverade socialdemokraterna sitt ställningstagande med argumentet att en smalare regering baserad på de tre stora partierna – socialdemokraterna, centern och högern – bara kunde vara en temporär lösning. Sannolikt skulle en sådan regering inte kunna skapa långsiktiga lösningar, den saknade trovärdighet, stabilitet och skulle sannolikt tvingas avgå i förtid. Ett bredare regeringsalternativ vore att föredra.

Jag betvivlar egentligen inte att Jungar här har rätt i sak. Men slutsatserna om partiernas motiv och preferenser saknar ordentlig grund i partiernas egna utsagor. Något annat empiriskt stöd för tolkningarna ges inte heller.

Partiernas nyttokalkyler

Ett likartat problem gäller hur Jungar drar slutsatser om partiernas strategiska kalkyler och värdering av olika handlingsalternativ utifrån sina preferenssystem – partiernas nyttokalkyler. I analysmodellen anges att värdet av att vara i regering respektive i opposition bl. a. beror på om detta ger valframgångar eller valförluster i kommande val.

Empiriskt bestäms de elektoral kostnaderna för olika partier med hjälp av valstatistik. Men Jungar visar inte på ett helt övertygande sätt hur detta faktiskt påverkar partiernas strategiska kalkyler och beslut om man vill delta i en regering. Jungar antar att det finns ett orsakssamband eftersom de elektoral kostnaderna överensstämmer med utfallet – vad partierna gör. Och det är ju inte riktigt i överensstämmelse med metoden för processpåring.

Om konsten att generalisera

Problemställningen och det teoretiska perspektivet i avhandlingen formuleras med utgångspunkt från en kritik mot traditionell koalitionsforskning. Det aktualiserar naturligtvis frågan om vad Jungars avhandlingsresultat tillför koalitions teorin. Vilka generella slutsatser om koalitionsbildning kan vi dra utifrån fallstudierna av regeringsbildningar i Finland och Italien?

Låt mig först framhålla att avhandlingen faktiskt genererar flera intressanta resultat med generell bäring för koalitionsforskningen. En generell poäng som Jungar driver hem är att det är nödvändigt att ersätta de ganska fyrkantiga antaganden om partiets beteende som varit förhärskande inom traditionell koalitions teori. Det krävs ett mer sofistikerat synsätt på partiernas målsättningar, som den partiteoretiska forskningen kan bidra med. En annat viktigt generellt resultat är att den traditionella koalitionsforskningens förklaringar på politisk systemnivå är otillräckliga. Om vi i stället utgår från partierna som analysenheter framkommer nya fruktbara insikter om hur koalitionsbildning kan förklaras.

Men Jungars generaliseringsambitioner är enligt min uppfattning alltför snävt avgränsade till ämnet för avhandlingen: bredbasiga majoritetsregeringar och överstora koalitioner. En del kunde ha vunnits genom att anlägga ett mer generellt perspektiv på regeringsbildning och koalitionsbyggande.

Ett konkret exempel gäller hur man kan förklara ”avvikelser” från standardmodellen minimala vinnande koalitioner. I den inledande genomgången av koalitionsforskning pekar Jungar på att samma orsaksmekanismer brukar an-

vändas för att förklara både varför minoritetsregeringar och bredbasiga majoritetsregeringar bildas. Senare framhålls detta som en viktig metodologisk motivering för att välja Finland och Italien som empiriska fall i avhandlingen. Båda länderna har haft frekventa inslag av bredbasiga majoritetsregeringar och minoritetsregeringar under efterkrigstiden. Det ger en möjlighet till systematiska jämförelser av förklaringarna. Jungar formulerar även en hypotes: ett fraktioniserat partisystem med många små partier leder till både minoritets- och bredbasiga majoritetsregeringar (s. 154).

Den goda idén att systematiskt jämföra förklaringsfaktorerna i analysmodellen mot bredbasiga majoritetsregeringar och minoritetsregeringar i Finland och Italien följs tyvärr inte upp i de empiriska fallstudierna. I avhandlingens slutkapitel tas visserligen tråden upp igen, men inte heller här finns någon systematisk genomgång av förklaringsfaktorerna. Frågan kvarstår alltså. Kan förklaringsmodellen i avhandlingen, om de oberoende variabelna antar andra värden, också förklara uppkomsten av minoritetsregeringar?

Det finns också ett övergripande generaliseringsproblem som jag tycker att Jungar borde ha tagit upp i resultatdiskussionen. I avhandlingens inledningskapitel skisseras två olika typer av parlamentarisk demokrati, Westminster- och konsensusmodellen. Westminstermodellen associeras med starka smalbasiga majoritetsregeringar och växling vid makten. Konsensusmodellen präglas av att flertalet partier i parlamentet har påtagligt inflytande över regeringspolitiken – antingen genom deltagande i bredbasiga majoritetsregeringar, eller med minoritetsregeringar och en stark opposition. Finland och Italien kan betraktas som representanter för konsensusmodellen. Flera frågor aktualiseras. Vilka är de principiella skillnaderna och likheterna mellan Jungars teoribyggande om överstora vinnande koalitioner (inklusive minoritetsregeringar) och traditionell teoribildning om minimala vinnande koalitioner? Finns det några förutsättningar för att skapa en enhetlig teori om regerings- och koalitionsbildning? Eller måste vi även framgent leva med den traditionella klyftan mellan deduktivt orienterad koalitionsforskning base-

rad på spelteoretiska modeller och induktivt orienterad koalitionsforskning med rötter i komparativ politik?

Det finns också ett annat sätt att ställa frågan om hur generellt giltig Jungars analysmodell är. Hur ska man förstå förändringar i koalitionsbildningsstrukturen? Italien är ett nästan övertydligt exempel. I avhandlingen behandlas regeringsbildningar fram till början på 1990-talet. Sedan dess har det politiska systemet i Italien genomgått grundläggande förändringar. Kort sagt, kan analysmodellen i Jungars avhandling också tillämpas på Italien anno 2000?

Vid vägs ände

Opponentens huvuduppgift är att vara kritisk, att lyfta fram problem, svagheter och oklarheter i avhandlingen. Mina invändningar mot avhandlingen gäller främst Jungars teoribyggande, som med fördel kunde ha vidareutvecklats, och vissa inslag i tillämpningen av det metodologiska perspektivet, som borde ha varit klarare och tydligare. Så här i slutändan vill jag balansera kritikers roll med att särskilt framhålla avhandlingens betydande förtjänster som forskningsprodukt. Jag har en i grunden positiv inställning till vad Jungar har åstadkommit. Låt mig peka på några påtagliga värden med avhandlingen.

För det första bryter avhandlingen ny mark inom koalitionsforskningen. Fenomenet med bredbasiga majoritetsregeringar och överstora koalitioner är klart principiellt intressant, men hittills ganska outforskat. Ja, Jungars studie är faktiskt det första heltäckande statsvetenskapliga arbete inom detta område.

För det andra finns det i avhandlingens teoretiska utgångspunkter en ambition att integrera olika perspektiv som är spännande och intressant. Jungar bidrar med innovativa inslag när det gäller att förstå vad partiernas agerande betyder för koalitionsbildningsprocessen.

För det tredje är avhandlingen empiriskt stark. Materialet är imponerande i omfattning och variation. Framför allt visar sig fallstudiemetoden med processpåring kunna generera nya insikter om varför bredbasiga regeringar bildas. Och författaren lyckas hålla ihop allt, från övergri-

pande analyser på systemnivå till djuplodande fallstudier. Materialet behandlas på ett omdömesgillt sätt, slutsatserna är tydliga och alltid anknutna till analysmodellens principiella frågor. Man behöver inte leta efter en röd tråd i avhandlingens vindlande empiri.

Vid vägs ände: Jungar har skrivit en avhandling som för forskningen om koalitions- och regeringsbildningar ett gott stycke framåt!

Mats Sjölin

Not

Recensionen bygger på min fakultetsopposisjon i juni 2000.

Referenser

- Anckar, Dag. 1990. Finland: Dualism och konsensus, i Damgaard, Erik (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget
- Elster, Jon. 1989. *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press
- Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. Berkeley: University of California Press
- Gilje, Nils—Grimen, Harald. 1993. *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos
- Hadenius, Axel. 1983. *On the Verification of Motives, i Scandinavian Political Studies*
- Ruin, Olof. 1968. *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svenska regeringsfrågan 1945-1960*. Stockholm: Bonniers
- Sjölin, Mats. 1993. *Coalition Politics and Parliamentary Power*. Lund: Lund University Press
- Strom, Kaare. 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press

CECILIA BOKENSTRAND *Den politiska budgeten. Om nya kommunala budgetprinciper och budgeten som process för dialog*. Cefos, Göteborgs universitet.

Budsjett som dialog

Denne artikkelen skal handle om offentlige budsjetter, nærmere bestemt om hvordan kommuner budsjetterer og hva som er effekten av nye budsjetteringsprinsipper. Budsjettering er en politisk prosess som har fått stadig mer oppmerksomhet pga velferdsstatens ekspansjon og problemet med ubalanse i de offentlige finanser. Overbelastning, styringsproblemer, uregjerlighet, legitimitetsproblemer er stikkord. Et interessant aspekt er også hvordan økonomisk ansvarlighet og budsjettbalanse er blitt politikens høyeste mål og mening. Det er bemerkelsesverdige med hvilken fart og med hvilken kraft det er blitt en endring i det politiske klima—i selve tidsånden—på dette området.

Dette er en problematikk som avhandlingen til Cecilia Bokenstrand om *Den politiska budgetten – Om nya kommunale budgetprinciper og budgeten som process för dialog*, på en indirekte måte kaster lys over. Her er det fokus på nye styringssystemer som innføres for å få en mer rasjonell offentlig serviceproduksjon. Avhandlingen knytter an til de nye reformer i offentlig sektor som går under navnet New Public Management og som handler om teknikker og metoder for å få til en rasjonell forvaltning av offentlige goder ved hjelp av markedsinspirerte løsninger. Her er det snakk om desentralisering, målstyring, virksomhetsplanlegging, contracting out, bestiller-utførermodellen og nye konkurranse- og incitamentstrukturer i det offentlige. Dette er en utvikling som særlig merkes på lokalt, kommunalt nivå, fordi det er her tjenestene blir ytt. Det er interessant at kandidaten har fokus på såkalt behovsbudsjettering som et nytt prinsipp for ressursfordeling, og at forfatteren setter det i relasjon til muligheten for "rationelt samtal".

Jeg skal først gi en kort beskrivelse av prinsippene som denne budsjettmodellen bygger på, før jeg diskuterer noen metodiske problem. Deretter følger et resyme av hva som skjedde når

modellen ble innført i tre kommuner. Etter det følger noen kritikkpunkter og konklusjon.

Nye budsjetteringsprinsipper

Behovsbudsjettering er en ny budsjetteringsmetode som er innført i mange svenske kommuner som har kommune- eller bydelsnemnder. Det er et prinsipp som springer ut av de nye styringsteknikkene for offentlig sektor som målstyring og desentralisering. Målet med den nye modellen er å ivareta det nye ansvaret og den nye autonomien på lokalt nivå på en bedre måte. Det er ikke lenger like rasjonelt bare å gjøre som en har gjort før, dvs. å la det virksomheten koster være styrende for budsjetter eller å la sektorene styre seg selv i forhold til de pengene de har å rutte med. Heller ikke er det rasjonelt å overlate prioriteringene til "springet i rådhustrapparna". Desentralisering og økte lokale frihetsgrader stiller krav til nye måter å prioritere på og tenke helhet/del på. Den uttalte hensikten er å få kontroll med budsjettekspansjonen.

I første kapittel redegjøres for temaet og problemstilling. Det er effektene av behovsbudsjetteringen som skal undersøkes, men spørsmålet er også hva som skiller denne modellen fra de foregående og om vi kan forvente at budsjettdialogen vil endres. Det er i stor grad en deskriptiv problemstilling som går på hvordan behovsbudsjetteringen har blitt utviklet og gjennomført og hva dens effekter er. Avhandlingen har imidlertid også en større tese om at dialogen om ressursfordelingen utvikles i retning av et "rationelt samtal". Spørsmålet er om budsjetteringsmetoden fører til at aktørene bruker rettferdiggjørende begrunnelser for å oppnå enighet.

Budsjetteringsmetoden går ut på å fordele ressurser på basis av eksakte data om folketall og grupper. Det er befolkningens behov for tjenester eller service som er utgangspunktet for ressursfordelingen. Pengene tildeles etter objektive kriterier som går på demografiske og sosio-økonomiske kjennetegn på områdets befolkning. Kommunedelsnemnder eller bydelsnemnderne har ansvaret for lokal service til skole, sosialhjelp, fritid og kultur. Behovskriteriene og hvilke vekter som angis på hvert kriterium er fastlagt av kommunens sentral-politisk ledelse. Det er så

opp til den lokale nemnd å regne ut budsjettutfallet for hvert område. Kommunedelsnemnden har ikke rett til skatlegging og har således ikke kontroll over inntektene. De fordeler overføringer fra kommunfullmektigen.

I stedet for tildeling etter hva den faktiske tjenesteyting koster, er det nå altså slik at tildelingene blir foretatt ut fra hvilke behov som finnes, målt på en bestemt, objektiv måte.

I kapittel 2 går doktoranden nærmere inn på behovsbudsjetteringens prinsipper *objektivitet, transparens, rollfordeling og rättsvisa*. Objektivitet går på andelen av mennesker i en viss alder eller andelen lavinntektsgrupper. *Transparens* går på at meningen med eller grunnene for fordelingen skal kunne synliggjøres. Problemet er at dette krever en enkel model, mens en rettferdig modell krever kompleksitet, sier forfatteren. *Roller* går på at ekspertene og det faglig-statistiske underlag har til oppgave å støtte *vokterne*. Sistnevnte er de som passer på budsjettbalansen, og som står mot *forkjempene*, dvs. de som ønsker større budsjetter. Forkjempene finner vi i ulike nemnder og i byråkratiet generelt. Det er disse som har vært på offensiven i etterkrigstiden. Målet med behovsbudsjettering er en styrking av vokterrollen og en klarere arbeidsdeling mellom politikk og administrasjon. Endelig går *rettferdighet* på å få sin rettmessige del. Poenget er at befolkningsrelatert budsjettering fører til endring av oppfatningen av rettferdighet ved at modellen lokaliserer dette spørsmålet til objektive samfunnsforhold og ikke til prosessinterne forhold. Det er ikke fokus på prosessen, men på om ressursfordelingen virkelige avspeiler befolkningens varierende behov. På dette viset kan en snakke om et substansielt rettferdighetsbegrep. Prosedurale elementer blir også tillagt vekt. Dette er forstått som at spillereglene ikke skal endres underveis.

Kapittel 3 handler om materialet i avhandlingen og om casestudie som metode. Det er et problem at den nye modellen bare delvis er implementert. Når det gjelder hvilke kommuner som skal velges, ble det fra et utvalg på 12 – som innførte prinsippet i 1993 – valgt ut tre fordi de bedre tilfredsstilte kriteriene om sammenlignbarhet: modellens omfang og modellens radikalitet. Göteborg-caset reiser spesielle problem,

noe som blir kommentert. Det er Gøteborg som vies størst plass, selv om denne kommunen implementerte modellen senere enn de andre. Det synes å ligge mange praktiske hensyn til grunn for dette valget. Kapitlet om Gøteborg er også på 63 sider mens Norrkøping avspises med 26 sider. Det finnes en pragmatisk forklaring på dette, men vi savner en god faglig forklaring.

Metodiske problem

Et annet problem er årsakssammenhenger. Er det virkelig behovsbudsjetteringsmodellen som har de observerte effekter? Den ble ikke implementert helt ut noen steder. En kan spørre om ikke også andre faktorer i stor grad påvirker resultatet. Hvordan kan en vite hvordan modellen virker når "Persson pengar" kommer og redder mange som det sies.

Behovsbudsjettering er den uavhengige variabelen, men når den ikke kan isoleres, og når det heller ikke foretas komparasjoner med andre kommuner som ikke har innført slik ordning, eller når det ikke opereres med en før-tilstand som en kan måle effektene i forhold til, blir det et spørsmål om robustheten i analysen. Hvordan kan en vite hva som er effekter av hva? Hvordan skal vi kunne vite hva som er effekter av behovsbudsjettering og hva som skyldes andre forhold?

Problemet med å isolere effekter, blir særlig tydelig i Gøteborg hvor behovsbudsjettering bare delvis innføres. Det er mye styring ved siden av modelloppsettet, og behovsbudsjettering er bare den ene av to reformer innenfor målstyringskonseptet – den andre er bestiller-utførermodellen. Dette forkludrer undersøkelsesopplegget. I samme retning peker at det hele tiden er store forandringer i kriterier og vekter. Dette gjør det vanskelig å etablere klare årsaksrelasjoner og gjør det vanskelig å dra entydige slutninger om hvorfor noe har skjedd. Det samme gjelder svare på spørsmålet om hva som er grunnlaget for oppslutningen om den. Hva skyldes entusiasmen henholdsvis resignasjonen med hensyn til modellen? Skyldes det modellen selv og dens kvaliteter? Eller er det for eksempel de allmenne økonomiske nedskjæringene som er grunnlaget for respondentenes mening?

Disse metodiske problemene vanskeliggjør en rigorøs analyse og Bokenstrand velger da også en mykdata tilgang. Den består i intervjuer og dokumentanalyse. Det gjelder å kunne forstå og beskrive konteksten så godt som mulig – her trekkes det på såkalt *grounded theory*. Flere av spørsmålene stiller imidlertid krav til samhandlingsdata og deltakende observasjon. Det synes noe upresist når kandidaten på side 107 slår fast at det interessante spørsmålet er hvordan aktører oppfatter hverandre på ulike nivåer uten å gjøre metodiske overveielser av hvordan det er mulig å få informasjon om dette kun ved å foreta intervjuer. Det er foretatt 123 muntlige intervjuer med politikere og tjenestemenn, men dette sier oss heller lite om samhandlingen mellom dem.

Behovsbudsjettering i praksis

I kapittel 4 gis en redegjørelse for budsjettmodellene i kommunene Gøteborg, Eskilstuna og Norrkøping med hensyn på transparens og rollfordeling. Særlig fokuseres det på objektivitet, dvs. de faktorer som ligger fast uavhengig av tjenestesystemets kvalitet og effektivitet. Det gjelder sosio-økonomiske og demografiske kriterier. Disse er gitt en ulik utforming i de ulike kommunene. Det har ikke vært noen større politisk debatt om innføringen av dem. Prosessen har heller vært teknokratisk og elitistisk, men med bred oppslutning fra partiene – bortsett fra tidvis motstand fra moderaterna. Det var stor misnøye med det etablerte systemet og de mange politiske prosesser som utspant seg rundt budsjetteringsprosessen. Det tales om budsjettspill på falske premisser. Et poeng er også at selve tilblivelsesprosessen kaster lys over reformens utfall.

Som vist i kapittel 5, som er stort, var det vanskelig å komme i gang med den nye modellen i Gøteborg. Det var de fordelingsmessige konsekvensene mellom ulike bydeler som var i fokus. Det ble foretatt store forandringer i modellen når det gjelder relasjonen mellom grunn- og tilleggsressurser, i kriterieoppsettningen, i vektningen av kriteriene 1995-1998. I denne kommunen ble det mye bråk – tre bydeler truet med opprør og med å forlate Gøteborg. I ett av "ledamøtene" sa sosialdemokratene opp sine oppdrag.

Men ellers var det stor aksept og tillit til modellen. Dette virker noe merkverdig på bakgrunn av forhistorien. Vi får ikke klar beskjed om årsaken. Det framstår noe uklart hvorfor det hevdes at modellen vokste fram ”i tystnad”, når den var utsatt for mye kritikk.

Kritikken gikk på transparensen og på problemet med å få til omfordelinger. Modellen førte ikke til økt budsjett disiplin og til å klargjøre rollene. Den politiske innflytelse har økt, mens tjenestemennenes makt har blitt redusert. Det er blitt mer utjevning mellom bydelene, men mindre mulighet for omprioritering mellom ulike grupper. Det kan være at mulighetene ikke utnyttes. Et funn er at politikken teknifiseres med den nye modellen – den reduseres til matematikk. Dette er et generelt funn, som jeg kommer tilbake til.

Kapittel 6 handler om Norrkøping hvor det rapporteres at modellen har hatt mange positive effekter. Den er akseptert og godt innarbeidet så vel på kommuneledelsesnivå som på kommunedelnivå. I dette tilfellet var ikke så mange endringer i kriterier og i modellforutsetninger. I Norrkøping følges prosedyrene og dette genererer tillit. Særlig når det gjelder økonomiske effekter er man godt fornøyd – både budsjettbalanse og kostnadsreduksjoner er kommet i stand. Rollene er mer klargjort og systemet er blitt mer transparent. I Norrkøping finner en mer overgripende debatter og mindre detaljstyring. Problem knytter seg heller til bestiller-utfører-modellen som gjør det vanskelig å gjøre endringer i kontraktperioden. På slutten av 90-tallet ser vi en viss revisjon og tilbakegang til et produksjonsbasert system, men det ser ut som om budsjettbalanse som mål er nådd.

Kapittel 7 handler om Eskilstuna som har en mer hybrid modell der befolkningsbasert behovsbudsjettering bare utgjør ett av flere innslag. Det er innslag av produksjonsbaserte kriterier og mange endringer ble foretatt underveis. Sju mindre arbeidsgrupper drev fram arbeidet. Her var deltakerne lite fornøyd med modellens endelige utforming, fordi det var svak objektivitet og svak transparens. Kritikken går på at politikken teknifiseres, men samtidig som det påpekes at rommet for politikk blir mindre, blir det vist til at modellen gir mulighet for å ta et visst politisk grep når det er vilje til det. Det er ikke

klare koblinger til befolkningsgrunnlaget, men også her er de økonomiske effektene gode. Resultatet er økt kostnadsbevissthet og økonomisering. Her var det overgripende målsetningsdiskusjoner og mindre ”politikking” i budjettdialogen. Det blir emidlertid påvist informasjonsproblemer mellom den politiske ledelsen og kommunedelsnemndene. Det var misnøye, men en kan spørre om dette skyldes allmenne økonomiske nedskjæring eller trekk ved modellen.

En deliberativ process?

Temaet i kapittel 8 er om prosessene utvikles i en deliberativ retning. Involveres virkelig budsjettprosessens aktører i en saklig meningsutveksling om hvilke behov som skal realiseres? Spørsmålet er videre om dette har konsekvenser for politisk styring. Innledningsvis ble det hevdet at modellen teoretisk sett gir mulighet for bedre politisk styring. Konklusjonen basert på analyse av dens praktiske virkninger, er imidlertid noe tvetydig. En generell observasjon er økt saklighet i budsjett dialogen og økt makt til politikkerne. Det er mange positive konsekvenser fra et styringsperspektiv. Behovsbudsjettering øker budsjett disiplinen, og gjør det lettere å foreta nedskjæring.

Det er imidlertid konstitusjonelle uklarheter ved at reglene endres underveis, noe som svekker legitimiteten. Her kunne en ha ønsket en drøfting av forholdet mellom effektivitet og legitimitet, fordi når prosedyrene ikke overholdes eller ikke oppfattes å være rettfærdig, oppstår legitimitetsproblemer selv om det substansielle resultatet er ”godt”. En sterkere belysning av dette forholdet trengs ikke minst fordi *tillit* er et sentralt begrep i denne avhandlingen. Den er fokusert på hvordan ”budgetmetoder skall utformas for å främja att tillit och förtroende skapas mellom budgetprocessens aktörer”. Avhandlingen viser til fulle hvor vanskelig det er å skape tillit hvis ikke de etablerte prosedyrene følges. Det var svært problematisk å få etablert et skikkelig statistisk underlagsmateriale og flere uklarheter førte til større administrative uoverensstemmelser.

Behovsbudsjetterings-modellen har påvirket rolleutformingen og svekket tjenestemennenes

makt. Den har gitt vokterne bedre mulighet til å kontrollere budsjett disiplinen. Det gir politikere mer ansvar og mer kontroll over budsjettarbeidet — ”det er vårt budsjett”. ”Rationelt samtal” skapes fordi det blir mer oversiktlig og fordi saker tas av den politiske dagsordenen og det blir behov for færre møter. Det blir mer tid til overgripende målsetningsdebatter og til å diskutere politikkutforming. Men en kan spørre om ikke dette mer er tilfelle i prinsippet enn i praksis.

Dialog eller nedskjæring?

Avhandlingen er heller deskriptiv. Den beskriver iverksettingen av behovsbudsjetteringen og dokumenterer og diskuterer ”effekter”. Det mangler en skikkelig utarbeidelse av antakelser eller hypoteser som kan undersøkes med hensyn på verifikasjon/falsifikasjon. På den andre siden opererer forfatteren med en tese om budsjett som dialog. Den nye budsjetteringsmetoden antas å føre til mer bruk av rettfærdiggjørende begrunnelser på grunnlag av objektive kriterier knyttet til befolkningsunderlag. En kunne ønsket mer diskusjon av grunnlaget for å forvente at et slikt system skulle føre til en rasjonell samtale. Med målstyring forventes mer dialog og mer bruk av rettfærdiggjørende grunner, men det motsatte resonnementet kan jo også gjøres gjeldende; nemlig at tekniske kriterier og objektive beregninger minsker rommet for deliberativ politikk. Det teknifiserer og overlater til ekspertene å avgjøre hvem som skal få hva. Det er den som rår over kriteriene og tallmaterialet som bestemmer hvem som skal få hva, og ikke de som har de beste argumenter moralsk og etisk sett. (Den gjentakende kritikken mot modellen om at den reduserer politikk til matematikk er jo også en indikator på at dette også er tilfelle).

Det brukes også liten plass på å undersøke den empiriske støtte for tesen. Først på slutten kommer noen få betraktninger om at det gir ”fritidspolitikere i de lokala nemnderna bättre forutsetninger for att konsentrera seg om overgripende målsetninger og policyfrågor”, mens det i samme åndedrag påpekes at det ikke gjenstår mye av egentlig politisk beslutningsfatning når man ”even på detta nivå tillämpar generellea

styrmetoder i kombination med långtgående budsjettsentralisering” (228). Det er imidlertid dokumentert at det mer rettfærdiggjørende debatt i Eskilstuna.

Hvordan skal en forholde seg til det faktum at behovsbudsjettering ser ut til å være et effektivt instrument for nedskjæring? I Norrkøping ble 2000 heltidstjenester tatt bort over to år. Et annet poeng er jo at budgetomleggingen foregikk i det stille med liten offentlig debatt. Hvordan harmonerer dette med tesen om budsjettering som dialog, dvs. med forestillingen om at beslutningene skal ligge i linje med medborgernes valg og vilje? Budsjett som dialog betyr ikke at borgerne involveres i en større debatt om hvilke behov som skal støttes, og det betyr ikke at politikere blir mer involvert i budsjettarbeidet. Hensikten ser ut til å være å få kontroll med budsjettveksten, og lette nedskjæringene og få disse ’solgt’ med minst mulig bråk overfor befolkningen (84). Deliberasjonen foregikk blant de impliserte — politikere og byråkratene — det var en ekspertdiskurs.

Matematikk eller rettfærdighet?

En av de gjentakende kritikkene mot modellen er som sagt at politikk reduseres til matematikk. Det er ikke aktørenes argumenter og politisk tyngde som avgjør hvem som får hva, men hvilke kriterier og indekser som eksisterer. En slik kritikk kommer fram flere steder. Ekspertene og økonomikontorenes tjenestemenn spiller en stor rolle. Det oppstår til dels store diskusjoner rundt beregningene.

Et annet kritikkpunkt gjelder spørsmålet om prosedural versus substansiell rettfærdighet, hvor det første går på at når prosessen har vært god så blir også resultatet riktig, mens det andre går på at det er resultatet i seg selv som avgjør — altså om det korresponderer med et prosedyreavhengig begrep om rettfærdighet. Det siste slutter doktoranden seg til på side 106, hvor det heter ”at prosedurell rettvisa inte rekker til”; men i avhandlingen er det jo en gjentakende observasjon at nettopp uklarhet om spillereglene — om prosedyren, om beslutningsreglene — skaper legitimitetsproblem. Allerede på side 108, to sider lenger bak påvises det jo at kritikken går på at pro-

sedyren ikke har vært riktig, ”man hade räknat fel”.

Hvor god er modellen og hvor god kan den være? I Göteborg har de fleste bydelene lagt til mer penger til grunnskolen enn modellen har gitt grunnlag for. Det avspeiles i en vaklende holdning til det aktuelle informasjonsunderlaget. Andre substansielle grunner enn de tekniske beregningene, ser ut til å fått det avgjørende ordet. Det er avvik mellom modellens faktiske beregningsunderlag og den faktiske fordeling. Reiser ikke dette spørsmålet om grensene for denne ”matematiske” og objektivistiske måten å forstå rettferdighet på? Er det bare et spørsmål om å få i stand et skikkelig statistisk underlagsmateriale eller er det prinsipielle problemer knyttet til denne måten å foreta fordelinger på? Denne modellen avspeiler jo en bestemt rettferdighetsoppfatning som i praksis vil være ”contested” – den konkurrerer med andre rettferdighetsoppfatninger, for eksempel med fortjenestepriippet – ”desert”.

Videre er et poeng at avvik fra modellens standardanslag ikke brukes til å tilpasse modellen forandringer i befolkningens behovsstruktur. En kunne ha ønsket seg en klarere drøfting av dette forholdet og hva det sier oss om politikens ’sanne natur’. Baserer det politiske system seg bare på empirisk-analytiske premisser – kognitiv-instrumentell kunnskap – eller spiller også normative fortolkningsrammer og etiske premisser inn? Må en ikke også ta i betraktning slike forhold når en skal analysere politiske prosesser?

Et annet normativt skisma er hvorfor det er forskerens oppgave å ”ta parti” for vokterne av budsjettet mot de som kjemper for høyere tildelinger. Systemets legitimitet er jo ikke bare avhengig av budsjettbalansen. Her mangler en klargjøring av normativt ståsted fra forfatteren. I den forbindelse savner jeg også en mer stringent analyse av, og en kobling til teorien om deliberasjon og diskursiv behovsevaluering. Det større spørsmålet er om en kan oppfatte behov på denne objektivistiske måten som ligger til grunn for ’befolkningsgrunndat’ behovsbudsjettering. Behov kan ikke oppfattes som gitte, men noe som verbaliseres og som rettferdiggjøres i en prosess. Behov er for å bruke et forslitt uttrykk ”sosialt

konstruerte” – de blir til gjennom diskusjon, ’kamp’ og kritikk. Dette har kandidaten beskrevet. Grensene for objektiv behovsbudsjettering er tematisert, men ikke elaborert. Her kunne kandidaten ha kommet mye lengre med et mer raffinert begrepsapparat. Det hadde også vært ønskelig at doktoranden dro noen teoretiske og prinsipielle implikasjoner av dette med hensyn til spørsmålet om en rettferdig organisert prosess. Det samme gjelder refleksjon rundt og problematisering av at budsjettbalanse synes å være blitt politikens høyeste mål og mening.

Konklusjon

Dette er klar, ryddig og interessant avhandling. Den er preget av gjennomsiktighet og fravær av problematisk begrepsbruk. Forfatteren har lagt ned et stort arbeid i å beskrive modellene og deres forutsetninger, og har også, særlig når det gjelder Göteborg gitt en nitid beskrivelse av prosessen, dens forløp og virkninger. Vi får også et interessant innblikk i kampen om fordelinger, men også om fordelingsrasjonalitet og behovsdefinisjoner. Dette er en analyse som er interessant og relevant for involverte parter og for alle som er opptatt med reformer i offentlig sektor. Dette er et arbeid som både kan stimulere til reformtenkning og til videre forskning.

Avhandlingen knytter forbindelsen til teori-retningen deliberativ politikk der ”talking about needs” har vært en trend i lang tid nå. Det er en retning som knytter behov til demokratisk rettferdiggjørelse, men doktoranden har gjort lite ut av dette. Avhandlingen har et spinkelt teoretisk grunnlag og en kunne ønske større anstrengelser med sikte på begrepsutvikling og at implikasjonen av analysen ble drøftet mer utførlig. Hva lærer disse casene om behovsbudsjettering oss om politikens rasjonalitet og om mulighet for politisk styring ved hjelp av budsjetter?

Erik Oddvar Eriksen

Not

Avhandlingen ble forsvart 27 oktober 2000.

Medarbetare i Statsvetenskaplig Tidskrift

Jörgen Hermansson är professor i statsvetenskap i Uppsala.

Sara Kalm är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Maria Hedlund är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Docent Mats Sjölin är verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Lund.

Erik Oddvar Eriksen är professor vid ARENA, Oslo.

Rättelse

Linus Hagström, som medverkade i föregående nummer, presenterades felaktigt som verksam vid Centret för Stillahavsstudier. I själva verket är Hagström verksam vid The European Institute of Japanese Studies.

Abstracts

SARA KALM: *Emancipation or Exploitation? A study of women in Mexico's maquiladora industry.*

Processes of economic globalization have caused the proliferation of export-processing zones in developing countries, as multinational corporations outsource production to low-wage areas in the Third World. This has reshaped the world patterns of production, and transformed South-North trade relations. Another effect is that Third World women in different corners of the globe have been drawn into the industrial workforce, thereby entering the public sphere of paid production from which they have traditionally been excluded. This case study of women in the Mexican *maquiladora* industry seeks to find out whether this work should be considered as conducive to the emancipation of these women, or whether it merely signifies an exploitation of the same. When comparing the findings with the two ideal types "the integration thesis" and "the exploitation thesis", it is found that the work in the *maquiladora* industry could most aptly be described as exploitative. However, when aspects of the feminist notion of empowerment are taken into account, the results are modified somewhat: the emancipating effects *can* be obtained, although in another way than predicted by the liberal "integration thesis".

MARIA HEDLUND: *"Tobin or not Tobin..?" En prövning av Albert O. Hirschmans reaktions-teori: fallet Attac på ledarsidorna i fem svens-*

ka dagstidningar våren 2001 ('Tobin or not Tobin...?') A test of Albert O Hirschman's theory of reaction : the case Attac on the editorial pages of five Swedish newspapers in Spring 2001).

Albert O. Hirschman has observed a specific pattern of reactions against any attempt to change society. According to Hirschman, the rhetoric of reaction is limited to three alternatives: either perversity, futility or jeopardy will be the unintended and unavoidable effects of attempts to make changes in society. Therefore, says the so called reactionaires, changes should not be realized. The objective of this study is to test the validity of the theory of Albert O. Hirschman. This is made by a case study of the media reaction of the call of the Attac movement for a currency transaction tax, the so called Tobin tax. The study comprises an argument analysis of the editorial pages of five Swedish newspapers during the first three months of the year 2001, selected to represent main political and geographical dimensions: Aftonbladet, Dala-Demokraten, Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet and Västerbottens-Kuriren. The result of the study is that all of the arguments are against the Tobin tax and that most of them follow the pattern of perversity, futility or jeopardy. Arguments that do not follow either of these patterns are irrelevant or marginal. The study gives no support to questioning the reaction theory of Albert O. Hirschman.

Anvisningar till författare

Manuskript insändes till Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund i två exemplar. Uppsatser granskas från årgång 105 genom anonym peer-review. Författaren får dock ta del av granskarnas kommentarer. Litteraturgranskningar, översikter och meddelanden genomgår redaktionell granskning. Efter beslut om publicering insändes slutgiltigt manuskript som ordbehandlingsdokument per e-post till statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se. Vid tveksamhet om den tekniska utformningen, kontakta Bengt Lundell, Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund, tel. 046-222 10 71, bengt.lundell@jur.lu.se.

Statsvetenskaplig Tidskrift publicerar uppsatser, översikter och meddelanden, litteraturgranskningar samt notiser, på svenska, danska, norska och engelska. Författare får granska korrektur.

Manuskript bör utformas enligt följande anvisningar.

- 1 Arbetets titel på separat titelsida, med uppgift om författare, institutionsanknytning, fullständig adress och telefon.
- 2 För *uppsatser* och *översikter* bifogas på separat sida *abstract* på engelska, högst 150 ord. Uppsatsers omfång bör ej överstiga 75 000 tecken, inkl. noter, exkl. litteraturförteckning.
- 3 Huvudtexten skall innehålla högst två rubriknivåer (förutom arbetets titelrubrik).
- 4 Tabeller och figurer skall vara numrerade och försedda med beskrivande rubrik. Figurer och större tabeller bifogas på separata ark. I huvudtexten anges var tabeller och figurer skall inplaceras.
- 5 För referenser används parentesssystemet. Ex: (Olsen 1985: 5, Lipset – Rokkan 1967: 35). Kommenterande fotnoter numreras löpande och bifogas på särskilt blad. De placeras efter texten.
- 6 Refererad litteratur redovisas i särskild litteraturförteckning, placerad efter huvudtexten. Förteckningen utformas i enlighet med följande exempel.

Anckar, D, 1990. Finland: Dualism och konsensus, s 131–175 i Damgaard, E (red) 1990, *Parlamentarisk förändring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.

Karvonen, L, 1991. "Fragmentation, Instability and Breakdown: Party Systems and the Interwar Crisis in Europe". Paper, Statsvetenskapliga Förbundet, arbetsgrupp Komparativ politik, Linköping.

Lane, J-E – Ersson, S, 1990. Politico–Economic Regimes: An Evaluation, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 93, 61–76.

Strom, K, 1990. *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.

- 7 Vid *litteraturgranskningar* redovisas på titelsidan det granskade arbetet enligt följande exempel.

Torbjörn Aronson: *Konservatism och demokrati. En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner*. Lund Political Studies 64. Stockholm 1990: Norstedts.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Box 52, SE-221 00 Lund
Sverige